

JÓSIKA MIKLÓS

(SZÉKFOGLALÓ)

IRTA

SZINNYEI FERENCZ

L. TAG

Főolvasata a M. Tud. Akadémiának 1914. november 30-i ülésében

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1915

BEVEZETÉS.

Regény- és novellairodalmunk Jósika felléptéig (1836) a kísérletezés éveit éli.

A tizennyolezadik század végén s a tizenkilencedik elején még csak fordításokkal és gyenge átdolgozásokkal találkozunk. 1818-ban jelenik meg az első igazi magyar novella, FÁY ANDRÁS-nak *A különös testamentum* cz. «eredeti tréfá»-ja, s ettől kezdve 1836-ig, tehát tizennyolez év alatt alig 300 eredeti novellánk s egy regényünk lát napvilágot. Fáy *Béltelky Húsa* (1832). A novellák közt csak KISFALUDY KÁROLY és Fáy vig elbeszélései, legfeljebb még Kovács PÁLÉI, tesznek számot. Kisfaludy *Tihamér*-jával, első értékesebb történeti novellánkkal együtt (1825); első társadalmi regényünk pedig figyelemre méltó oldalú ellenére is csak kísérletnek tekinthető, mely korában sem tett jelentékeny hatást. Többi prózai elbeszéléseink a dilettantismus bélyegét viselik magukon, s ritkán méltányolhatunk bennük egyebet fróik hazafiasságánál és jóakarátánál. A tehetségesebbek (Gaul, Vajda Péter, Csató Pál, Kuthy, Nagy Ignác) novellairói működésüket ekkor csak kezdik (1834—5-ben), kiválóbb alkotásaik a későbbi korra esnek.

Jósika fellépte ilyen előzmények után egy igazán kiváló regénnyel váratlan és tüneményszerű volt. Az olvasókat elragadta, a kritikát nem kevésbé. SZONTAGH GUSZTÁV ezzel kezdte bírálatát: «Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében első rendű, legjobb, mióta e nyelv zeng; illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk.»¹⁾ Ha Jósika előtti novellairodalmunkat ismerjük, ezt a lelkesedést a tegtermészetesebbnak fogjuk találni, csak azon csodálkozunk, hogy az író elődeinek gyenge

¹⁾ Jellemező, hogy ez a bírálat csak a regény megjelenése után egy évvel látott napvilágot.

kísérletei után mindjárt ilyen kész művei állott elő. Hogyan tanult meg regényt írni? — kérdezhetjük.

Elődeinek munkáiból tanulhatott egyetmást, még hibáikból is, KISFALUDY SÁNDOR *Regéi* várromantikájukkal, KISFALUDY KÁROLY színművei, VÖRÖSMARTY hősköltésényei, általában verses elbeszélő és drámairodalmunk, sőt részben lyránk is a magyar multnak, a régi dicsőségnek képeivel s az irántuk való lelkesedéssel szintén hatottak rá legalább annyiban, hogy ő is ezek felé a képek felé fordult szívesebben, de regényíróvá tehetségén kívül mégis a maga eseményekben gazdag élete s a külföldi regényirodalom tette.¹⁾

Ez az értekezés egyenes folytatása a *Novellairodalmunk Jósikáig* című tanulmányomnak,²⁾ melyben a fönnebb röviden vázolt korszakot rajzoltam. Most magát első mesterünket, regényirodalmunk megalapítóját fogom jellemezni és méltatni.³⁾ Pályáját csak a szabadságharcig tekintem át tüzetesen, mert legjobb munkáit ekkor írta, s igazi nagy hatása csak ekkor volt. A szabadságharc után népszerűsége hanyatlott, s munkáinak jelentősége mindjobban csökkent. E korba eső munkáiról ezért szándékosan csak rövid áttekintést adok inkább a teljesség kedvéért.

Értekezésem első öt fejezete a szabadságharc előtt megjelent összes regényeinek és novelláinak ismertetését s a későbbiek rövid áttekintését, további hét fejezete pedig műveinek összefoglaló jellemzését tartalmazza.⁴⁾

¹⁾ Erről később bővebben szólok.

²⁾ *Irodalomtört.* Közl. 1911. és kny.

³⁾ Ezt a tanulmányt novella- és regényirodalmunk történetének további fejezetei fogják követni egyelőre a szabadságharcig.

⁴⁾ Jósikával eddig igen mostohán bírt irodalomtörténetünk. SZALAK LUTZA szorgalommal és lelkesedéssel készült könyvének (*Bárá J. M. Élete és munkái.* Budapest, 1891) csak életrajzi része jöhet számba. Megjelenése óta majdnem egy negyedszázad múlt el, s nagyszabású méltatás J.-ról nem jelent meg, de még érdekesebb részletmunka is alig egy-kettő. A rá vonatkozó irodalom tehát feltűnően kicsiny és szegényes. (Összeállítását 1896-ig L. SZINNYEI *Magyar Irók Élete és Munkáiban*, attól kezdve újrólétre az *E. Phil. Közönyben* megjelenő HELLEBRANT-féle bibliographiában.) Tanulmányom már sajtókészen állott, mikor WÉBER ARTUR Jósikáról szóló nagyobb cikke a Bp. Szemlében (1914. 454-5. sz.) megjelent. Érdekesebb, bár nem mindig meggyőzően, fejteget néhány részletkérdést, de sokoldalú és összefoglaló méltatást ő sem ad.

I.

TÖRTÉNETI REGÉNYEEL.

Jósika fiatal korától kezdve sokat dolgozott, mint saját nyilatkozataiból is tudjuk, de csak mulatságból, íróasztala számára. Ezek közül a kísérletek közül csak néhány rossz verse s egy Kisfaludy modorában írt türhetően sikerült «regéje» látott napvilágot az 1820-as évek végén.¹⁾ 1835-ben jelent meg két munkája, az *Brány* és a *Váratatok*. Ezek Széchenyi hatása alatt írt röpiratok, de Széchenyi maró szatirája, genialitása és lelkesedése nélkül, inkább az elmés és kellemes eszegezés modorában. Szeret adomákat, megtörtént eseteket vegyíteni előadásába, egyes megligvelt alakokat vagy típusokat rajzolgatni. Elmefuttatásai sok magyar hibára és jellemző sajátságra is rámutatnak ugyan, de mégis inkább általánosságban mozognak, ezért nem is tehetők nagyobb hatást. Ahhoz nem voltak sem elég elmések, sem elég erősek. Inkább mint előmunkálatok érdekesek regényírói pályájához. Stílusa már ezekben is eleven, folyékony, kellemesen olvasható, előadás- és jellemzési módja is inkább a regényíróra, mint publicistára vall.²⁾

Ilyen, legnagyobbbrészt ismeretlen, előmunkálatok után írta meg első regényét, a *Zólyomát*,³⁾ majd utána az *Abafit*, de hozzáértők tanácsára emezt adta ki valamivel előbb. Mind a kettő 1836-ban jelent meg. A szabadságharcig még négy történeti regényt írt, ezek: *Az utolsó Hittori*, *A csehek Magyarországon*, *Zrínyi a költő* és *Jósika István*, összesen tehát 6 történeti regényt írt 19 kötetben.

¹⁾ Ismertetésüket L. WÉBER ARTUR cikkében: *Bárá J. M. irodalmi kísérletei.* *Est.* Muzéum. 1910.

²⁾ Akadémiai díszértelet nyert k. L. M. Tudós Társasági Nockony. 1838. 109.

³⁾ «Zólyom regényeinek harmadik kötetét képezi, de e nemben első munkám volt» (*Zólyom* 2. kiad. 1839. előszó).

Zólyomi.¹⁾

A kéjvadász Zólyomi titkos háremet tart, melybe parasztleányokat raboltat, s e mellett titokban meg is nősül. Elveszi Casinis Rafaelnek, egy előkelő görög menekültnek hugát, Irénét. Rafael viszont Kendefi Helénát, Koleszvár kisasszonyát szereti. Zólyomi üzelmeivel Rafaelt vádolják, kit Batori István fejedelemnek közbelépése ment meg. Zólyomit leleplezik, Irénét megtöri a csapás, Rafael Helénával Görögországba költözik. Zólyomi az ellene indított pörből büntetlenül kerül ki.

Mint ebből a tartalmi vázlatból is kitűnik, igen gyenge regény. Aljas «hőse» mást nem cselekszik, mint hogy parasztleányokat vitet várába, résztvesz egy vadászatban s meghódít egy ártatlan leányt (hogyan hódítja meg, nem tudjuk, csak az idyll végére érkezőnk). Az író bizonyos érdeklődő homályba vonja, de ez a homály csak látszólagos, mindjárt az elején tudjuk várának titkát. Tulajdonképen semmi bonyodalom sincs az egészben. Sokat hallunk Z. üzelmeiről, míg végre leleplezik, de semmi bántódása sem lesz. Kendefi Heléna s a szintén titokzatosnak rajzolt, de tulajdonképen nem titokzatos görög ifjú szerelmi idyllje még ennyire sem érdekes. Jellemzés, lélekrajz kezdetleges. Semmi sem fejlődik előttünk a lelkekben; mindent készen kapunk, s ez unalmas. A korrajz egyes várák, öltözetek leírásán nem igen terjed túl. Tebetségre csak leírásai vallanak, melyek már ebben a regényében hangulatosak és szépek.

Akkori bírálója, TORNAVY (Szontagh Gusztáv) sinés elragadtatva tőle, csak előadásának élénkségét s némely helyzetek «érdekét» dicséri benne.²⁾

¹⁾ Jósika Miklós *Regényei*, III. *Zólyomi*. Egy részben. Pest, 1836. 2. kiadása 1839. A legújabb Franklin-féle 1903—9-ig dr. Badiés Ferencz által sajtó alá rendezett szép formájú, gondos Jósika-kiadásban már 8. kiadása jelent meg. Németül: *Nicolaus Jósika's Sämmtliche Werke*. VIII. *Zólyomi*. Pest, 1839.

²⁾ *Figyelmész*. 1837. I. 143.

Abafi.¹⁾

GAÁL JÓZSEF *Szermay Henája* valamivel előbb jelent meg, tehát igazság szerint ez az első magyar történeti regény,²⁾ de *Abafi* hatása rögtön elhomályosította, úgyhogy minden jelessége ellenére sinés irodalomtörténeti jelentősége e kis időbeli különbségnek.

Abafi meseje egy züllésnek indult ifjú megjavulásának története. A ideális vonzalmat érez rokona, a fiatal özvegy Mikola Margit s szerelmet Batori Zsigmond neje Christierna főhercegnő iránt, őt pedig Mikola Margit, Csáky Gizella és Deli Markó leánya, Izidóra szereti. Izidóra halála után kiderül, hogy kis fia tulajdonképen Margité. A nőül veszi Gizellát a fejedelemné kérésére s boldog lesz vele.

Abafi a *Zólyomi*hoz képest feltűnő és meglepő haladás. Szinte érthetetlen, hogy ilyen gyenge regény után ilyen aránylag tökéleteset tudott írni. Compositiója, korrajza, színes leírásai, érdekes alakjai s linom lélekrajza kész regényíróra vallanak. Első bírálója helyes érzékkel emeli ki jelességeit s ezzel indokolja lelkesedését, melyet az első igazi magyar regény keltett benne.³⁾ Minden regényírói tulajdonsága megvan már ebben a regényében. Magas színvonalon kezd, amit kései fellépése⁴⁾ is megmagyaráz, s e színvonalról magasabbra legfeljebb technikai tekintetben emelkedik még egy kissé, azután, már 1848 előtt, hanyatlani kezd, bár ez a hanyatlás ekkor még nem feltűnő.

¹⁾ *J. M. Regényei*, I. II. *Abafi*. Pest, 1836., 2. kiad. 1839. Eddig 10 kiadást ért. Németül: *N. Jósika's Sämmtliche W.* 5. 6. *Abafi*. Pest, 1839, s Lapesében 1838. Ez utóbbi Troumünd (Steinmeyer Gusztáv) fordítása, melyet a porosz király feleségének ajánlott s bevezetésében a magyar irodalmi viszonyokról s Jósikáról ír. Erra észrevételeket tett S. F. a *Figyelmész* 1838. 25. sz. E fordítás 2. kiadása 1855. jelent meg. *Abafi* fordítása megjelent az Universal Bibliothekban is.

²⁾ Gaál regénye előbb jelent meg, «még mielőtt az *Abafi* írója oly szokatlan fényben fellépett» mondja Toldy Gaálhoz intézett Kisfaludy társasági bevezető beszédében 1842-ben. I. *T. F. Összegeg. Munk.* VI. 134. — *Abafi* Zólyomival együtt akadémiai díszetért nyert. *M. Tud. Társ. Névk.* 1839. 121.

³⁾ *Figyelmész*. 1837. I. 127.

⁴⁾ Ekkor 42 éves volt.

Meg kell itt említenem, hogy ezzel a néhány megjegyzéssel nem merítettem ki *Abafi* méltatását, s a Jósika műveinek általános jellemzését magukban foglaló későbbi fejezetekben még bőven szólok róla alkalomadtán. Ugyanez többi regényére is vonatkozik. Ezeknek az első fejezeteknek czélja inkább csak áttekintés s olyan megjegyzések elmondása, melyek nem általánosan jellemzők s szorosabban az egyes művekre vonatkoznak.

Az utolsó Batori.¹⁾

Tárgya Batori Gábor uralkodásának s fokozatos erkölcsi hanyatlásának története. A mese főbb szálai: B. szerelme Coelesta, Weisz brassai bíró leánya iránt, az ellene szőtt összeesküvés leverése, orőszakosságai a szászok ellen (Szeben elfoglalása, harezai a brassóiakkal), végre bukása. A regény egyik főalakja Dimon, a kém, ki Batori István törvénytelen fia s így B. Gábor testvére.

A regénynek talán az a legfőbb hibája, hogy a szászok ügye nem nagyon érdekeli bennünket, s az író nem tudja rokonszenvűnket felkelteni a circumspectus szász urak iránt, kik bizony akkor kétszínű politikát folytattak. Nem hiszem különben, hogy akadna még egy költői mű magyar írótól, melyben a szászok deréksége, jellemessége, vitézsége ilyen szépen megörökítve. GYULAI PÁLNAK az a kifogása, hogy nem tudjuk, miért gyűlöli B. a szászokat, nem indokolt. Megmondja azt az író (B. Boldizsár halála stb.), de nem is olyan fontos itt az indokolás. B. zsarnok volt, kinek nem tetszettek a szász kiváltságok s a folyton Ausztria felé kaecingató szászok.

Abafi-nál nagyobb szabású compositio, részleteiben is sikerültebb, de a maga egészében nem mutat haladást. *Abafi*-ban a főalak rokonszenvesebb, a lélekrajz gondosabb, a compositio egységesebb. Itt a részletek csillogása nem takarhatja el a sovány mese töredékességét, epizodikusságát. TOLDY FERENCZ igen terjedelmes bírálatot írt róla megjelenésekor (*Függelék* 1837. II.

¹⁾ *J. M. Regények*. VI—VIII. *Az utolsó Batori*. Pest, 1837., 2. kiadása 1840. Eddig 9 kiadást ért. Németül: *N. Jósika's S. W.* 1—3. *Der letzte Batori*. Pest, 1839.

22—24. sz.), különösen a jellemfestést taglalja és dicséri benne, lelkesül szép nőalakjaiért, bár azért kifogásait sem hallgatja el. Bírálatát így fejezi be: «Jósika literatúránk jötevője lett. Asszonyaink, az a nevezetes fele nemzetünknek, melynek eddig hidegsége annyi gátot vete s vet most is még nemzetiségünk erősödésének, nekik, csak nekik nem tudunk nyújtani, mi őket literatúránkhoz ragadhatná. Jósika műveiből mi bölcseséget tanulunk, nejeink pedig el lesznek bájolva s szívesebben szállandanak a nemzetisedés pályájára.» Ebben teljesen igaz van Toldynak. A nőknek versek helyett, melyeket ma sem igen szeretnek, csak Jósika nyújtott igazán érdekes prózai olvasmányt regényeiben, melyek versenyezhettek az akkori német regényekkel s a francia és angol regények német fordításaival. Szinten kiemelendőnek tartom azt is, hogy regényeit, melyek mindjárt német fordításban is megjelentek, az ország nem magyar ajkú polgárai is olvasták, ami kétségkívül fokozhatta hazafias érzésüket s becsülésüket a magyar irodalom iránt.

*Az utolsó Batori*t a Magyar Tudós Társaság nagyjutalmával, kétszáz arannyal, tüntette ki.¹⁾

A csehok Magyarországon.²⁾

A regény főalakja az ifjú Mátyás király, kinek trónrajutása, szerelme és titkos házassága Izabellával, a cseh Bretzláv leányával, harezai a cseh rablókkal, kibékülése Giskrával a mese egyik ága. A másik Zokoli Mihálynak, az ártatlanul gyanúsított és becsületét visszaszerző lovagnak, viselt dolgai s szerelme Giskra leánya, Serena iránt, a harmadik pedig Komoróczinak, a rablólovagnak harezai, eselszövénye Zokoli s szerelmi ostroma Nankel-reutherné ellen.

Látjuk, hogy Jósika mind nagyobb terjedelmű regényeket

¹⁾ *M. T. Társ. Névk.* 1840. 179.

²⁾ *J. M. Regények*. IX—XII. *A csehok Magyarországon*. Korrajz I. Mátyás idejéből. Pest, 1839.; 2. kiad. 1845. Eddig 7 kiadást ért. Németül: *N. Jósika's S. W.* 9—12. *Die Böhmen in Ungarn*. Pest, 1840. Az Akadémia a nagyjutalomra érdemes munkához legközelebb állók közt említtette. (*Névk.* 1842. 50). Mutatvány jelent meg belőle az Athenaeumban. 1838. II.

ír s mind bonyodalmasabb mesét akar szőni. Érdekes és színes epizódokban még gazdagabb, mint előbbi regénye, de mint compositio nem jobb. Finom lélekrajzok, kedves idyllek, érdekfeszítő kalandok, igen sok hangulatos leírás váltogatják egymást benne. Dialogja mind választékosabbá lesz, sokszor érdekesen szövődő, fordulatos, elég elmés s igen ritkán unalmas. Általában a magyar lovagkornak kissé sablonos, romantikus világitású, általánosságban mozgó, de tagadhatatlanul színes, lelkesítő és szép rajza.

A *Csehek* SALAMON FERENCZ szeriut¹⁾ „valóságos esemény” volt akkor, mely mindenkit érdekelt. Az akkori bírálat magasztalja.²⁾

Abafi után ez volt legnépszerűbb regénye s méltán, mert azzal együtt a legjobb is. *Abafiban* szerényebb keretben és szerényebb eszközökkel bár, egy lélekrajzilag finoman aláfestett történetet adott, a *Csehekben* pedig nagyobb technikával készült s ragyogóbb színekben pompázó, érdekesebb mesét. Későbbi regényei közül egyik sem multa felül ezt a kettőt.

Zrinyi a költő.³⁾

A mese Zrinyinek velencei tartózkodásával kezdődik. Diplomatiái tárgyalásokat folytat, beleszeret Zeno Violetába s fejére zúditja Malipieri ármányait. Későbbi fontos történelmi szerepléséből igen keveset látunk, s a eselőkvény inkább Zenóné sorsa, Malipieri intrikái s különböző kalandok körül forog. Fioretta, a velencei tánczosnő is jelentékeny szerepet játszik a történetben; kíról később kiderül, hogy Zenóné leánya. Violetta, ki tulajdonképen nem Zeno-leány, hanem a Lubl család sarja, Zrinyi neje lesz. Határozott banyatlás a Csehekhez képest. Az

¹⁾ S. F. *Báró Jósika Miklós, Pesti Napló*, 1865. 57. sz.

²⁾ GONDOL DÁNIEL *Regény és dráma párhuzamban az i. korszak pályaművében. Kézf. T. Értapjai* II, 1845. Magasztalását később elítéli a Kézf. T. hivatalos lapja, a *Szépírodalmi Szemle*, 1847. II, 66. l.

³⁾ J. M. *Regényei*. XVI—XIX. *Zrinyi a költő*. Regényes krónika a XVII. századból. Pest, 1843., 2. kiadása csak 1857. Eddig 5 kiadást ért. Németül: *N. Jósika's S. W.* 14—17. *Zrinyi der Dichter*, Pest, 1844. Mutatvány jelöl meg belőle az *Athenaeumban* 1840. II. és 1843. I.

igazán érdekes és szép velencei rész (az I. kötet s a II. kötet 4 első fejezete) után a mese kezd szétfolyóvá, szintelenebbé lenni, a lélekrajz pedig ingadozóvá. Érdeklődésünk elbágyad.⁴⁾

P. HORVÁTH LIZÁJA írt elismerő hírlapot róla, amely egyszerűsmind a legnagyobb egykorú bírálat, illetőleg magasztaló méltatás Jósikáról. Ebben mondja el, hogy ő buzdította Jósikát történelmi regények írására.⁵⁾

Jósika István.⁶⁾

Az író ősenek, Jósika Istvánnak élettörténete. Apródból lassankint Bátori Zsigmond meghittjévé lesz, kit ura mind nagyobb adományokkal jutalmaz s mind magasabb pozásra emel, végre korlátnokká tesz. Azzal kecsegteti, hogy lemondása után erdélyi fejedelem lesz. J. megbízik a kétszínű Bátoriban, ki elárulja mint trónra vágyót és a törökkel szövetséget Rudolfnak, s ez lefejezteti. A politikai háttér: Zsigmond viszálya Bátori Boldizsárral, mely Boldizsár kivégzésével végződik, a Carigli jezsuita által vezetett titkos szövetség a török ellen, mely Erdélyt Habsburg kézre akarja juttatni, egyes harezok, Bátori lázassága és lemondása. Nagyobb szerepet játszanak a történetben: Jósikáné (Gyulai Pál özvegye, Fűzy Ara), a kalandor Márkházi s fogadott leánya, Theodóra, ki J. barátjának, Geréb Jánosnak lesz a felesége.

A regény érdekes főalakja s a magukban igen sikerült epizódok ellenére még a *Zrinyi a költő*-nél is kevésbbé sikerült. Nem is volt népszerű, a kritika sem volt elragadtatva tőle.⁷⁾

KEMÉNY ZSIGMOND Jósikával egy időben írta Gyulai Párját,

⁴⁾ Meglátszik rajta az író ízeles igaztottsága, melyet akkor főleg válópöre okozott, a regény vége is azért késott (nagy része már 1840-ben készen volt). L. TOLDY F. *Összegy. Munk.* IV, 358.

⁵⁾ J. M. regényeiről s a regényíródalomról általában. *Boatery*, 1843. II. 9—19. sz.

⁶⁾ *Jósika Miklós Munkái*, új folyam 6—10. *Jósika István*, Pest, 1847. 2. kiadása csak 1871. Eddig 4 kiadást ért. Németül: *Stephan Jósika*, Leipzig, 1851. (feleségének fordítása). Mutatvány jelöl meg belőle az *Életképekben*, 1847. II. 3—4. sz.

⁷⁾ *Életképek*, 1847. II. 417—8.

mely szintén Bátori Zsigmond korát rajzolja. Egyes alakjaik azonosak: B. Zsigmond és Boldizsár, Márkházy, Carigli. Jósika Istvánban Gyulai Pál, Gyulai Pálban Jósika s Püzy Ara egészen jelentéktelen alakok. A két író munkája nem hatott egymásra,¹⁾ az összehasonlítás tehát meddő munka volna. Mondanunk sem kell, hogy annennyivel formásabb, színesebb s itt-ott érdekfeszítőbb olvasmány *J.* regénye a Keményénél, annyival mélyebb kor- és lélekrajzban emez. Az a routinier munkája, ez a húsz évvel ifjabb kezdőé, ki azonban hasonlíthatatlanul mélyebb lélek a magyar regényírás akkori mesterénél.

II.

TÖRTÉNETI NOVELLÁI.

Jósika 1848-ig megjelent novelláit (nemcsak a történetiket) a következő eziméken 19 kötetben gyűjtötte össze: *Élet és Tündérvilág* (3 kötet, 1840),²⁾ *Viszhangok* (2 kötet, 1844),³⁾ *Szörnyű Bejtelmei* (2 köt., 1845)⁴⁾ s *Regényes Képletok* (3 köt., 1847).⁵⁾

Történeti novellát összesen 14-et írt. Ezeket ma már alig ismerik és olvassák, legyen azért szabad mindegyikről időbeli

¹⁾ Jósika István 5 kötete egyszerre jelent meg 1847 júliusában, a *Gyulai Pál* 1-ös és 2-ik kötete májusban, a 3-ik júliusban, a 4-ik novemberben s az 5-ik 1848 januárban. Eggenberger Honi Iródnak Hirdetője szerint.

²⁾ *J. M. Regényei*, XIII—XV, *Élet és Tündérvilág*. Kiseb regények. Pest, 1840. Akad. díesértelet nyert. *L. M. T. Társ. Neph.*, 1843. 200.

³⁾ *J. M. Regényei*, XX—XXI, *Viszhangok*. Kiseb regények. Pest, 1844. Az *Életképekben* (1844. I. 152—8) Császár túlságosan magasztoló bírálatot írt róla.

⁴⁾ *J. M. Regényei*, XXIII—XXIV, *Szörnyű Bejtelmei*. Kiseb regények. Pest, 1845.

⁵⁾ *J. M. Munkái*, új folyam, 3—5, *Regényes Képletok*. Pest, 1847. Németül: *N. Jósika's S. W.* IV, *Novellen* I, Pest, 1839, és XIII, *Novellen* II, Pest, 1841. Ez a két kötet mindössze 7 novellájának fordítását tartalmazza, ezek: *Decebal*, *Hűtlen hív*, *A szuttin*, *A béke meendője*, *Bájjvirág*, *A beduin leánya*, *A mohilok gyöngye*, *A hűtlen hív* esch nyelven is megjelent, s a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának példányát I. oleg. g. 776 I. jelzet alatt.

sorrendben külön-külön is rövid ismertetést adnom. Itt-ott tartalmi vázlatot is adtam, melyek egyrészt jellemzők, másrészt kiegészítik a motívumairól később mondandókat.

Decebal (megj. *Rajzolatok* 1837. II., majd *Élet és Tündérvilág* I. 1840).

Decebalnak, Dácia királyának küzdelmeit mondja el a rómaiak ellen, melyek Traján alatt a dák birodalom bukását és D. hősi halálát okozták. Ezeket a küzdelmeket mesei elemekkel vegyíti (Gethisának s testvérének tündéri alakjai).

A terjedelmes novella (több mint 100 oldal) inkább fantasztikus, mint történeti, s félig-meddig mese. Így is kell elbírálni. E két elem vegyülete nem válik az elbeszélés előnyére. Mindenesetre kiemelendő benne a képzelet ereje (a bájos Gethisa alakja, D. álomlátása, mikor feltáru előtte a világ teremtése, a múlt s a jövő stb.). A korrajz, amennyiben erről beszélhetünk ilyen mesenovellában, elég élénk és hangulatot keltő. Maga az író azt mondja róla, hogy „egy külföldi német lap szerint epos prózában” s hogy „a mese keritvényt leszámítva szigorúan történeti”.¹⁾

Mercur Vid (megj. *Élet és Tündérvilág* I. 1840).

A novella hőse M. V. (vagy Mirkot Vida), ki a pogány Ákus helyett Erdély vajdájává let; Szent László kegyelméből, s ki nagylelkűen összehoz egy szerelmes párt.

A gyenge történetet különös, rapsodikus módon, szinte baladás hézagossággal és homályossággal beszéli el, a mi az egészet zavarossá teszi. Előadása is különös. Bizonyos ossianus fellengéssel, apostrophálásokkal, lyrai közbevetésekkel van írva, mintha egy Vörösmarty-féle epost olvasnánk. Határozottan az ossianismus kései hatását mutatja (jellemző helyek: 131—33, 145—6, 150, 179 stb.). Különösen szépek benne a hangulatos leírások (pl. Branyieska és Szurdok vidékei). A Vidre vonatkozó adatokat Benkő Transsilvaniájából vette (I. 557.).

Isten és Örökj (megj. *Élet és Tündérvilág* II. 1840).

Homonnai Drugeth Pálné megöletti férjét, majd a gyilkost szúrja

¹⁾ *L. Jósika önmagáról*. *E. Phil. Közl.* 1912. 185. Többi munkájáról szóló s később idézett nyilatkozatai is ebből a P. Horváth Lázárhoz írt leveléből valók.

le, mikor az követelőzik, azután mostoha leányát, Immat akarja eltólni láb alól az őt őrző udvari bolonddal, Makárral együtt. Gonosz tervét meghiúsítja Bebek Gothárd, ki azután is oltalmazója lesz Immának. A gonosz asszonyt később eléri végzete. Férje nem halt meg, se az orgyilkos, s tanúságot tesznek ellene a többiekkel együtt. Drugethné (Gunda) a mélységbe ugrik a sárosi vár ablakából. Imma, noha szereti Bebeket, apáca lesz.

Telivér francia romantikus história tele rémségekkel és meglepetésekkel. Gunda valóságos sátán, Imma angyal telve földöntúli béketűrőssel és rajongással. Bebek az isteni gondviselést képviseli váratlan megjelenéseivel veszély idején. Meglepetések: az orgyilkos, kit holtnak hittünk, egyszerre megjelenik, Drugeth hasonlóképen, Makár nem bolond, hanem Bebek meghitt embere, ki Immára vigyáz, Bebek minden megjelenése meglepetés. A padlóban megnyíló titkos ajtó, mely földalatti üregbe vezet s a mennyezetről alá hulló rács sem hiányzik. Az író csak a mese minél érdekesebbé tételével törődik. Niet, elnagyol s itt is rapsodikus gyorsasággal és töredékességgel törtét egyes hatásos jelenetek felé (Gunda és az orgyilkos találkozása, Imma halálra hurczolása, Gunda bűnhődése). Némi történeti háttérrel is iparkodik adni a rémtörténetnek, mely Izabella királyné idejében játszik, s belehozza Budának Roggendorf által való megostromlását, de csak epizódszerűleg (Martinuzzi alakja is megjelenik egy pillanatra), s nem tudva szerves kapcsolatba hozni a mesével. Bevezetése elmélkedés az isteni gondviselésről s az ördögről, ki emberi alakba öltözik, a novella mintegy ennek az illusztrálása.

Rózsa Mária (megj. *Emlék.* 1840., azután *Vizshangok* I. 1844.).

Egy boszorkánytörténet Izabella királyné korából. Jó része (a komolyabb befejezést kivéve) bizonyos mesterkölt, sokszor humoros stílusban van tartva. Nem Jósika rendes stílusa, mintha utánozna valakit. Különbösen elnyújtott dolog, érdektelen alakokkal, lélekrajz nélkül, fölösleges részletekkel. Maga csak annyit mond róla, hogy «boszorkányhistoria».

Herculanum (megj. *Kisf. Társ. Évtapjai* III. 1842., azután *Vizshangok* I. 1844.).

Romantikus történetke a Vezuv kitörésének idejéből.

Bulwer *Pompeji utolsó napjai* ez., akkor igen olvasott regénye inspirálhatta. A fő baj az, hogy az alakokat nem ismerjük, s így egyáltalában nem érdekelnek bennünket. A lélektan, aláfestés hiánya miatt csak üres nevek. Némi római kolorit.

Brunhild (megj. *Houderu*, 1843. II. 8—10. sz., azután *Széo Rejtelméi* I. 1845.).

A naiv történet az amazon Brunhildről, ki erőszakos kérője megalazza, ögyesen van ebeszélve, Brunhildában valami démoni varázst akar rajzolni, de nem tud iránta igazi érdeket kelteni.

Silvio Foscari (*Vizshangok* II. 1844.).

Giorgo Calerge szereti a doge leányát, Cleopatrát, de a doge, noha életét mentette meg a kiváló fiatal orvos, nem akarja vejét fogadni, Silvio Foscari, a gazdag nobile, noha szintén szereti a leányt, Calergót az aranykönyvből juttatja (két gályát épített C. nevében Velence számára). Így ez mint nobile most már elveheti Cleopatrát, Silvio Foscari nagylelkűsége csak halála után derül ki.

Itt már több lélektani motiválást találunk, mint előbbi novelláiban, csak a legfontosabb, Foscari önfeláldozása, nincs kellően indokolva, lélekrajzban feltüntetve, pedig, mint a ezin is mutatja, ezt akarta az író kiemelni. Az önfeláldozás megragadta képzeletét, de mellékes dolgok kiszínezése közben épen ezt ejtette el. A tárgyat valószínűleg Daru nagy velencei történetéből vette (*Hist. de la Rep. de Venise*), melyet a *Zrinyi* költő irásakor is használt.

Bornemisza Anna (megj. *Kisf. Társ. Évtapjai* IV. 1844., azután *Vizshangok* II. 1844.).

A két Baresai testvért gyanakvó szemmel nézi Apafi Mihály. Gerezdí folyton ingerli ellenük, Bornemisza Anna, a fejedelmű pedig pártjukat fogja. Huga, Zsófi Baresai Lászlót szereti, a fejedelem pedig Gerezdí fiának ígérte a leány kezét. Zsófi az esküvőn mond nemet Gerezdínek, a mi a fejedelmet még jobban felingerli. Baresai Mihály az elfogására küldött urakat maga fogja el, s azt rebesgetik, hogy ő is tétette őket láb alól, a mi nem igaz. Feleségének írt levelét elfogják s abból is árulást olvasnak ki. Végre sikerül Gerezdínek elfogatni B. Mihályt, de öcsese megszokotti börtönéből s maga marad helyében. Mikor a fejedelem Gerezdível elmegy, hogy a lázadót kivégeztesse, Mihály is visszatér s kéri, hogy őt s né öcsesét ölje meg. A válságos pillanatban érkezik a fejedelmű, ki letelepzi Gerezdít, hogy ő

ármánykodott a fejedelem ellen. Apafi átadja feleségének fejedelmi hatalmát egy órára, s a derék asszony mindent rendbehoz.

Ez már gyors menetű és ügyesen bonyolított novella, mely ezzel leköti figyelmünket, de mélyebb nyomot nem hagy. Az ingatag Apafit elég jól jellemzi, bár kissé sablonosan, Bornemisza Anna némes alakja elmosódott, a Baresaiaké szintén.¹⁾

Mosť és egykor (megj. *Honderű* 1845, II., 7—9. sz., azután *Regényes Képletek* I. 1847.).

Modern és történeti novella összeszöve, azaz történeti novella modern keretben. Nagyon hézagosan komponált, mondhatni darabokból összeférezelt történet.

A tündérvár (megj. *Ajánló*, 1846., *Kisf. Társ. Évl.* VI. 1846 és *Reg. Képletek* II. 1847. itt cím nélkül).

Jósikánál szokatlanul töredékes módon elmesélt igen gyenge

¹⁾ Ebből készült a *A két Baresai* ez. drámája. (A két Baresai. Dráma 4 szakaszban. Pest, 1845. Először adták a Nemz. Színházban 1844 aug. 27. Áránylag sok előadást ért.) A szakaszok címei: Apafi udvara. Az arszlán barlangja. A halottak mint vendégek. Fejedelem egy órára. A személyek minden szakasznál felsorolva a romantikus darabok szokása szerint. Minden szakaszban több változás. Tartalma ugyanaz, csak koncentrálja kissé az eseményeket, a fejedelemé és B. Mihály egykori vonalmát jobban hangsúlyozza, néhány komikus alakot és jelenetet szó közbe. Elég gyorsan gördül, mint a novella is, dialogja élénk, itt-ott elég pathetikus, olyan mint regényeiben. Alakjaival itt sem tud érdeklődést kelteni. Színszerűnek elég színszerű.

Ez előtt már próbálkozott színdarabbal, ez az *Adriánok és Jenők* ez. 3 felvonásos szomorújáték egy előjátékkal (először adták 1838 május 12., azután még kétszer. Megjelent a *Budapesti Árvizkönyvben* II. 1839.) A darabban komolyan foglalkozni alig lehet. Minden furcsa és valószínűtlen benne, az alakok lehetetlen romantikus sablonok, dialogja nehézkes, kissé ossianus és inkább elbeszélés-be, mint drámába való. — Ezután írt egy látványos darabot Guál Józseffel együtt, az *Késői Tündéret* (először 1839. augusztus 5), mely megbukott (kézirata elveszett) s egy *Kordokubász* ez. drámát, mely a juhászból lett mohácsi király története a 13. században (először 1847 április 19.). Tárgyát Fesslerből vette. Az egykorú hírlátokból itélve igen rossz darab lehetett. Színdarabjai (még egyet írt: *A cándor kérés*, végjáték egy felvonásban, megjelent a *Divatárcokkönyvben* 1857. 3. sz.) jelentéktelen alkotások, melyeknek még irodalomtörténeti értékük sincs. Részletesebben szól róluk BAYER JÓZSEF *A m. drámairodalom története* (1897. I. 47.—77. és VÉRTESY JENŐ *A magyar romantikus dráma*, 1913. 156—8.

szerelmi történet. Az ifj. Rákóczi György halála (szamosfalvi csata) utáni korban játszik.

Az Ilmerek (megj. *Kisf. Társ. Évl.* VI. 1846 és *Régi és újabb novellák* I. 1859.).

Margit (IV. Béla leánya) s az ifjú Ilmér szerelme. Margit kolostorba vonul, Ilmér a Szentföldre megy. M. temetésekor egy öreg zarándokot találnak halva kriptája ajtajában. Az Ilmerek az Ürményiek ősei.

Romantikus bonyodalmas, itt-ott ossianus hangú elbeszélés.

Annia (megj. *Életképek* 1847. II. 8—11. sz. *Egy kép 1280-ból* (?) címen és *Régi és újabb novellák* IV. (1859.)). A tatárjárás idején történik, Veglia szigetén.

A bevezetés, mely tulajdonképen korrajz volna (Magyarország madártávlati képe a tatárjárás korában) fellengős és művészietlen s nincs szerves kapcsolatban a mesével, mely tisztán romantikus semmi korrajzzal. Annia érdekelne bennünket, ki szerelem nélkül, gyűlölettel lesz Frangepán nejevé, akinek ellenségeivel áll szövetségben s később megszereti, de ez a lelki átalakulás csak párbeszédekben van elmondva s nem előttiünk történik. Az elbeszélés végén egészen elejti, pedig a kalóz Tolomeo, A. egykori vőlegénye, nem érdekel bennünket annyira. A padlóban megnyíló négyszög, melyből lépcső vezet egy fűtos útra, itt sem hiányzik. Különbösen ügyesen van elbeszélve, érdekes részletekkel. Bonyodalma természetesen csak külsőleges, nem lelki. Ilyen megjegyzésekkel pl. nem lehet a lélekrajzot elszakasztani: «Mi okozta T. szerelmét, mi költötte föl benne azon érzést, melyről sivár üzelmei közepett fogalma sem volt, ki tudná megfejteni?»

Király és koldus (*Reg. Képletek* III. 1847.).

Igénytelen kis történet, a koldusból lett vezérről, de Jósika legjobb novellái közé tartozik. Mátyás király vonzó alakja (nagy emberismeret, erély, szellemesség, nyájasság) s a koldusból lett vezér (eleinte agyafurt, bátor, tréfás ficzkó, azután lassankint átalakul) nagyon sikerült. Van benne sok humor, elméség, jóízű fordulatosság a párbeszédekben. A mese is jól gördül, vannak apró fordulatai, érdekességei. Fő benne Torna Mihály átalakulásának kedves és sikerült rajza. Mikszáth történeti elbe-

széléseinek öse. Elbeszélő módja s a Mikszáthé közt határozott hasonlóságot érzünk.

Váradí diák: (Emlékül a váradí ifjúságnak. *Reg. Képl.* II. 1847.).

A török világ korában Tóth Istók nagy ostroma volt a töröknek, s az a hír volt róla elterjedve, hogy egyszerre három helyen is tud lenni (két hozzá igen hasonló ispánja s három egyforma lova volt). Volt egy szép leánya, Enke, a kit Szikszay Balázs szeretett, az ugyanfúrt diák. Arszlán aga elrabolja Enkét Balázs diák nagy szomorúságára s Tóth Istók szörnyű bosszúságára. Egyszer találkoznak a váradí diákkörmében, s ekkor Balázs azzal áll elő, hogy Enkét visszaszerzi, ha megkapja feleségül. Tóth Istók megígéri, noha csak diák hetvenkedésnek tartja az egészet. Balázs egyszer csak megjelenik Arszlán várában s az agának azt igéri, hogy Tóth Istókot a kezére játszsza. Hosszas huza-vona után Enkét is előhozzák, ki örültek tetteti magát s törökül mindenfélét jósol az agának (Balázs egy becsempészett levélben tanította ki viselkedésére és mondókájára). Az ijedt aga (a török tiszteli az örülteket) kivetíti a diákkal együtt a várból. Tóth uram épen két alter egójával borozgat nagy keservesen, mikor Balázs hozza a leányt. Meg is kapja feleségül.

Igazán jó humorral írt diákhistoria. Itt nem mesterkelt az író humora, mint más elbeszéléseiben, hanem szinte a Jókaiéval, Mikszáthéval vetekszik. Dialogja telve van körmönfont ötletekkel, jóízű, magyaros szólásokkal. Balázs, a leányos, hetvenkedő, merész, fufangos és jóhumorú diák, s a nyers, kiromkodó Tóth Istók pompás alakok. Elmondhatni, hogy jókedvében írta Jósika. Jókai s mások humoros törökvilágbeli novelláinak mintája.

*

Jósika történeti novelláiban sokkal kevésbé mutatkozik mesternek, mint regényeiben. Jó tulajdonságai, melyek regényeit jellemzik, t. i. a részletes és hangulatos leírásokkal párosult milieuraiz, a lelkiállapotok festése, az alakok jellemzésére fordított gond, a mese érdekes szövése, novelláiban többnyire nem érvényesülnek.

Ezekben inkább mesevázlatokat kapunk. Történetei nem nagyon érdekesek s nem nagy gonddal vannak elbeszélve.

mintha sebtiben írná őket s nem törődnek velük annyira, mint regényeinek meséivel. Rövid történetben a bonyolításra, érdekfeszítésre nincs annyi alkalmá. Néha valósággal elnagyolja a mesét, lézagos, töredékes, ügyetlen lesz. Néha ossianias dagálylyal akarja a hiányokat eltakarni, a mi szintén nem váltik elbeszéléseinek előnyére. A novella nem türi meg a félig-meddig eposi stílust.

Az ügyes, elegáns elbeszélő azért itt sem tagadja meg magát, s elbeszélései elődeinek novelláihoz képest vonzóan s nagyobb elbeszélő készséggel vannak elmesélve. E tekintetben nem is lehet egy napon említeni a régi dilettánsókkal.

A milieuraiz (korrajz), bár nem intensíven s nem úgy, mint regényeiben, ezekben is megvan, de vázlatosan, kevés vonásra szorítkozva. Egy-egy szép leírást, egy-egy élesebben beállított alakot ezekben is találunk ugyan, de mindez édes-kevés. Igazi jellemzés és lélekrajz alig van bennük. Födolognak tartja a romantikus, sokszor rémes mesét, melyben legyenek meglepetések, csattanók. Ez azonban gondosabb lélektani aláfestés és környezetrajz nélkül nem sokat ér. Csak két említett vig novellája kivétel s igazán értékes alkotás abban a korban. Ezek igazi novellák, nem comprimált regények, magukban véve kerekdedek, kitünően elbeszéltek, mulatságosak s anekdotaszorúságuk ellenére is sikerültek.

A negyvenes években csak GAÁL JÓZSEF és KUTHY LAJOS írt jelentékenyebb történeti novellákat, de ezek is részben Jósika elbeszéléseinek hatása alatt keletkeztek, s színvonaluk ezeké alatt maradt.

III.

TÁRSADALMI REGÉNYEI.

Társadalmi regényt 1848-ig hatot írt (ugyanannyit, mint történetit), ezek: *A könnyelműek* (1837), *Adolfine* (1844), *Az Isten újja* (1844), *Az élet útjai* (1844), *Akarat és hajlam* (1845), *Egy kétemeleles ház Pesten* (1847), *Ifjabb Békési Ferencz kalandjai* (1842—5) nem igazi regény, hanem életképsorozat.

A könnyelműek.¹⁾

Serédi Iván, kinek otthon már van jegyese, Amerikába utazik rokonai látogatására s itt elesábit egy szép szerecsen nőt, kit férje, Motabu, ezért megöl s rágyújtja a házat. Serédi Londonba hajózik s Motabut, kit természetesen nem ismer, szolgálatába fogadja. Londonban megismerkedik Idalival, egy gazdag fiatal özvegygyel, ki ellenáll hódításainak, úgyhogy végre feleségül veszi. Serédi erdélyi birtokán élnék igen boldogan, mikor Motabu pokoli bosszút áll felesége megrontóján. Serédit ártalmatlanná teszi s a sötétben belopózik Idalihoz, ki férjének hiszi, s vele tölt egy órát. A nő egy mulattot szül. Amerikába költöznek, Serédi útközben elhal.

A mese kerekdeden komponált, gyorsan gördül s igen érdekes. A végső jelenetek különösen érdekfeszítően szöve, erősen drámaiak, bár túlzottan romantikusak. A lelkiállapotok rajza ehhez a túlfeszített hangulathoz mért. A történetben általában sok a túlzás, borzalom, valószínűtlenség, de tagadhatatlan jó tulajdonságai is vannak: az igen szép leírások, a lélekrajzra fordított gond, az elbeszélés művészete, a dialog elegantiája. Társadalmi regény, de mivel nem magyar társadalmat rajzol, hanem a francia romantikusok s részben Cooper hatása alatt exotikus történetet ad, legnagyobb részt idegen színhelyen, nem mondhatjuk, hogy a magyar társadalmi regényt előbbre vitte volna, legfeljebb technikájával.

Első bírálója²⁾ azt a tanácsot adja neki, hogy ne a francia romantikus regényírókat kövesse, hanem az angolokat, s hogy inkább olyan milieukben mozogjon, amelyeket ismer. Jósika egyik tanácsot sem fogadta meg.

Ez a regénye hatott KEMÉNY ZSIGMOND *Ködképek a kedély láthatárán* cz. elbeszélése tárgyának megválasztására.³⁾

¹⁾ *J. M. Rejczeyei*. IV—V. *A könnyelműek*. Pest. 1837. 2-ik kiadás 1841. Eddig 5 kiadást ért. Németül: *N. Jósika's S. W. 7. Die Leichtsinngen*. Pest. 1839. Szerbül: *Lakomyszevi*. Szabadka, 1846. Akad. dícséretet nyert. *L. M. T. Tiers Neve*. 1840. 179. Mutatvány jelent meg belőle az *Athenaeumban* 1837. I.

²⁾ Tornay (Szombath Gusztáv). *Függelmező*. 1837. I. 159.

³⁾ *Kép. Phil. Közl.* 1909. 236.

Adolfine.¹⁾

Málvay, a magasrangú és gazdag hivatalnok, Veronában egy fiatal papnövédekkel ismerkedik meg, ki beleszeret egy leányba s miatta lemond a papi pályáról. A leány, Anastasia azonban Málvayt szereti s a fiatal olasznek kosarat ad. Ez féltékenységében Málvayra lő, megsebesíti, azután magát lövi agyon. Anastasia halálos beteg lesz, s atyja kéri Málvayt, hogy jöjjön el leányához utolsó órájában. Ugyanakkor lép be a beteghez hívott pap. Anastasia lázában azt hiszi, hogy Málvay meg akar vele esküdni. Ez nem akarja a haldoklót tévedéséről felvilágosítani s megesküszik vele. Maga is súlyos seblázat kap, s mikor fölészmél, Anastasiát látja ágya mellett ülni. A leány azonban, mivel Málvay lázalmában elárulta, hogy nem szereti, örökre búcsút vesz tőle, s később híre jár, hogy atyjával együtt a tengerbe veszett. A hír pedig csak félig volt igaz, mert csak atyja halt meg, ő pedig apáczakolostorba vonult. Málvay beleszeret Adolfineba, egy fiatal özvegybe, kinek féltékeny férje csak úgy hagyta rá vagyonát, ha férjhez nem megy, ha igen, elveszti. Ezért nagyanyja és nagybátyja erősen őrzi, hogy férjhez ne menjen. Ez a kellemetlen gyámkodás és egy fiatal katonatisztnak, Vernynek tolatkodó udvarlása arra bírja Adolfinet, hogy otthagya őket s maga intőzze a sorsát. Verny Málvayt párbajra hívja s megsebesíti. A beteget egy olasz ifjú ápolja, ki nemrég jött Bécsbe s ismerkedett meg Málvayval. Csodálatosan hasonlít Anastasiához s maga is súlyosan beteg (tüdőbajos). Az ifjú maga Anastasia, ki a kolostorból jött Bécsbe, hogy Málvayt utoljára lássa. Látja azt is, hogy Adolfine mennyire méltó Málvayhoz, s így nyugodtan tér vissza a kolostorba meghalni. Vagyonát férjére hagyja, hogy fordítsa valami jótékony célra. M. és Adolfine egybekelnek.

Ezt a vékony és fölöttébb valószínűtlen történetet levelekből tudjuk meg (Adolfine és barátja, Berta, A. és Málvay, Verny és barátja, végre Anastasia és a kolostorfőnöknő levelezéséből). A levelekben van sok finomság és sok jellemző (pl. milyen jellemzők és kedvesek Bertának, az életvidám asszonykának vagy a könnyelmű és elbizakodott széptevőnek levelei), de azért összes hatásuk mégis untató. Adolfine érzelmeivel sem vagyunk tisztában. Folyton azt írja, hogy nem szereti Málvayt, csak barátságot érez iránta, s hogy irtózik a szerelemtől. Miért, nem mondja

¹⁾ Először a *Honderüben* jelent meg (1844): Adolfine. Regény levelekben, másodszer a *Szöv. Bejtelmeiben* II. 1845.

meg az író. Semmi csalódás nem érte, vagy feltékeny férje, kibe úgy látszik, nem is volt szerelmes, gyűlöltette meg vele a szerelmet? Ez a kis regény kétségkívül leggyengébb munkái közé tartozik az írónak.

Az isten uja.¹⁾

Gr. Montechiari Francesco magyar barátjával, Bélával Spanyolországban utazik s megismerkedik a szép Manuelával, kibe örülten beleszeret. Meggyőződven a nő romlottságáról, szakít vele, de nem tudja feledni s Béla intéseire ellenére újra Spanyolországba utazik. A barátok folyton leveleznek, Béla bátyjának hirtelen halála után ősi várába költözik s felkutatva a vár rejtekeit, egy kényelmes női lakosztályt fedez fel s az ott talált írásokból s levelekből megtudja, hogy bátyját megmérgezték s a gyilkos nem más, mint Manuela. Mindent megír Francescónak, de az már Madridban van s kiszabadítja Manuelát José Máriának, a hírhedt rablónak fogságából. Béla, hogy megbeszúlja bátyja halálát, szintén Spanyolországba utazik. Barátjának elmond mindent, kit a felfedezés iszonyúan lesújt. Manuela nem tagadja a dolgot. Okul azt adja, hogy Béla bátyja párbajban megölte az egyetlen embert, a kit életében szeretett, ezért lett olyan gonosz, és elvetemült s ezért jött vele titkon Magyarországra, hogy megölje. Nemsokára a két barát levelet kap José Máriától, hogy Manuelát megölte. Azért megteszik a nő ellen a feljelentést s Magyarországra utaznak. Francesco lassan felüdül szerelmi bánatából, Béla pedig elveszi nevelt leányát. Manuela a rabló levelét hamisította, a hatóságok sem tettek ellene semmit, de végzeté mégis utolérte, mert később valóban José Mária lőtte le.

Ez is levelekben írt regény (Francesco, Béla, ennek nevelt lánya, Jolán és nénye, Hedvig, Manuela s mások levelei). A reflexiók és ismétlések miatt vontatott, mint a levélregények általában. Egy démonikus nőt akart benne rajzolni, ki a férfiakat megrontja. Elég jól, bizonyos intenzitással rajzolja, Francesco rajongó szenvedélye is elég igaz hangon nyilatkozik leveleiben.

¹⁾ Először az *Életképekben* 1844. II., másodszor a *Regényes Képek* I. kötetében cím nélkül (1847). Németül: *Ungar und Spanierin*, Roman v. N. Jósika, Frei nach dem Ungarischen bearbeitet v. Em. Kovács, Grömmu u. Leipzig, 1851. 2 kötet. Tulajdonképen megbővített és elrontott átdolgozás, melynek szerzőségét J. nem is vállalta.

Vannak érdekes részletei, melyek lekötnek bennünket, de mint egész nem sikerült. Béla és nénye communisticus népboldogító törekvéseinek története semmi összefüggésben sincs a mesével (egy puszta közös gazdaságot folytatnak béresikkel, közös konyha, közös gabonarakta stb.), szerelme kis nevelt leánya iránt elmosódott. A levelek stílusában romantikus retorika uralkodik.

Az élet útjai.¹⁾

Lindának, gr. Szinyovcárné unokahugának hevesen udvarol egy olasz katonatiszt, gr. Guarini, de mikor megismeri, hogy a fiatal özvegy milyen kezes és számító teremtés, kiábrándul belőle s a grófok leányát, Octaviát szereti meg. Egy év múlik el, Octaviát feleségül veszi Guarini, ki lemond tiszti rangjáról s birtokot vesz Magyarországon. Boldogan élnek, de később Guarinit erős honvágy fogja el s nejével Olaszországba utazik. Milanóban találkozik Lindával, ki azóta újra férjhez ment, és zsarnok, mogorva férje feltékenyen őrzi. Guarini újra szerelemre lobbant iránta s megszállt. A férj azonban könnyen nyomára akad a szökevényeknek s Guarinit párbajra kényszeríti. Magának útközben fog segédet egy angol személyében. Guarini halálos sebet kap s kéri az angolt, hogy értesítse feleségét. Az angol, a mint a nevet hallja, megdöbben, mert Guarininé látásból ismeri és halálosan beleszeretett. A megtört asszonyt ő kíséri férjéhez Páviába, Octavia megbocsát férjének, ki csakhamar meghal. Ezután két év telik el, Octavia szülei halála után egészen magára marad. Ősi kastélyába költözik s itt lelkileg megnyugodva apró örömeiben, jótékonyágban, zenében, rajzban, olvasásban keres szórakozást, de a társaság elől egészen elzárkózik. Ez a remete-élet természetesen igen felkelti iránta a kíváncsiságot, s gr. Lindavayné megfogadja társaságának, hogy behatol Guarininé remeteségébe, sőt a társaságba is el fogja hozni. Egy ártatlan esettel be is jut Octaviához, ki szívesen fogadja s hamar megkedvel a művelt és kedves fiatal özvegyet. A látogatások ismétlődnek, s Lindavayné finom tapintattal, apró hírekkel és történetekkel iparkodik Octavia érdeklődését a társaság iránt felkelteni. Sokat beszél neki egy különöz angolról, lord Belfordról, kinek eredeti egyénisége kezdte a fiatal asszonyt érdekelni. Nagy nehezen rábírja Octaviát, hogy látogassa meg kastélyában. O. itt összekerül a véletlenül látogatásba jövő Belforddal, kiben a paviai angolra ismer. Az szintén nagy lelki felindulással ismer rá a nőre, kit még mindig imád. Meglátogatja Octa-

¹⁾ *J. M. Regényei*, XXII. *Az élet útjai*, Pest, 1844.

viát s erős egyéniségének és nagy szerelmének varázsával lefegyverzi, úgyhogy felesége lesz. Végül egypár szó esik Lindáról, ki vén férje mellett halad lefelé a züllés lejtőjén.

Előszavában ezt mondja Jósika: «Egyszerű, a mindennapi életből vett történet gördül itt le az olvasó előtt. Nincs egy szó mondva, mely ne mondatott, egy személy előállítva, ki nem élt. Az egész valóság olyan, mint az életben látjuk. E lapok szerzője föltette magában ezúttal a költészet minden segédeszközéről lemondani s az életet a maga meztelenségében festeni». Az író valóban egyszerűsége törekedett, de a mesét azért érdekesen és fordulatosan szőtte. Az említett egyszerűség, mely távol áll a valódi realismustól, inkább csak abban nyilvánul meg, hogy az író nem a romantikus mesét tartja elsősorban fontosnak, hanem a lélektani rajzokat. Ezek, súlyos hibáik ellenére is, bővelkednek sikerült megfigyelésekben s finom vonásokban (főleg az Octaviáé szép). Lindavayné és O. barátságának keletkezése igazán aristokratikusan finom párbeszédekben élénk állítva tán a legsikerültebb rész a mai olvasó ítélete szerint. Fő jelessége a kis regénynek, hogy a cselekvény, ha néha zökkenőkkel is, de mindig lélektani motívumokon gördül előre s Jósika előkelően finom és folyamatos elbeszélő módján, vonzóan van elmondva.

Akarat és hajlam.¹⁾

* Seville grófnő (Mária) egy olasz nőnek és Szendrői Máténak leánya. Atyja meghasonlott feleségével rémítő fukarsága miatt, ki őt utóbb örvényezésének egy pillanatában megölte (ezzel kezdődik a regény). Mária Seville gróf neje lesz, egy iparlovagé, a kit Roderich, az uzsorás gonosztevő s a maga könnyelműsége bűnös útra visz és öngyilkosságba kergeti. Mária megutálva az embereket s az életet csak leányának él s atyja rámaradt s uzsorával szerzett vagyonát maga is tilos utakon növeli, a miben Roderich nagy segítségére van. Célja

¹⁾ Először a *Budapesti Hírlapban* jelent meg (1845 jan. 2-től ápr. 18-ig) mint az első magyar tárczaregény (a rá vonatkozó nyílt levelek 1844. 95. s 1845. I. sz.-ban); azután önállóan: *J. M. munkái*, új folyam I. II. *Akarat és hajlam*, Pest, 1846. Műtatvány jelent meg belőle az *Életképekben* 1844. I. 208 l.

leányának, Reginának óriási vagyont gyűjteni, hogy teljesen biztosítva legyen önállósága. Magányba vonulva gyűjti halomra kincseit, míg azok óriási összeggé szaporodnak. Ekkor a fővárosba költözik, pazar életet folytat s a legelőkelőbb körökkel érintkezik. Megismerkedik Van Olifanttal, egy hollandiai származású amerikai milliomossal, kivel leányát szeretné elvételni, de mikor az nem egyezik bele, maga megy hozzá. Roderich, ki örülten szerelmes bele s kit eddig hitegetett, majd el akart tenni láb alól, megöli Van Olifantot s Máriát leleplezi. A bűnpörben Máriát egy régi imádója, gróf Várnay Ákos védi, ki ügyvéd is. Roderich nem tud bizonyítani, mert Mária minden írásos bizonyítékot megsemmisített, s így felmentik. A szerencsétlen nő azonban látja, hogy leánya elfordul tőle s hogy az ő jelenléte csak ártalmára van a tiszta gyermeknek, ezért megmérgezi magát. Regina Van Olifant fogadott fiának lesz a neje s minden vagyonát jótékony célra adja. Amerikában kezdenek új életet, hol nagy vagyon nélkül is boldogok lesznek.

A történet, a benne előforduló sok valószínűtlenséget nem tekintve, egy sarkalatos hibában szenved, az anya lelki rajzának elégtelenségében.¹⁾ Így a kellő motiválás híján a történet a *Sue* hatása alatt keletkezett divatos bűnügyi rémregények sorába süllyed. Az egykorú bírálat sem volt vele megelégedve s szemére vetette az írónak, hogy a mostani «francia modor» egészen elragadta.²⁾

Egy kétemeletes ház Pesten.³⁾

Van egy kétemeletes ház Pest egyik főutczájában, valami gazdag bécsi emberé, kit még sohasem láttak a lakók. A házon mintha valami átok feküdnék, lakói rendszeren tönkremennek vállalkozásaikban. Most gr. Árnay lakja az első emeletet nejével és leányával, Zaidével, a másodikat pedig Stanaries borkereskedő, kinek szintén van egy leánya, Marie. Lakik még a házban egy Schreiner nevű ügynök, a kinek mindenféle titkos üzletei vannak, s látogatói többnyire késő este járnak hozzá. Ez a Schreiner egy szervezett rabló-, csaló- és uzsorásbanda feje (a ház is az övé), ki azzal szerezte vagyonát, hogy mint

¹⁾ L. a lélekrajzról szóló fejezetben.

²⁾ HENSZLMANN IMRE: *A leghíjjabb magyar regényirodalom. Életképek*. 1846. II. 215—6.

³⁾ *J. M. munkái*, új folyam. XI. *Egy kétemeletes ház Pesten*, Novella egy kötetben. Pest, 1847.

Lemercier marquis meghitt embere, elrabolta ura pénzét. Arnayt egy birtokvételebe s kölesönbe ugratja bele, Stanaries leányát pedig egy gavallér büntársával, kibe a leány beleszeretett, zsaroltatja. A fiatal Lemercier marquis, ki Magyarországra költözött s megszerette Zaidét, Schreinerben ráismer egykori megbízottjukra, rabló tanyáján veszedelmes küzdelem után elfogatja, s így mindenjóra fordul, ő is visszakapja vagyonát s elveszi Zaidét.

Jósika itt is Sue hatása alatt áll s divatezikket szállít kiadójának. A *Mystères de Paris* (1842—3.) óriási hatása minden nemzet íróit utáztatok írására esábitotta. Nálunk Nagy Ignác a *Magyar Titkok* (1844—5.) s KUTHY LAJOS a *Hazai Bejtelmek* (1846—7.) írásával hódolt a Sue-divatnak. Jósika is érdekesítő bűnügyi regényt akart írni, mint ők, s a mesét ügyesen és érdekesen is tudta bonyolítani, bár nagy részét Zaide és Marie szívügyei foglalják le, s a rablóvilág csak a háttérrel teszi. A két leány, noha különösen Zaidének jellemével s Marie lelki küzdelmeivel sokat foglalkozik, nem nagyon érdekel bennünket. Általában nem rajzolja «Post bűntanyáit», mint mondták erről a regényről, hanem itt is inkább romantikus szerelmi történetet ad, csak kombinálja a divatos Sue-milieuvél.

*

Jósika társadalmi regényei, hogy úgy mondjuk, nemzetköziek. Szeret bennük külföldre kalandozni, idegen milieukben idegen alakokat szerepeltetni. Egyik sem egészen idegen tárgy: gondoskodik róla, hogy személyei közt magyarok is legyenek s a cselekvény egy része Magyarországon játszódik, de azért egyik sem a magyar társadalmi életet rajzolja és tartalomban, modorban idegen. A jelentéktelen magyar vonatkozásokat nem tekintve, akár egy közöves francia regényíró munkái is lehetnének.

Hjabb Békesi Ferencz kalandjai.

Az akkori magyar társadalmi élet rajzát ebben a munkájában kísérte meg, mely nem regény, mint eddig tartották, hanem életképsorozat, mely beletartozik a XIX. század első évtizedei-

nek nagy genrekép-irodalmába¹⁾ Jósika *Alt Möriz* álnéven már 1842-ben kezdte közölni genreképeit, melyeknek első kötete a fönti ezimen 1844, a második pedig 1845 végén jelent meg néhány fametszettel.

Mint DICRENS s nálunk Nagy Ignác (a *Magyar Titkokban*), ő is vékony mesefonálra akarja fűzni az életképeket, de ez a mese annyira jelentéktelen, hogy semmiképen sem ad az egész munkának regény-jelleget. Békesi Feri jelentéktelen alak, kinek kalandjai tulajdonképen nem is az övéi, hanem inkább mások kalandjai, melyekben ő is résztvesz mint kevésbé aktív *jelenvolt*. Mint életképsorozatot kell tehát bírálni, melynek ezéja az akkori társadalmi élet humoros és satirikus rajza. Van benne sok túlzás, izléstelenség egyes alakokban s jelenetekben egyaránt, a mi a karrikírozás rendes árnyékoldala, de viszont van benne jó satira, komikus jelenet, jól megfigyelt alak s talpraesett actualis megjegyzés is elég. Sikerült benne pl. a vidéki bankett virágos tósztaival (I. 1. fej.), a parvenu család (I. 2.), a parazita kántor s a paraszt modorú bíró alakja (I. 3.), a vidéki hirlaptudósítások (I. 6.) s a vidéki szinlap kifigurázása (I. 7.), a hivatalos eljárás (I. 7.), a rettentő sáros úton való utazás (I. 8.), a vidéki társaság (II. 8.), a védegyeleti bál (II. 12.) s a restauratio mindenféle jellemző jeleneteinek, az etetés-itatásnak, a korteskedésnek, verekedésnek stb.

Sok benne a ezélzás, ötlet, szójáték (rendesen nem a leg-sikerültebb), humoros reflexio sok mindenről.

Elég változatos s egészben véve mégsem sikerült. Kisse több mese nem ártott volna. Így nem érdekes, a főalakok sem azok, és a sok satirát, töredekes vázlatot megunjuk. Humora nem szívből fakadó, száraz, sokszor erőltetett. Látszik, hogy humorosan «akar» írni. Talán ez a legnagyobb hibája. Ha a mozaik-szerű tartalmat igazi humorral tudta volna egybeolvasztani, hatása egészen más lett volna.

¹⁾ Legkiválóbb alkotása ennek az elterjedt irodalomnak DICRENS *Pielawick Clubja* (1836—7), mely számos utáználta talált. Nálunk Nagy Ignác volt a legnépszerűbb életképi író (*Törzsképek*, 1843—4, *Magyar Titkok*, 1844—5.) V. ő. Jósika humoros életképei ez. kis tanulmányomat az *Irodalomtörténet* 1913. évfolyamában.

Hogy korábban nagyobb hatást nem tett (második kiadása csak 1881-ben jelent meg!), annak a mondottakon kívül más oka is volt. Noha nem volt Nagy Ignác követője, mégis mindenki úgy érezte, hogy Jósika itt Nagy Ignácczal akar versenyezni olyan téren, melyen az utóbbinak nagy sikerei voltak már ő előtte. A Torzképek s a Magyar Titkok egy része megelőzte a Békésit, melynek megjelenésekor az életképekkel már kezdett betelni a közönség. Az életnek «tarka vegyületű tömkelegében» az írók Nagy Ignác szerint akkor már «könyökig vájkáltak», s így Jósika a maga életképeivel kevés újat tudott nyújtani a negyvenes évek e téren elkényeztetett olvasóinak.¹⁾

IV.

TÁRSADALMI NOVELLÁI.

Ezen a czímen nem-történeti tárgyú novelláit foglaltam össze, ide sorozva néhány fantasztikus tárgyút is. Ezekkel együtt összesen 20-at írt, tehát többet, mint történetit.

A mohálok gyöngye (megj. *Athenaeum*, 1837. II. 40—41. sz., azután *Élet és Tündérhon*. II. 1840.).

Egy történeli alapján írta, melyet dr. F. A. WIESE *Indien oder die Hindus* cz. munkájában talált (480. l.). Nem is más, mint anekdota a hős leányról, a ki hős férje után hal, kissé kiszinezve s az említett munkából megismert hindú milieubé helyezve. Stílusa eposi egyszerűséget affektáló. VAJDA PÉTER keleti

¹⁾ Helyesen jegyzi meg róla az *Életképek* bírálója (1846. I. 528.), hogy «mi... őt a történeti regényírás mezéjén látjuk csak valódi helyén».

Itt említem meg, hogy Jósika örüsi munkássága közben még arra is ráért, hogy fordítson. *Jósika Miklós Külföldi Regényei* czímen egy fordítás-sorozatát indított meg, melyből 10 kötet jelent meg: MISS BURNEY regénye: *Egy házasság a nappeleágyban*, 1844. (két kötet) és MÜGGER TRAVAR: *Toussaint* cz. regénye 1844—5. (nyolcz kötet), melyről előszavában azt mondja, hogy «az összes külföldi irodalom legjobbainak egyike». Érdekes példa arra, hogy az íróknak néha milyen különös ízlésük van. Wesselényinek azt írja ezekről, hogy 1841—3-ig beteges, levert, ezért fordít. Eredetiből nincs kedve, beverni pedig nem tud. (L. levelezését *Írók. Közt.* 1906. 371.)

novellái (1834-ben jelent meg az első) hatottak rá, s mint maga mondja, meg akarta mutatni Vajda novelláival szemben, hogy a keleti novellához «keleti szellem» kell. A versenyben szerintem Vajda a győztes, mert pl. *Vajkoontalája* szebb és hangulatosabb.

A szuttin (*Athenaeum*, 1837. II. 26—28. sz., azután *Élet és Tündérhon*. III. 1840.)

A szuttin özvegy-megégetést jelent. A novella tárgya egy bramín leány s egy szudra szerelme. A bramín leány felvilágosult szavai a kasztokról (Jósika várnáknak nevezi) Vajda Péterre s nem egy hindú leányra vallanak, az egész mese a Vajkoontalára emlékeztet. Sok ethnographikus leírást töm belé s ezzel takargatja a mese soványságát.

A hűtlen hív (*Emléng.* 1838., azután *Élet és Tündérhon*. III. 1840.)

Hosszú lére eresztett, sovány és valószínűtlen történet (elvált házastársak, kik tiz év múlva nem ismerik meg egymást!) a régi receptek szerinti bonyodalommal. Iduna történetében, a hogyan maga elbeszéli, van némi lélekrajz. Az öreg Nándori komikus alak akar lenni, maradi vén tablabíró, de nincs benne élet, Bögreiben, a léhűtő, kevert magyar nyelven beszélő iparlovagban szintén kevés. Saját véleménye róla: «egy német lap szerint valóságos vigjáték», «az öreg Nándori Malachias, gondolom, igazi magyar maradi. Bögrei uram pedig b. Bizay» (a híres Bizay, ki már akkor ismert figura volt).

A béke nemtője (*Emléng.* 1839., azután *Szív Rejtelméi*. I. 1845.)

Ebben már több a lélekrajz: egy szerenesétlen házasság története s fokozatos elromlása van benne érdekesen elmondva, de Évi grófkisasszony békéltető kísérletei gyengék s a házastársak kibékülése a történetek után szinte erkölcsi lehetetlenség. Van benne néhány genreszerű jelenet, mely ilyen rövid elbeszélésből kirí s inkább regénybe volna illő. Legjobb ezek közt a megyei tömlőcznek s lakóinak bemutatása, mely igen sikerült életkép, s úgy látszik, ez inspirálhatta SZIGETI KÉT PISZTOLYA hasonló jelenetének megírására, a mire Jósika jegyzetében czéloz is.

A beduin leánya (*Kisf. T. Évtapjai* I. 1841., azután *Élet és Tündérhon*. III. 1840.)

Az afrikai hadjáratok idejében egy francia tisztt, Barberoux kapitány foglyul ejti egy sejknek leányát, Zulejkát, beleszeret és nőül veszi. A leány minden áron a mohammedán hitre akarja téríteni férjét, de hiába. Elcsalja a pusztába is, hol a sejk nagy ünnepségeket rendeztet tiszteletére s bemutatja neki hatalmát és gazdagságát. Mindez nem ingatja meg a kapitányt. Az apa emlékezteti leányát esküjére, mely szerint, ha kereszténynek kezébe kerül, vagy megtéríti, vagy megöli. Mikor újra távoznak, Zulejka elmondja ezt a kapitánynak, fegyvert is emel rá, de az hajthatatlan. Ekkor Zulejka magát lövi agyon.

A leány lelki küzdelmei romantikus retorikával élénken vannak rajzolva, a keleti milieu festése is szép.

A völgy rózsája (Emléngy. 1841., azután Viszhangok. II. 1844.).

Egy parlagi nemes ifjú átalakulásának története.

Humoros tónusban kezd, de mintha később megunná a neki idegen hangot, átesap rendes komoly elbeszélő módjába, a mi meglehetősen stilustalan. Nagyobb hiba az, hogy apró részletekbe bocsátkozik, aprólékosan rajzol nem fontos dolgokat, mintha nagyobb terjedelmű elbeszélésbe kezdene, így azután érdektelen, elnyújtott lesz. Nincs meg benne a novellában szükséges gyorsabb célra törekvés, epizód nélküli haladás.

Vész és udv (Nemzeti Almanach. I. 1841., azután Viszhangok. I. 1844.).

Tulajdonképen Wesselényi dícsőítésére írta (nevét nem említi, csak Szabadítónak nevezi) s a pesti nagy árvizet rajzolja benne. Maga azt mondja róla, hogy «leggyengébb műve».

A fulusi lelkész (Magyar Életrajzok, 1843. II. 1. füzet, azután Szív Rejtelméi. I. 1845.).

Valószínűtlen, szárazan elmondott, moralizáló történet a szerelméről nagylelkűen lemondó s pappá levő grófi nevelőről. A pap népnevelői szerepe is részletesen van rajzolva SCHUBD KERSZÓRA emlékeztető irányzattal.

Tibod a jegyző (Emléngy. 1844., azután Szív Rejtelméi. I. 1845.).

Tibod, Berendszeg jegyzője valóságos ezermester, böles és tapasztalt ember, ki az egész helység jötevője s a Berendszegi grófi család barátja. Később kiderül, hogy ő is gróf, s így leányát elveheti a gróf fia.

Moralizáló történet ez is, kissé Fáyra emlékeztető modorban írva. A jegyző áldásos működésének rajza, épen úgy, mint az előbbi novellában a lelkészé, tanulságos akar lenni. Szóval itt a morál, a javító irányzat az uralkodó a művészet rovására. A két utóbbi novella különben is emlékeztet egymásra, főalakjaik szinte ikertestvérek. Maga azt mondja róluk, hogy «csendes, minden pretensio s nagy költői exaltatio nélkül írt beszédek, tendenciájok becsületesség és tevékenység».

Ábránd és való (Viszhangok. I. 1844.).

Előszavában azt mondja, hogy a történet igaz, csak a nevet változtatta meg. Lehetséges, de ez nem változtatja meg azt a ténnyt, hogy a novella közönséges rémhistória, hozzá még ügyetlenül és érdektelenül szöve. Levelekben van írva, melyeket megtölt Gyulafi Kálmán gróf unalmas világfájdalma és érzélgése. Ebben úgy látszik Eötvössel akart versenyre kelni, mert azt mondja róla: «chartausi genre, de nem üres lamentációkkal, egy kis metaphizika (sic!) van benne s vallási érzelem». Tehát mint látjuk, jobbnak tartotta a *Karthausi* «üres lamentációjánál», a mi újabb bizonyossága annak, hogy néha az írók mennyire képtelenek helyesen megítélni a saját munkáikat.

A két szomszéd (Öröngyal. 1845., azután Ity. Képletek. II. 1847.).

Bizonyos északamerikai őserdei milieu teszi a sablonos történetet elviselehetőbbé, az indianos, tört beszéd sem hiányzik, melyet Cooper-tól tanult. Az egésznek vallásos a szelleme, a mit az magyaráz meg, hogy katholikus almanach számára készült.

Diamante (Honderő, 1846. I. 9—12. sz., azután Reg. Képletek. II. 1847.).

Albániai történet. Ali Tepelényi basa szerepel benne, a kegyetlen zsarnok, ki egy város bevételekor elfogja Moskót, a szulióta amazont s leányát, Charist, ki egy Diamante Drákó nevű szulióta ifjú mátkája. Diamante vakmerő fellépésével megmenti őket s Ali megadja saját emberét előtt. Charis később mégis Ali kezei közé kerül, de Diamante csodás vakmerőséggel néhányad magával behatol Ali palotájába s kiszabadítja. Ali később lefeszti a porta a kormányzóságról s megöleti. Diamante triumfál holtteste fölött.

A fő benne Charis kiszabadítása, mely érdekfeszítően van elmesélve. A törökös beszéd és milieu elég sikerült.

Ahogy Isten akarja (Órangyal, 1846., azután Reg. Képletek, II. 1847.).

Szerelmi történet, de telve van valláserkölesi tanításokkal; a minta-pap, az erényes hajadon alakja stb. mind az *Órangyal*ba irtság következményei. Rápolti elbeszélése az egész, melybe levelek vannak szöve (az első személyű elbeszélő forma szerencsétlen kombinációja a levélformával).

Gazdagság nem boldogság (Órangyal, 1847.).

A történet Máramarosban kezdődik. Bajor István szabómesternek öcsese rabló lesz s két fiát bátyja gondozására bízza, ki fel is neveli őket, de mikor öcsese akasztófára kerül, neki sines maradása Újhelyen s Váczon telepszik le. A fiúk közül Péter a szabómesterséget folytatja, Pál pedig üzérkedésre, később uzsoráskodásra adja a fejét s lassankint Pétert is belevonja pénzügyeteibe. Pesten folytatják működésüket s csakhamar meggazdagszanak. Péter leánya, Amethist, nőül megy egy kikeresztelkedett fiatal emberhez, kit állítólag szeret, de kinek zsidós tulajdonságai bántják. Mindinkább elhidegül tőle s elfogadja egy gavallér udvarlását. Ezalatt Pál hamisan bukik stb. Később elhálnak, Péter második felesége eltékozza férje vagyonát s koldusbotra jut. Amethist kibékül férjével s boldog lesz vele.

Kusza, nyúlós történet, melynek nem akar vége szakadni. Csodáljuk, hogy a rabló dédunokáinak történetét is nem közli velünk az író. Semmi szerkezet. Erőszakosan behozott erkölcsi és vallási tanulságokkal akarja elfogadhatóvá tenni a történetet, de csak rosszabbá teszi vele. Sok benne a pénzügylet, akár csak Balzacnál, sok benne az uzsorások elleni utálat (már *Adolfine* cz. regényében is haragosan kikelt ellenük). Némileg új és érdekes Amethist naplója, mely a keresztény és zsidó közti házasság belső világába vet egy éles pillantást (58—63. l.). A ezimben jelzett tétel nem szorul bizonyításra, nem is igen bizonyítja a történet. Erkölcsi iránya is fölöttébb ingadozó. Amethist úrhölgy, «ki közel volt az erény útjáról eltérni, talán attól el is tért» (érdekes, hogy az író sines tisztában, hogyan minősítse ballépését), azután visszatér a becsületes Zukkerhez, nem valami épületes tanulság. A történet központja először az öreg szabó, aztán a két testvér, majd ez az asszony. A súlypontnak ilyen folytonos váltogatása miatt felborul az egész. Nem esoda, hogy gyűjteményeibe maga sem vette fel később ezt az igen gyenge dol-

got. Érdekes, hogy a Gaál-, Petőfi-féle betyárromantikával mintegy szándékosan ellentétbe helyezkedik, mikor megvetéssel szól a szegénylegényekről, kik «durva, neveletlen emberek, zsiros, korhely, alkalmatlan fizzők».

Sevaph (Reg. Képletek, III. 1847.).

A fődolog benne egy leány önfeláldozása, ki le akar mondani nővére javára a maga boldogságáról. A leány túlságosan jó. Dícsere szép nőalakjaira emlékeztet, de emezek emberi tulajdonságai nélkül. A történetet igen messziről kezdi az író és sok mellékes dologgal zavarja meg az elbeszélés menetét.

Egy új Salmehau (Pesti Dórtalaj, 1848. 26., azután Regi és újabb novellák, 1859.).

Egy lengyel grófnak és hercegnének veszedelmes kalandja ügyesen elbeszélve.

A következő négy fantasztikus tárgyú elbeszélés.

Bájjvirág, Tündérrege. (Erdély, 1837., azután Kélt és Tündérrege, II. 1840.).

Bájjvirág egy kis törpékből álló földalatti népnak pártfogója. Ellátja őket vízzel s másként is segítségükre van. Egyszer két irigy özvegy kilesi titkát, a mit a kapzsi király is megtud s ahítózik a kis nép kincsére. Bájjvirágnak megjelenik álmában atyja, ki elmondja neki, miként mentheti meg kis barátait s magát is a királytól, ki szerelmével üldözi. Bájjvirág felrobbantja házat s vele együtt a földalatti lejáratot, miután maga is a föld alá költözött. Itt lassankint ő is törpévé válik s a kis nép fejdelmének felesége lesz.

Rendkívül bájos kis mese élénk képzelettel s fantasztikus-ságra ellenére bizonyos realizmussal írva (a kis emberek s országuk leírásában). A történet fordulatos, érdeklődésünket mindig ébren tudja tartani. Szerkezete különben nem mesei, hanem novellai, a mesében pl. nem szokás az előzményeket később beleszólni, mint itt az író teszi, mikor a kis nép történetével később ismertet meg bennünket.

Emlékirataiban mondja (I. 135.), hogy mihályfalvi kastélyukban beszélt a eselésről erről a földalatti népről, sőt látták is őket a kandallóból kísélni, míg atyja huszonöt botot nem ígért annak, a ki még egyszer látja őket, s erre megszűnt a esoda. Erre ezélez a Bájjvirág utószavában. VÖRÖSMARTY finoman

jegyezte meg (*Pégyelmező*, 1837. I. 6. L.), hogy kár volt a kis emberek lelki életét is nem rajzolni Jósikának, mikor külső életükről olyan élénk képet tudott adni.

Helione (*Kisf. T. Életajai*, II. 1841., azután *Viszhangok*, II. 1844.).

Helione angyal szereti Leviathant, ki az Úr ellen összeküvő angyalok közül való. Az angyalok megtámadják az eget, de az Úr lesújtja őket a pokolba. Helione szerelmesét gyászolva az örvény fölött kereng s csillaggá változik. Ez a csillag a föld, melynek magva így a szerelem lett.

Zavaros történet, bizarr, úgyhogy inkább az írónak ilyen nagy problémára vállalkozó képzelete érdekel bennünket. A föllázadt angyalok támadása igazán erős képzeletre vall s néha a fenség határait érinti. Az ilyen lehetetlen s üres fantazmagóriák különben sohasem tehetnek igazi művészi hatást.

Vízözön képe. Költői gyakorlat. (*Aradi Vészlapok*, 1844., azután *Szív Bejtelmei*, II. 1845.).

Tulajdonképen fantasztikus képek a vízözön korából: Noe istenfélő s Algazár elvetemült népe. Hogy valami meseje is legyen, Noe fia, Set szereti Algazár leányát, Éliát, kit a vízözönkor megment.

Telve van fantasztikus leírásokkal, melyek közti akad nem egy szép.

Végnapok. Apokalyptikai novella. (*Reg. Könyvek*, III. 1847.).

A föld végső évszázadaiban történik, mikor csak az egyenlítő vidékein él a megfogyatkozott emberiség óriási épületekben. Egyik részük ellinomodott, magasabbrendű lényekből áll («delejesek»), a többiek közönségesebbek. Leírja az akkori földet s ezeknek társadalmát. Aila, a felsőbbrendűek egyike távesövével új csillagot vesz észre (most ennek leírása következik túlzottan fantasztikus képekben). Meglátja ott Ádurt s megszereti. Végre egy cherub segítségével egybekelnek.

Túlásagosan, szinte betegesen fantasztikus, úgyhogy kellemtelen, visszaes hatású. Az író szinte esigázza képzeletét, hogy a leglehetősebb kombinációkkal lépjen meg bennünket.

*

Társadalmi novellái hangulat és tárgy tekintetében különféleek, mintha meg akarta volna mutatni, hogy tud mindenféle genre-ban írni (munkáiról szóló egyes nyilatkozatai is erre vallanak).

A hűlten hű víg novella, mely sok tekintetben rokon a Kisfaludy-Kovács Pál-iskola alkotásaival. *A völgy rózsája* saját nyilatkozata szerint humorisztikus beszély, de, mint láttuk, humora erőltetett s nem igazi alaphangulata az egésznek. *A béke nemelője* lélektani novella, a *Vész és ülv* a pesti árvíz s Wesselényi érdemeinek megörökítésére készült, az *Abraám és való* érzélgős wertheriád, de inkább rémhistoria, mint lélektani rajz, a *Scrapp* egy önfeláldozó leány története s mintegy átmenet moralizáló novelláira. Ilyen *A falsú lelkész*, mely szintén egy lehetetlenül nagyilelkű és önfeláldozó emberről szól, de ebben már túlteng a moralizáló irányzat, épen úgy, mint a *Tibor a jegyzőben*. Ilyenek a *Gazdagság nem boldogság* s *Abony István akarája*, melyekben, minthogy az Órangyal számára írta őket, vallási tanulságokat is kapunk.

Ezek mind magyar tárgyú elbeszélések, de van néhány idegen tárgyú is. *A szattin* s *A mohilok gyöngye* indiai tárgyú, ezekben Vajda Péterrel akart versenyre kelni. *A beduin leánya* is ebbe a csoportba tartozik. Ezekben a keleti milieu a fő. *A két szomszéd* az amerikai farmerek közé vezet bennünket, s az Órangyal számára készülvén, vallásos a színezete. *Egy új Szulowban* lengyel tárgyú, *Diamante* pedig a szulióta háborúból veszi tárgyát. Az egzotikus tárgyak választásában szintén a romantika híve.

Motívumai kissé kopottak és untalan ismétlődnek, pl. az álneven való szereplés öt novellájában szerepel, a holtak hitt személy feltámadása 2-ben, a nemes önfeláldozás szerelemből szintén 2-ben, a koholt levél, az előkelő származás kiderülése is ósrégi motívum.

Modern tárgyú novelláiban azért több az egyszerűség s főleg több a lélekrajz s a magyar társadalom rajza, mint a történetiekben, s az alakok is elevenebbek. Ezekben regényirói jó tulajdonságai jobban feltűnnek.

Sok hibát találtunk történeti novelláiban, sokat ezekben, s még szaporíthattuk volna hibáztató megjegyzéseinket, de ha

összehasonlítjuk a kortársak munkáival, mégis csak azt látjuk, hogy Jósikához fogható elbeszélőt nem találunk s hogy ekkor ő a mester majdnem a szabadságharczig. Eötvös *Korhausija* (1839—41) különálló jelenség, *A falu jegyzője* pedig, mely már igazi, szélesebb körökre ható regény, csak 1845-ben jelent meg. KEMÉNY csak 1847-ben lépett fel *Gyulai Páljával*, JÓKAI csak 1845-ben novelláival. Tehát mondhatjuk, majdnem a szabadságharczig Jósika uralkodik regényeivel és novelláival. Termékenység dolgában is páratlan: tizenkét év alatt 37 kötet regényt és novellát írt.

GAÁL JÓZSEF messze mögötte marad, ő még régimódi elbeszélő, csak alföldi életképeiben és történeteiben van újdonság és eredetiség. KUTHY LAJOS sokat tanult Jósikától, de kiforratlan, nyugtalan tehetsége nem mérkőzhetik a mesternek gyakorlott és biztos művészetével. Az egyetlen Csaró Pál emelkedik olyan színvonalra, mint ő, néhány novellájában s a finom lélekrajzban itt-ott felül is mulja, de működése csakhamar megszakad (utolsó novellája 1840-ben jelenik meg).

Mondom, sok hibáját láttuk, de elvitathatatlan, hogy ha motívumai kopottak is nem egyszer, ha lélekrajza hiányos és jellemző ereje cserben hagyja is, elbeszélő tehetsége, mert ez valóban tehetség nála, mesélő kedve nem hiányzik soha. Még leggyengébb novellájában is megvan a történet fordulatos, érdekeltő, nem egyszer érzékfeszítő elmesélésének nem utolsó adománya.

Gyönyörű kis meséjét, a *Bájosvirágot* s fantasztikus képeit szintén láttuk, ezekben képzeletének intenzitását, sokszor túlcsigázottságát tapasztaljuk. Itt határozottan JÓKAI elődje. Őt magát ebben a genre-ban csak kevesen előzték meg (FÁY: *Szó*, BAZZA: *A habléány*, MAILATH tündéres elbeszélései, VAJDA PÉTER s VÖRÖSMARTY egyes novellái).

Jósika, a regényíró nagyobb jelentőségű a novellairónál, a szabadságharc után igen kevés novellát is írt már s regényírói működése háttérbe szorította a kisebb kompozíciókat, a negyvenes években azonban novellái is jelentősek, s a mint láttuk, a novella terén is övé a vezető szerep.

V.

MUNKÁSSÁGA A SZABADSÁGHARCZ UTÁN.

Ennek a munkásságnak a bevezetésben említett okból csak igen rövid áttekintését adom.

Külföldre menekülvén, szükségből, hogy pénzt keressen, három német regényt írt.¹⁾ 1853-ban folytatta magyar regényíró munkásságát névtelenül megjelent *Eszther* ezimű háromkötetes regényével. Hőse Kázmér lengyel király zsidó konyoneznője. Főalakjai még Nagy Lajos király, ki Kont lovag alnéven szerepel, Lizinka, a bosnyák bán leánya, ki később Lajos felesége lesz, Rokiczana, Kázmér titkos neje s bátyja Zdenkó lovag. A eselekvény csupa epizódból áll s hol erre, hol arra esapong, egyszer Kázmér viselt dolgaival, majd Lajos titkos szerelmével, majd Rokiczana születésének titkával foglalkozik. Eszther nem igazi hősnő: befolyásáról csak hallunk meg zsidó-pártolásáról, de mindebből semmit sem látunk, alig eselekszik valamit a történet folyamán. A jellemzés gyenge: a vitézek egyformák, mind bátrak, lovagiasak minden egyénibb vonás nélkül. Lizinka, Rokiczana épen ilyen egyformák. Esztherről is csak halljuk, hogy nem mindennapi, rendkívüli jellem, de fejlődését nem látjuk (moha egykorú bírálója fejlődő jellemnek tartja.²⁾ A gyors haladású eselekvény nem ad időt az írónak művészibb lélekrajzra sem. Igen könnyen végez a lélektani nehézségekkel. Mikor pl. Eszther névleges férje azt mondja, hogy szereti Eszthert, mi is vele együtt esodálkozunk. És mióta? — kérdi. Tegnap óta. — feleli a lovag. Még nagyobb meglepetést szerez az író a gyanútlan olvasónak azzal, hogy Eszther is kijelenti, hogy szereti a lovagot. És mióta? — kérdi ez. E pillanat

¹⁾ *Alter Hass und neue Liebe*, tárczaregény a *Nordischer Wanderer* ben, 1850. — *Die Familie Mailly*, Leipzig, 1850. Franciaország tárgya társadalmi regény két testes kötetben. — *Eine ungarische Familie während der Revolution*, Braunschweig, 1851. Négy kötetben (ennek kibővítése hasonló ezimű magyar regénye).

²⁾ GURKOUSS *Ágost*, *Pesti Napló*, 1853. 960.

óta, — mond a hölgy. A mese különben gyors haladási, mint mondtuk, s egyes részleteiben érdekes és igen élénk (A vidám lovagok című fejezet szép téli tájképek keretében a vig longyel mulatozás hangulatos rajza, a balcsi vásár, tűz, az ellenség támadása, a nők menekülése a litván táborból, Rokiezana elrablása stb. mind ilyenek). A részletek többnyire érdekesek s rövid időre lekötik az olvasót, de aztán semmi sem marad belőlük emlékezetében. Zdenko és Nagy Lajos barátsága kissé emlékeztet Mátyáséra és Zokoliéra, Kazmér pedig Bátor Gáborra. A regényhez szójegyzéket csatol az általa használt új szavak magyarázatául. Ezt még több regényében megteszi azután.

A történeti regényhez ezután hű maradt. Társadalmi regényt mindössze hatot írt, ezek: *A gordasi* (sic!) *esomé* (1853), melynek azért adott ilyen címet, mert a regény első felét csupa talányok teszik, melyeket azután megfejt, inkább összefűzött elbeszélések laza egymásutánja; *Pygmalion, vagy egy magyar család Párisban* (1856), melynek meséje némileg hasonló a szobrába szerető Pygmalion király mondájához; *Az első lépés veszélyei* (1860) magyar tárgyú történet, mely 1850 és 1860 közt játszik; *Egy magyar család a forradalom alatt* (1861—1862);¹⁾ *Két élet* (1862), «szeszélyes», vagyis humoros regény, szintén magyar tárgyú;²⁾ *A szegény ember dolga csupa komédia* (1864), meséje 1852-ben kezdődik, szintén magyar tárgyú.

Történeti regényei. *A nagyszobeni királybíró* (1853), hőse a keje és gonosztevő Szász János, 1704-ben játszik. Ez, valamint következő regényei «Eszther szerzője» néven jelentek meg. *A zöld vadász* (1854), hőse Drágfy Tihamér, a «zöld vadász»; a Dózsa-lázadás utáni korban játszik. *A szegedi boszorkányok* (1854), három leány története boszorkánypörökkel kapcsolatban

¹⁾ Az első négy kötet 1852-ben Braunschweigban nyomtatott ki, de nem jelenhetett meg, ezt a négyet Heckenast utónyomatáta 1861-ben, az 5—10. köt. 1862-es évszámmal követte ezeket. 2029 apróbetűs oldal, J. legnagyobb regénye. A szabadságharcot mondja el benne, sőt az abszolútizmus korába is átnyúlik. Irányzata Görgey-ellenes. Forrása: a Kozlony, hírlapi cikkek, riportok, saját naplói és jegyzetei, Klápka, Görgey s mások munkái stb.

²⁾ Ezzel együtt jelent meg a *A kakukcsó* című magyar tárgyú társadalmi novellája.

a XVIII. sz. első felében.³⁾ *A tudós leánya* (1855), főalakja a felettelt életű Borbála királyné, Zsigmond felesége.⁴⁾ *Jő a tatár!* (1856), IV. Béla korát rajzolja.⁵⁾ *A rom tükrei* (1856), a XVIII. sz. első negyedében játszik s előbb a Pesti Naplóban jelent meg. *A rejtett seb* (1857), II. József kora, de a történeti háttér igen kevés benne.⁶⁾ *Két királynő* (1857), Mária, Nagy Lajos leánya, s özvegye, Erzsébet a két hősnője, előbb a Magyar Sajtóban jelent meg. *A hat Uderszky lány* (1858), Mátyás kora s az utána következő idők. Mintegy a *Cséhék* folytatása. Uderszky, a cseh rablólovag már ott szerepel, a leányok az ő unokái, egyik főszereplője pedig Corvin János. *A két barát* (1860), Izabella királyné kora. Ez már saját neve alatt jelent meg s feleségének van ajánlva. A kiadó megjegyzi, hogy ezzel *J. M. újabb regényei* címen új sorozatot kezd. *Második Rakóczi Ferencz* (1861). Rendkívül hosszú regény (1603 oldal), mely Rakóczit egész életén végigkíséri; fő női alakjai: Amadil (később Beresényiné), R. neje s Magdaléna, darmstadti hercegnő. Igen gyenge munka, noha maga azt mondja róla, hogy kevés regényén dolgozott olyan szeretettel, sőt szenvedéllyel, mint ezen. *Jósika Istvánnal* egy időben kezdte meg, hasonlít is hozzá annyiban, hogy itt is történeti életrajzot ad, de annál még szétfolyóbb. Semmi kompozíció, tömördek nyers történeti anyag belezsufolva s egyes regényes részletekkel felezifrázva. Hihetetlenül tervszerületlen munka az események összefüggés nélkül torlódnak egymásra, az alakok (mennyi jelentéktelen és fölösleges!) jönnek-mennek, tesznek-vesznek, s egyszerre csak vége

³⁾ Németül: *Die Hexen von Szegedin*. Europäische Bild. der neuen belletristischen Literatur. Wurzau, Verlags-Comptoir, 1863. XIII. sorozat 1—3. köt. (felesége fordítása).

⁴⁾ Egykorú bírálója megütözik azon, hogy J. a ki azelőtt olyan nemes nőalkokat rajzolt, most ebben, valamint Esztherben s a Nagyszobeni királybíróban felett őrösölésűket rajzol. *Dionysarvok*, 1855. 60. sz.

⁵⁾ Az I. kötet végén nyelvészeti kérdésekről értekezik. Megjelent angolul Selina Gaye fordításában. Nisbet Bain előszavával (melyben Jósikáról szól) s J. fiatalkori arcképsével: *Neath the hoof of the Tartar, or the course of God* címen Jarrold and sons Shilling Novels vállalatában 1904-ben, szép, impozáns kötetben.

⁶⁾ Az I. kötet végén egész értékezést ír az új szavak védelmére s 75 saját gyártmányú szavát közli betűrendben.

van a regénynek. Semmi és senki sem kelt bennünk igazi érdeklődést, a feszes és egyéniség nélkül rajzolt főalak legkevésbé. Néhány forrásának, főleg Fesslernek előadása nagyon eltér Rákóczi életének újabban megállapított adataitól, úgyhogy Jósika regénye természetesen még korrajznak sem megbízható. Jezsuita- és osztrákellenes felfogása jórészt Fesslernek tulajdonítható.¹⁾ A történelmi regény Jósika szerint, mert valóságra támaszkodik, «biztosb tanulságot ad, mint bármi más pszichológiai teremtménye a költészetnek» . . . «Nagy és érdekes egyéniségek kiemelése s apotheosisa, s ez általi kedvet adás komoly történelmi tanulmányra, ezolja» (I. kötet 254.). Regénye még ennek a teljesen helytelenül kitérített ezéknak sem felel meg.

A két *mostoha* (1863), Hunyadi János korában játszik. A *végváriak* (1863) pedig Bethlen korában. *Klára és Klári* (1863), Zách Klára esete regényesen elforgatva: egy másik Klára áldozza fel magát Zách Klára helyett, őt fogják el, de ő is megmenekül. A *magyar kényarok* (1864), az Anjou-kort rajzolja. A *Sziklarózsa* (1864) meséjét, mely Apafi korában játszik, a gazdag Bodroglózi Izabellának s gyámjainak viszálya teszi. A vékony történet nem érdekes. Már az elején tudjuk, hogy Izabella és rokona, Salamon, szeretik egymást s a házasságukat gátló akadályok igen jelentéktelenek és nem elegendők egy négykötetes regény meséjéhez. A fejedelemső beavatkozása ígér némi bonyodalmat, de ebből sem lesz semmi. A sziklarózsa-epizód (a Csuesa tetején rejtgetett leány története) epizódnak sok, főselekvénynek kevés. Csupa lazaság, semmi szerves kapcsolat. Érdekkeltő fokozás, határozott ezélra törekvés. Korrajz jóformán semmi; Apafi folyton pityókos, felesége se tesz egyebet a házasságközvetítésen kívül, a várak és a titkos utak leírása sem kor-

¹⁾ 1847 elején az I. kötet ki volt nyomva (ezt a IV. k. 71. lapján mondja). Az előző szerint előbb két, aztán egy évi félbeszakítás után kulföldön folytatva. Az I. k. egy része kénytelen elkallódott, ezt újra írta, valóban a 65–128. l. az 5–8. iv más, újabb betűfajjal van nyomva, mint a kötet többi része; A II. kötettől kezdve új betűk. A IV. kötet kinyomtatása után megakadt a nyomtatás, az V. és VI. kötet később került sajtó alá. A szemlélő szerint 1852 a keletkezés dátuma. Németül: *Franz Rákóczi II.* a Neues belletristisches Lese-Cabinet 506–529. sz., felesége Terültésában 1867.

rajz. A történet vég s előadása jobbára humoros, ez a humor azonban inkább bizonyos öreges kedélyességben, diskurálásban s tréfás megjegyzésekben nyilvánkozik. Öreges bőbeszédűség jellemzi az egész regényt nemcsak abban, hogy egyes részleteket a vegletekig nyújt (pl. a rokonság családi dolgaival majdnem egy fél kötetet át bajlódik), hanem főleg abban, hogy sokat eszeveg, tömördek kitérést tesz, okoskodik, reflexiókkal kísér mindent s mindezt igen felszínesen teszi. Bizony nagy hanyatlás első regényeihez képest, itt már csak egyes részletekben látjuk a régi Jósika művészetét.

Még két történelmi regényt írt ezután: *Ami késik, nem múlik* (1864),²⁾ mely Boeskaí, s *Várt leány várat nyer* (1865), mely Bátor István korában játszik.

Regényein kívül négy kötet novellája jelent meg: *Régi és újabb novellák*, 1859.³⁾

¹⁾ Előbb a Fővárosi Lapokban.

²⁾ I. k. Az Úmörök. Az emődi kísértet (Bethlen kora). Életrajz poharazás közben (angol tárgyú, modern). II. k. Egy igaz ember (magyar tárgyú, modern). A XVIII. század új ontóiban (magyar tárgyú, modern). Kettő egy helyett (belgiumi tárgyú, modern). III. k. Egy anya (Bécsben 1800 elején játszik). Anna. IV. k. A külüvez (víg elb.). A tengeren (norvég tárgyú). Egy új Sulowban.

Többi munkáiról csak a teljesség kedvéért szövegek néhány szót.

Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. Authentische Berichte. Leipzig, 1851. Két kötet, névtelenül jelent meg, magyarul írta, felesége fordította le. I. kötetében az első miniszterium s a honvédelmi bizottmány tagjait jellemzi külön fejezetekben. II. kötetében az osztrák hadseregről, Jellasicshról, az orosz intervencióról stb. szól.

Hunyadi Mátyás király (Vasárnapi Könyvtár I. 2. füz. 1856). Népszerű kis korrajz belletrisztikus-módonban. Legutóbb harmadik kiadásban jelent meg a Történelmi Könyvtárban, képekkel, 1900.

Regény és regénytanítás, 1858. Ebben a 172 lapos könyvecében a regényírásról és a bírátról mondja el nézeteit. Főként az utóbbival foglalkozik s a regényről szólásban is a bíráló szempontjából tekinti a dolgot: hogy a jó bírálónak és nem «kritikászernek» mi mindenre kell ügyelnie a regény bírálatában. A kritikáról elmond minden korszakot, hogy pártatlannak, személyeskedést kerülőnek, nem durvának, hanem művelt emberhez méltó hangon írottának kell lennie stb., s végül egy kritikai lap megindítása mellett emel szót, melyet nagyobb türe összebehozásával alapítvának s mely minden párttól független lenne. Van benne sok naivság, ügytlenség, közhely és sok, a tárgychoz nem tartozó eszevégés. Maga is elég hünyös

Jósika szabadságharc utáni tevékenysége jóval nagyobb az azelőttinél. 1848-ig 37 kötete, 1848 után 90 kötete jelenik meg, nem számítva német regényeit s egyéb munkáit. Ez az óriási tevékenység¹⁾ nem áll arányban a munkák értékével. A hatvanadik éve körül járó író a szükségtől is kényszerítve sokat-iróvá lesz, s munkáin mind kevesebb műgond s a sietségnek mind több nyoma látszik.

Gyenge oldalai mind jobban kitűnnek, jó tulajdonságai halványulnak.²⁾

Kompozícióit mozaikszerűség, epizodikusság jellemzi, mesői szétfolynak, sovány főcselekvényeit mellekeseményekkel tündéli tele, melyek sokszor alig függenek vele össze vagy a kelleténél terjedelmesebbek. A cselekvénynek megszakításai s más szint-
térre való átvitelei a hatáskeltés kedvéért szintén nagyon töre-
delkessé teszik előadását.

Korrajza felszínesebb lesz, még a külsőségekben is, s igazi korrajznak alig nevezhető. A száraz történelmi nyersanyagot nem igen tudja összeolvasztani a romantikus mesevel, melytől élesen különvállik.

Leírásai gyérülnek és szintelenebbekké válnak, jellemző ereje gyengül, lélekrajzai felszínesek, sekelyek lesznek, sőt sok-

taglalgatásnak nevezi könyvét, s ebben igazat adhatunk neki. Természe-
tesen legtöbbször pro domo beszél, bár ezt a látszatot el akarja kerülni.

A magyarok történelme. 1860. Három kötet. «Átvezető híd a regény-
től a történelemig.» Szól benne a népvándorlásról, a hunokról, svabokról
s magyarokról csak a honfoglalás befejeztéig. Forrásai: Rotteck, Thierry
s mások. Saját bevallása szerint fordított, átdolgozott, kivonatelt, toldott,
rövidített a forrásaiból merített anyagon.

Emlékirat. 1865. Négy kötet. Utolsó munkája. IV. kötetét már beto-
gen írta. Nagyon rendszertelen csevegés. Kevés pontos dátum (a mit az
életrajzíró igen félre), kevés lényeges dolog, ellenben sok kedves apróság,
emlékezés, anekdota, kitérés, politika stb. Figészben véve, a garrula senectus
maivságait és bőbeszédűségét nem tekintve, kellemes és érdekes olvasmány.
Legnagyobb kár, hogy éppen írói működésének kezdetekor szakad meg.

¹⁾ Tehát 127 kötet regénye és novellája jelent meg 25 év alatt
(1836—47-ig és 1853—65-ig), ha ezt az aránylag rövid időt összehason-
lítjuk munkái tömegével, Jósikát még Jókainál is termékenyebb íróknak
kell tartanunk. Jókai írói működése 70 évnél hosszabb időre terjed.

²⁾ Három regényének kissé bővebb ismertetését az alábbi kis össze-
foglaló jellemzés előkészítése szempontjából tartottam szükségesnek.

szor hiányzanak is, mikor nagy szükség volna rájuk. Reflexiói,
elmékedései hosszadalmasak, gyakran feleslegesek és közhely-
szerűek.

Főcélja mindenáron érdekesítő mesét szöni egymást ker-
gető kalandokból, rejtélyességből, meglepetésekből, melyek közül
az álneven szereplés, alakoskodás, gyerekeseré, elrablások, hihe-
tetlen megszabadulások, titkos rejtekek, sötét intrikák ritkán
hiányoznak.

Stílusát az új szavak hajhászása és gyártása rontja meg.

Nem mondjuk, hogy későbbi regényeinek csak rossz oldalai
vannak. Érdekes, ügyesen, élénken, színesen elmesélt részletek
mindegyikben vannak, melyek rövid időre lekötik a figyelmet s
a nagy közönséget többnyire ki is elégitik. Egy-egy ragyogó
leírásra, élesebben megrajzolt alakra, finom lélektani megfigye-
lésre ezekben is akadunk, de mindezek nem kárpótolhatnak
bennünket az egésznek mint egésznek gyengeségéért.

A bírálat, mely eleinte rendkívüli magasztalásokkal kísérte
működését, mindinkább ellene fordul. Már a szabadságharc
előtt jelennek meg élesebb hangú bírálatok ellene. Legerősebb
hangon a *Szépírodalmi Szemle* támadta meg (1847. I. 245—50.,
264—70.). Bíráta, mely a *Hegyeses Kepletéről* szól, túlszö-
gösen szigorú, itt-ott gúnyolódó és lekicsinylő, a milyent Jósika
semmi esetre sem érdemelt.

Az *Újabbkori Ismeretek Tára* (1852. IV. köt.) hosszú
cikkekben meltafja s elismeri mint a magyar regényírás meg-
alapítójának úttörő érdemeit, de a *Zrínyi, a költő* óta hanyatlást
állapít meg regényein. Ezt a hanyatlást majdnem minden ke-
sőbbi regényéről írt bírálat konstatálja s hol pongyola stíljét,
kevés műgondját, hol az érdekesítés hajhászását s a lélekrajz
háttérbe szorulását, hol a történelmi részletek szárazságát vetik
szemére más hibáival együtt.¹⁾

Jósikát, ki a bírálat iránt mindig érzékeny volt,²⁾ igen bán-

¹⁾ Pl. *Pesti Napló*, 1854. 280., *Budapesti Hírlap*, 1856. 84., *Album*
a Pesti Napló előfizetőinek, 1858 (a két utóbbi Salamón Ferenccz bíráta).

²⁾ Már a *Magyarok ezüsti pamphlet* (1845) is azt mondja róla, hogy
«mint író valóságos ne-bántáska... a kritikát csak úgy szereti, ha ma-
gasztal».

totta ez a szerinte igazságtalan ítélkezés. Nem vette észre, hogy bírálóinak legnagyobbbészét igazuk van, s nem tűnt fel neki az sem, hogy kifogásaik körülbelül ugyanazok, melyeket már legelső bírái is hangoztattak, esakhogy enyhébben, magasztalásokba burkolva. Jósika akkor sem tanult a bírálatokból, most sem. Hibáit, mint a legtöbb író, nem ismerte el, vagy ha belátta is, hogy hibák, nem tudott leszokni róluk, inkább védeni próbálta őket, igazolni a maga eljárását. Bíráói elleni ingerültsége korával csak fokozódott s Emlékiratának végén epés kifakadásban tört ki. Ezzel a beteg aggastyánra valló kitoréssal végződött rövid idővel halála előtt fényesen indult s minden árnyékoldala mellett is nagyszabású írói pályája.

VI.

REGÉNYÍRÓ TECHNIKÁJA.

Alapeszmék, erkölcsi irányzat.

Jósika azt tartotta a jó regényről, hogy az «érdekes, erkölcsi tant magában foglaló, feszítően s mulattatva előadott és tanulságos történet». (*Regény és regényírószel.* 45.) Mint regényeiből látjuk, az erkölcsi alapeszmét valóban fontosnak tartotta s ezt elő-, vagy utószóban rendszeren ki is fejté.

*Zályom*iban azt akarta bebizonyítani, hogy ha két lény közt megszűnik a becsülés, a szerelem és a boldogság is megszűnik (*Könyvelművek* 2. kiad. előszó). *Abafiban* az akarat hatalmát akarta kiemelni s megmutatni, hogy magas lelkiertől mennyi telik ki (*Könyvelművek* előszava), hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni, hogy a tökély útja nehéz, számos a visszaesés, de végre a lelki erő diadalt nyer, ha tud akarni (*Abafi* 2. kiad. előszó). A *Könyvelművekben* az olvasót a könyvelműség és esabítás veszélyeire s gyászos, életreható következéseire akarta figyelmeztetni (előszó). Az *utolsó Bátoriban* egy nemes, nagy lélek szerelmét akarta rajzolni, s ezenkívül azt, hogy a legkiválóbb tehetségek fonák nevelés által elaljasodnak, hogy a honszeretet csodákra képes s hogy az erény hatalma

nagyobb bármilyen testi és anyagi erőnél (előszó). A *Csehekben* Mátyás dicső lovagkorút akarta rajzolni, Komoróczy alakja a lovagi-szellemet vétkes elfajultságában. Eleméré nemes fellengésében s Mátyásé tökéletességében képviseli. Láttatni akarta ugyanazon család tagjait, kik különböző nevelés által egészen különböző lényekké váltak, s példát akart adni a mai ifjakkal s honleányoknak, hogy ilyenek legyenek: szilárdak tettben, hazaszeretők, hívek királyukhoz, becsületük szent, tiszta erényű, nemesen önérzetes, vallásához hű, higgadt erkölcsben és kedélyben (előszó a 4. kötet előtt). *Zrínyi a költő* tendenciáját nem fejté ki részletesebben, csak a török világ szomorú korát jellemzi. Ezt fogja, úgymond, rajzolni erényeivel s bűneivel és e kor nagy alakját, Zrínyit (előszó). Az *Akarat és hajlam* előszavában is hangoztatja, hogy a regény célzása és iránya erkölcsi s hogy ebben is rajzol nemes jellemeket. Sötét színeinek oka pedig «ott találni az elevenre, hol az életben is a színezet sötétebb». Az *élet útjai*, előszava szerint, igaz történetet mond el s az életet a «maga meztelenségében» festi, reméli különben, hogy «a regényben itt-ott elvetett mag is megtermi virágait». Az *Isten útja* című maga tendenciájára mutat.

Körülbelül a maga szavával ismertettük erkölcsi alapeszméit, s mindjárt hozzá kell tennünk, hogy regényei azért nem egyenesen a tendenzia kedvéért írt, azt illusztráló történetek. Az előszóban hangoztatott irányesszeme nem hatja át egészen a regényt (még *Abafiban* leginkább) s legtöbbször utólag, a regény megírása után belemagyarozottnak látszik.

Az bizonyos, hogy minden regényében arra törekszik, hogy nemes férfi- és nőjellemeket rajzoljon s hogy a jókat és igazakat vonzóan állítsa elénk s az erény győzelmét hirdesse a bűn fölött. Ez a nemes erkölcsi irányzat nem utolsó érdeme. Sok embert lelkesített s talán javított meg ideális alakjainak példáival a maga korában, a reformkorban, a mikor nagy szükség volt minden magyar hazafira és honleányra. A magyarnak veleszületett szemérem- és tisztességérzete s nobilitása visszatartotta a franczia regényirodalom erkölcsi kinövésének vagy kiméletlen realizmusának utánzásától.

Ma más a nézetünk a regényről, s az erkölcsi irányzatot nem tartjuk, mint ő, elengedhetetlen feltételnek, de azért soha-

sem kárhoztathatunk egy regényíróért, ha az a felfogása, mint Jósikának. Az erkölcsi érzéket természetesen csak művészi formában jelenhetik meg, nem kiabálva, nem rikitóan, szónokolva, nagyhangú reflexiókban, hanem csak a sorok között, mesében, jellemekben elrejtve. Jósika mindig így tesz. Előszavai épen azt bizonyítják, hogy szükségesnek látta az elrejtett erkölcsi irányzatot megmagyarázni olvasóinak.

Ez a morális tendenzia, mely tulajdonképen az erkölcsi szépségnek vonzó rajzolásában áll, egészen természetes minden ép erkölcsi érzékű embernél s azért meg is van a legtöbb írónál. A tisztességes ember, épen mert az, szereti a tisztességes embereket s nem szereti a nem tisztességeseket. A legtermészetesebb mármint, hogy amazokat önkénytelenül is szívesen és vonzóan rajzolja. E tekintetben alig akad, a ki a teljes objektivitás vagy közömbösség álláspontjára tudna helyezkedni. A francia naturalisták közül többen megpróbálták, de nekik sem sikerült mindig.¹⁾

Reflexiók.

Néha az elbeszélés folyamán is elmond egyetnást erkölcsi kérdésekről, de más egyébről is. Kitérései közt vannak terjedelmesebbek. A *Csékben* pl. (IV. 1. fej.) arról elmélkedik hosszasan, hogy az emberi életet erős akarattal s bátran, nem lemondással, csüggedten, életuntan kell átélni. Ebben az akkori »modern» ifjaknak akart egy kis leczkét adni. Érdekes, hogy az amúgy is hosszú elmélkedést jegyzetben folytatja. *Abafiban* (II. 1.) arról szól, hogy a természet alkotásai mellett a művészetétől eltörpülnek. Valóságos himnus a természetről tele hangulatos képekkel. *Jósika Istvánban* (III. 200—3) a kegyencekről beszél s jó emberismeretre valló jellemzést ad róluk. U. ott (IV. 100—2) kikel Bátorfi Zsigmond kora ellen s keményen ostorozza az akkori meghunyászkodó erdélyieket, kik nem mertek a zsarnok ellen semmit tenni. Nem nyugodt reflexiók, hanem

¹⁾ »Bennszülött gyűlölség, mondanám undor, éi lolkemben minden alias és nyomorú iránt» — mondja magáról J. *Akarat és hajlam* című regényére vonatkozó nyílt levelében (*Budapesti Hírlap*, 1845. jan. 2.).

bizonyos retorikával írottak, épen mint a nőkről, a nők szerelméről szóló gondolatai (Zr. a költő, II. 1.).

Néha reflexiói elég szárazak, általánosak, színtelenek (pl. az emberi különözsegről, Abafi I. 9.), máskor viszont találók, képekbe öltöztetettek pl. ilyenek: »a nagy embereknek... szellemök túlhat életükön. Mint a tengerbe süllyedő napok aranyaréza derengő sugárokban mesolyog vissza az esthajnalban» (Ut. Bátorfi III. 8.)... »ott, hol a köznapiság esigaházába zsugorodik vissza... ott emelkedik fel az erős» (u. ott). Lélekrajzaiban, mint más írók is, szeretet általános gondolatokból, tapasztalatokból kiindulni (l. az illető fejezetet).

Jósika erősebb megfigyelő, mint gondolkozó, képzelete erősebb, mint reflektáló tehetsége. Nem olyan mély lélek, mint pl. Kemény, így igen mélyreható megfigyeléseket, az átlagostól nagyon eltérő, eredeti életbőleséget hiába keresnénk reflexiói között, melyek nem annyira egy kiváló szellemnek egyéni felfogását, szellemes vagy épen ganiális ötleteit adják, hanem egy sokat élt és sokat tapasztalt, művelt úriembernek kellemes formában előadott gondolatait. Ezek nem egyszer közhelyek ugyan, de az író saját tapasztalataitól támogatva, néha egy találó vonással élénkobbekké téve a maguk helyén jól hatnak.¹⁾

Czimek, mottók, jegyzetek, nevek.

Főntebb idézett nyilatkozatában az érdekességet és a »felszító» előadást is a jó regény kellékei közé sorozza. *Regényeinek címzeit*, nem mondhatjuk, hogy bátástkeltően választja meg (Abafi, Zólyomi, Jósika István, Adollíne csak nevek. Az utolsó Bátorfi, Zrínyi a költő szintén, csak jelzősek. A csék Magyarországon egyenesen szerenésellenül választott regényezim). legfeljebb A könnyelműek, Isten uja, Az élet útjai. Akarat és hajlam mondanak többet, de színtelenek ezek is.

Már az egyes *fejezetek címzei* közt eleget találunk, melyek hatásra számítanak. (Eleven szobor, Fekete lovag éjféltor, Hála

¹⁾ Magának az a véleménye a reflexiókról, hogy természetesen folyanak az előadásból, legyenek tanulságosak és újak s ne terheljék túl a regényt. (Reg. és regényítészet, 57. 58.)

és halál . . . Abafiban; A magas férfiú az oszlop mellett. Kardok csattogása . . . Zólyomiban; Az új borzalmai, Sirban eleven, Föld alatt és föld felett, Embervadászat, Álgýúteke és jegyzőkönyv, Váratlan . . . Az Út, Bátoriban; A rom titkai, Lélek-idézet . . . a Csehekben; A bűn tanyái, A boszorkánytorony . . . az Akarat és hajlamban; a Könnyelműek fejezetézimeai többnyire ilyenek, pl. Hahahaha! Minő szenvedélyes a fekete eb; Önkénytelen lövés, mely talál, Te kísértesz, Igen, haljunk meg, ha kell.)

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a romantikusoknak ezt a szokását nem mindig követi, sőt fejezetézimeinek többsége egyszerű, nem hatásvadászó. Néha a címekről is lemond s csak számozza fejezeteit (Adolfine, Az Isten ujja, Az élet útjai, Egy kétemeletes ház).

A *mottókat* más regényírók példájára ő is szereti, mert «néha egy szó előkészít valami jelenetet, vagy függőben tartja az olvasót, vagy figyelmét ébreszti» (Csehek IV. jegyzeti. Legtöbb mottóját Vörösmartyból (30), Shakespeareből (11), Kölesyhől (11), Kisfaludy Károlyból (7) veszi. Gyakrabban vesz mottókat Bajza, Tóth Lőrincz, Hugo Viktor, Schiller, Körner, ritkábban Kazinczy, Eötvös, Kunoss, Gaál, Sujánszky, Erdélyi, Czuczor, Sárosy, Kisfaludy Sándor, Scott, Bulwer, Balsac, Lessing, Cooper, Sue, Voltaire, Paul de Koek, Byron, Dumas, Goethe munkáiból. Zrinyi a költő mottói mind Zrinyiből valók. A mottókról ma már legtöbb regényíró úgy gondolkozik, hogy fölöslegesek és művészietlenek, mert valami külsőséggel előre hatást kelteni valóban művészietlen és reklámhoz hasonló.

Ugyanott, hol a mottók használatát védi, a *jegyzetekről* is szól. Olvasóival láttatni akarja, úgymond, hogy az ily munka fáradságba kerül, s hogy történeti regényt történeti adatokkal kell támogatni, «néha apróbb körülményeket is, ha történetiek s érdekesek, a regénybe bele tudni szólni érdem», s ezt is a jegyzetekből látjuk.

Igen gyenge érvelés. Jegyzetekre csak tudományos munkában van szükség, regényben nincsenek helyükön. Az író fáradságos vagy nem fáradságos munkájához s ahhoz, hogy mit honnan vett s a kapott anyagot hogy használta fel, semmi köze az olvasónak. A forrásokhoz csak az irodalomtörténetnek

van köze. Ez természetesen nem szemrehányás Jósikának, mert akkor a történeti regényírók többnyire adtak jegyzeteket regényeikhez (Scott, Bulwer s mások is).

A *nevek* megválasztásában, mely a regényíróknak szintén nem utolsó gondjuk, meglehetősen kötve volt mint történeti regényíró. Nевeinek tekintélyes része történeti, még a nem történeti alakoké is (egykorú családnevek). A hol nem volt kötve, ügyesen választott s összhangba tudta hozni a nevet az illető alak jellemével vagy foglalkozásával (vagy legalább nem ad neki azzal ellentétes hatást keltő nevet): Száva, Kádár szolgák, Gutí Mózes kovács, Kapornai Demeter professor, Sötér János, Kanász Ferke közkatonák, Málvay, Palotay, Schreiner, Sztaparies, gr. Guarini stb. nem erőltetett, bántóan csinált nevek. Ő már elkerüli az olyanokat, melyek az illető alak jellemére vagy foglalkozására naívan rámutatnak (Kamatí, Pénzesí, Hősvári stb.). A nőalakok keresztnevében szereti a különösebbet, nem mindennapit, hogy úgy mondjuk, romantikusabbat: Iréne, Izidóra, Azála, Idáli, Leóne, Coelesta, Aminha, Violetta, Octavia, Linda, Zaide, Theodóra, Adolfine, Manuela.

Elbeszélő forma, átmenetek, a mese tagoltsága.

A rendes *elbeszélő formán* kívül használja a körtes formát. A *Könnyelműeknek* bevezetése és befejezése a körtes, maga a regény tulajdonképen egy kézirat, melyet Serédinének mulattíra írt, ezt a kéziratot a befejezésben előszóval egészíti ki. Ez a hirtő különben egészen fölösleges és művészietlen, mert a fiú így nem írhatta meg a történetet, az előadás nem is memoireszerű. *Adolfine s Az Isten ujja* levélformában írt regények. Modern tárgyú regényeinek előszavában szeret arra hivatkozni, hogy a történet igaz. (Élet útjai, Akarat és hajlam, még Abafiról is azt mondja, hogy több benne az igaz, mint a költött.)

Szereti a regényeknek akkoriban s később is divatos művészietlen és krónikaszerű befejezéseit, melyekben tudósítja az olvasót a főbb alakok további sorsáról. Két levélregényét kivéve mindeniket így fejezi be.

Jellemző a ma már elavult, de akkor még divatban lévő

kezdetleges átmenet új fejezet elején. Nem mindig, de elég gyakran használ ilyeneket: «Akkor hagytuk el az ismeretlen nőt Alvinczen, midőn a sarkából kiemelt ajtót fölrevetvén, a pitvarba lépett» (Abafi). «Néhány nappal az előbbi szakaszban elbeszéltek után...» «Míg ezek Pehérvárt történnek, forduljunk kissé vissza Brassó felé.» «Míg ezek Weisznak szobájában történtek» (Ut. Bátori). «Komoróezit utóljára Vadna falain hagytuk.» «Míg Mátyásnak időt engedünk meglepetésének varázsát megfogni s élvezni, addig tekintsünk azon országban körül...» (Csehek). «Krónikánk itt egyszerre elnémul s történetünk hőseihez vezet vissza» (Zrínyi).

Az ilyen krónikára, régi forrásra való hivatkozás szintén kedvelt máj fictio volt még abban az időben, Jósika is többször él vele, tán legesetlenebbül és legnaivabban a *Zrínyi a költőben* (III. 10. fejt.); «... igen sok történet, a miről hosszabban kellene szólnunk, de krónikánk e részben nem kielégítő. Talán abból, mit Anna maga elbeszél a Leonárd jelentéséből, melyet a bűnnak e veszélyes mérénnyel tett, ki tudunk annyit a segédkönyvünkből kutatni, hogy némileg kiegészítők leendnek tudósításaink.»

Jellemző némileg a regényíró technikájára az is, hogy *fejezeteit újjal kezd*. Jósika a pár bevezető sort, a milyeneket főntebb láttunk, nem számítva: sok esetben ninesenek is ilyenek) leginkább elbeszéléssel, ritkábban leírással s legritkábban reflexióval kezd fejezeteit.

A regénynek *fejezeteire való osztásában* mindenesetre a tartalom az irányadó. A fejezet a meseinek egy kikerékkített része s ott van vége, a hol ez a rész (egy jelenet, történet, hangulat stb.) végződik, szóval, a hol az elbeszélés természetes nyugvóponttra jut. Ezt az igen természetes szabályt mégsem követi minden regényíró, így Jósika sem. Fejezetei nem egyszer egymásba mennek át. A *Csehek* Kaland s A rom titkai című fejezetei (I.) egy egészet tesznek, a második az elsőnek egyenes folytatása, ugyanígy a Vadna s a Nankelreuther Nabuehodonos zorné című fejezetek. Az *utolsó Bátoriban*: A havas és Ember vadászata, *Abafiban* a Csetátye Boli és a Villám címűek. Az *utolsó Bátori* I. kötetének utolsó fejezete pláne a II. kötet első fejezetében folytatódik. Itt tehát az a hiba, hogy egy össze-

függő jelenetet tisztán külső ok miatt (hogy ne legyen nagyon hosszú a fejezet) két részre szakít.

Nagyobb hiba már az, mikor két ilyen fejezet közé más fejezeteket ékel. A *Csehek* I. kötetének Eszébéd című fejezete pl. ott végződik, hogy Podjebrád felköszönti Mátyást mint Magyarország királyát. Most három következő fejezetben az író Komoróezi várban a zsidókkal és Nankelreuthernével történt eseményeket mondja el, azután Az ifjú király eziműben annál a pontnál folytatja a lakomá leírását, a hol 91 oldallal előbb elhagyta. A III. kötet Aminha című fejezetének a IV. kötet Gyermeksikkasztó című fejezete az egyenes folytatása (a kettő közé itt is három fejezet van ékelve).

Különös fejezetvég: «Így voltak ők némán szemközt darabig, végre megszólalt Coelesta.» Hogy mit mondott, nem tudjuk meg, mert a fejezetnek másutt sines folytatása. Ugyanígy egy fejezetben belül: «Íly későn! — kiált föl — s e szokatlan órában?» Ezután három esillag következik s az író más tárgyra tér (mindkettő Az ut. Bátoriban). Különös átmenet egyik fejezetről a másikra: «Ezen pillanatban a boltozat egyik, eddig észre nem vett ajtaja felpattant s megjelent...» A következő fejezet kezdete: «Egy ifjú lovag, sisakrostélyra föl volt emelve» stb. (a Csehekben).

A fejezeteknek főntebb említett természetes egysége ellen nemesak azzal vét, hogy átlyújtja a jelenetet a következő fejezetbe, hanem azzal is, hogy többféle eseményi, heterogén meseanyagot zsufol össze egy fejezetbe, még pedig kissé nyersen, darabosan. A *Cseheknek* A rom titkai című fejezetében Zokoli kalandján kívül a esillagász jelenetét is olvassuk leánykájával, mely más helyen játszik s nines semmi kapcsolatban az előbbivel. Az *utolsó Bátori* Gyulafehérvár című fejezetében Gy. története és leírása után a regény több alakjának tömeges, enumerációszerű jellemzését adja. A Zsarnok és kém eziműben visszapillant a Kornisné elleni merényletre, azután Bátori jellemének fejlődését adja, majd leírja beszélgetését Dimonnal, továbbá ennek beszélgetését Weiszszel s Dimon jellemét.

Az író természetesen adhat több jelenetet, többféle eseményt is egy fejezetben, de csak úgy, ha ezt minden zökkenés nélkül tudja tenni s finom átmenetekkel, szinte észrevétlenül tudja képzeletünket és figyelmünket másfelé terelni.

Az említett technikai külsőségek nem látszanak jelentékeny dolgoknak, de mégis apróbb kisiklások, melyeket az ügyes regényíró könnyen elkerülhet s el is kerül, mert föltétlenül kárara vannak az előadás zavartalan, sima menetének. Megjegyzendő, hogy Jósika sem esik mindig ilyen hibákba, sőt bátran mondhatjuk, hogy ezek kivételesek nála, s az anyagbeosztásnak külső technikája rendszeren megfelel a mai követelményeknek is.

Belső szerkezet.

Első regényében, a *Zólyomiban*, feltűnő a szerkesztés-fogyatékosága. Az egész elbeszélés töredékes, darabos, egyes eseményekre széteső, melyek nincsenek szerves kapcsolatban egymással. Hiányzanak köztük az összekötő szálak, azok az észrevétlen és könnyed átmenetek, ügyes előkészítések, melyek a mesét gördülékonyvá teszik.

A szerkezet e fogyatékosága, ha nem is ily mértékben, de megvan többi regényeiben is. A cselekvénynek köveit nem tudja tökéletesen lecsiszolni s összeilleszteni, nem egy helyt érdeségekre, hézagokra bukkanunk.

Abafi szerkezete nagy haladás a *Zólyomiéhoz* képest. Itt már ügyesen exponál, az eseményeket kapcsolatba hozza s a mesét minden erőltettség nélkül, természetesen szövi, de egyszerűs mind nagyobb izgalmak s különösebb érékkeltés nélkül. A regény hőse állandóan az érdeklődés középpontjában van. A négy nő folytonos érdeklődése sorsa iránt az olvasót is ébren tartja. Maga különben azt mondja *Abaffjáról*, hogy sok benne az epizód a regény terjedelméhez képest (Regény és regényítészet, 62.). Ebben igaza van. A kivégzés jelenetét s a lovagjátékokat tárgyaló fejezetek valóban kelletténél hosszabbak, és sok bennük a fölösleges részlet. Az I. kötet 9. fejezete jóformán csupa leírásokból áll. Fölösleges részleteket más regényeiben is találunk, pl. *Zrínyi a költő*. Kataphalk című fejezete teljesen fölösleges epizód, a Hortobágy című pedig igen elnyújtott, genreszerű, mely nem illik a regény addigi gyors menetébe. Ugyanez a hibája a német zsoldosokkal való kalandnak *Jósika Istvánban* (III.).

Az *utolsó Bátorí* szerkezetében is találunk zökkenőket.

A magában véve kitűnő első fejezet (az iskolai jelenet) egyrészt megismertet Erdély történetének a regényt illető előzményeivel (bár a történelmi előadás Erdély akkori eseményeiről egészen valószínűtlen), másrészt jól jellemzi Dimont, a regény egyik fontos alakját, de mégis genreszerű, s hangulata elűt a többi fejezetétől s az egész regény alaphangulatától. A *Coelesta Albinus* című fejezetben nagyon fárasztó a sok arc- és ruhaleírás, a *Gyulafehérvár* című fejezetben pedig az alakoknak tömeges bemutatása ügyetlen s a város száraz ismertetése unalmas. Az I. kötetben általában lassan halad a cselekvény, erős meglássudásokkal, sok történelmi kitéréssel, letró jellemzéssel, ismertetéssel. Kissé nehezen szedi össze a cselekvény különböző szálait, hogy bonyolításukhoz fogjon. A II. kötetben is van elég száraz történelmi adat. A *Zsarnok és kém* című fejezetben mennyi magyarázat, visszapillantás, életrajzi adat! Itt azonban már élenkben megindul és bonyolódik a cselekvény, esakhogy — s ez igen jelentékeny hiba — az egyes érdekes jeleneteknek, eseményeknek, melyek felkeltik érdeklődésünket, nincs igazi folytatásuk a mesében. *Coelesta* pl. kihallgatja a szászok összeküvését Bátorí ellen, most már várjuk a folytatást, az összeküvés további mozzanatait, de semmi sem lesz belőle; erre csak azért volt szükség, hogy *Coelesta* elháríthassa a veszélyt B. fejeről. Épen így nincs folytatása a brassói forrongásnak, valamint Szében elfoglalásának sem. Magukban állanak. A bájos Kornisné iránt erősen felkelti érdeklődésünket, férje halála után azonban egyszerre eltűnik a többi alakok közül, s mi ismét bosszankodunk hiába támadt érdeklődésünk miatt. A III. kötetben épen így nem lesz semmi *Coelesta* elrablásából. Érdekes jelenet különben aránylag kevés van a regényben.

A *csehok Magyarországon* sokkal élenkben és érdekesebb regénye. Itt már az elején élenk a cselekvény (*Zokoli kalandja*, *Mátyás sorsa*, a *rablóvárbeli* jelenetek, *Nankelreutherné szereplése* stb.). A II. kötet *Világos* című fejezete (*Szilágyi szabadsága*) igen sikerült, de teljesen különálló egész s önálló vig novellaként hat. A cselekvény szövedarabjait egyébiránt vékony szálak tartják össze, sokszor nagyon lazán. *Komoróczy cselészövénye* *Zokoli* ellen homályos és eléggé indokolatlan. Miért gyűlöli annyira? Okait a cselekvény folyamán kellen látnunk,

hogy érdeklődjünk. Zokoli álarozoskodása nem érdekes: mindenki tudja, hogy kicsoda, a király kezdettől fogva meg van győződve ártatlanságáról, mi szintén, s így a hosszas huzavona becsületének tisztázásáért erőltetett, nincs benne semmi érdekes fordulat. Komorócezi, Nankelreutherné és Aminha testvérvoltának kiderülése sem érdekes, mert semmi sem következik belőle. Hogy Káldor megkapja gyermekeit, közömbös előttünk, hisz azt sem tudjuk jóformán, kicsoda. A fölfedezés a három testvér természetén és sorsán semmit sem változtat. Hatásra számított dolog, mely nem hat. A hármias eszelekvény nem hiba, bár kétségtelenül szétszórja figyelmünket. A regény hőse mégis csak Mátyás (37 fejezet közül 19-ben active szerepel, de a többiben is többnyire van róla szó), az ő kezében van a másik két főalak sorsa. Mint nagy történelmi alak is számot tart nagyobb érdeklődésünkre.

Zrinyi a költő nagyon szétesik epizódokra, a főeselekvény (Malipieri intrikái, gyerekcsere) vékony és sablonos. Elnyújtott fejezetek: Palazzo Ducale, Hortobágy, Écsod, Csáktornya, Szamosújvári gyűlés. Általában bizonyos bágyadtság, töredékesség, néha homályosság jellemzi az egyes részleteket. Sarkalatos hibája a regénynek, hogy Zénóné iránt túlságosan felkelti érdeklődésünket, melyet nem elégít ki. Folyton hallunk rendkívüli jelleméről, talányos voltáról, pedig nem tett mást, mint hogy idegen gyermeket csempészett a Zénó-családba. Sok szó esik arról is, hogy Zrinyi Új-Zrinvárat akarja építtetni, de ebből se lesz semmi. A Rákóczi-fejezetek sem odavalók. Mi közünk itt Rákóczihoz ilyen mértékben?

Jósika Istvánt még nagyobb mértékben jellemzi az epizód-szerűség, mondhatnók, az epizódok túltengése. Az I. kötetben ilyen a Márkházi-epizód. Érdekes, de nagyon nyújtja a eszelekvényt (főleg Gereb kalandjainak hosszas elbeszéléseivel) s kevés kapcsolatban van Jósika sorsával. Gerebnek különben mulatságos elbeszélései epizódok az epizódban. A II. kötetben a kolostor rajza s az oláhországi epizód ilyen, a III. kötetben a tatárbeütés s az éjjeli kaland a német zsoldosokkal, a IV. kötetben a székely lázadás. Csak az V. kötetben halad a eszelekvény gyorsabban.

Ha ezeket a majdnem önálló epizódokat rövidebbre fogta

vagy némelyiket egészen elhagyta volna, regénye rövidebb és egységesebb, de talán szárazabb és unalmasabb is lett volna. Érezte, hogy főeselekvénynek egy államférfi életpályája, mely legnagyobb részt politikai bonyodalmakból áll, kissé száraz, ezért iparkodott ezt a szárazságot romantikus epizódokkal enyhíteni. Ez nem is lett volna baj, ha mértéket tudott volna tartani felhasználásukban.

Első társadalmi regénye, a *Könnyelműek* sokkal egységesebb és gyorsabb haladású, mint történelmi regényei. Itt magát a főtörténetet fűzi tovább, mindig érdekesen, gyorsan, sokszor szinte rohamosan haladva a cél felé.

Ez az egység, koncentrátság, az epizódoknak majdnem teljes mellőzése jellemzi *Akaval és hajlam* című regényét is. *Egy kétemetetes ház*ról ugyanezt mondhatjuk, bár itt van egy kis ingadozás a szerkesztésben, t. i. Stanaries Marie szerelmének előzményeit a regény végén mondja el, mikor már az egész dolog nem érdekkel bennünket, a marquis vagyonának hosszú története pedig (92—119. I. 1. kiad.), noha szerves része a történetnek, mégis megszakítja az elbeszélés természetes menetét.

Az élet útjainak is egységes a szerkezete, de zavaró egy kissé, hogy három részre esik szét a mese; a második része egy, a harmadik két év múlva történik, az első két részben Linda vonja magára érdeklődésünket, a harmadikban pedig Octavia. Szóval a mese súlypontja változik.

Két levélregényének (*Aalfine*, *Az Isten uja*) szerkezete a levélformánál fogva gyarlóbb. Az események összefüggése t. i. csak lassan bontakozik ki előttünk. A reflexiókkal, érzélemfestésekkel s a levélformát jellemző ismétlésekkel túlterhelt levelek nagyon vontatottá teszik a eszelekvényt.

Mint látjuk, történelmi regényei lazább szerkezetűek, mint a társadalmiak. Haladást, fejlődést e tekintetben nem veszünk észre regényeim. Az Abafinak s a Könnyelműeknek szerkezete nem fogyatékosabb a későbbiekénél.

Természetesen, ha Fáy Bélteky házával hasonlítjuk össze, regényei óriási haladást jelentenek kompozíció tekintetében a magyar regényirodalomban. Bátran mondhatjuk róla, hogy a meseszöveg, érdekkeltő bonyolítás minden fogását jól ismeri,

alkalmazza is, néha még külföldi mestereinél is jobban, de nem mindig és nem következetesen.

Az kétségtelen, hogy nem szabad a regénytől a dráma egységét követelnünk.¹⁾ A regény szerkezete a regény természeténél fogva lazább s inkább az eposzéra emlékeztet.

Ideális kompozíciókat a nagy regényírók művei közt is csak keveset találunk. SCOTT, BULWER, BALZAC, DUMAS, DICKENS vagy az oroszok legtöbb regényének szerkezetében még több hibára lehetne rámutatni. Ezt sem szabad szem elől téveszteni, mikor Jósika kompozícióit sokban hibáztatjuk.

Mesék, motívumok.

Jósika mint történelmi regényíró a mese anyagának egy részét néhány alak jellemének vázlatával együtt készen kapja (Mátyás uralkodásának kezdete, Bátorfi Gábor élete, Zrínyi életének egyes mozzanatai, Jósika István pályája stb.). Ez kellemes annyiban, hogy készen kap bizonyos alapot, melyre építenie kell, s így képzeletének nincs szüksége annyi munkára; de kellemetlen annyiban, hogy az író köti is a történelem sokszor költői alakításra nem egészen alkalmas adataival, eseményeivel. Ezeket ezéjének megfelelően sokat változtathat ugyan, de fontos és lényeges tényeket meg nem másíthat s közismert jellemeket nem rajzolhat önkényesen. Hol a főhős kiváló történelmi alak (Mátyás, Zrínyi, Bátorfi), ez a kötöttség nagyobb. Kisebb, hol az alak történelmi ugyan, de nem nagyon ismert (pl. Jósika István), legkisebb, hol a hős nem történelmi alak, csak a háttér, s a mellékalakok történelmi (Abafi Zólyomi).

¹⁾ A *Regény és regényírást* magáról így nyilatkozik erről a kérdéssel: Planché és Schmidt Julián után nagyon sokat beszélnek nálunk is a compositióról, de rendszeren összetévesztik a regényét a drámáéval (94). A regényben sokszor elég compositio az összefüggő természetesen, a esemény s annak megoldása, pl. a *Vanity fair*-ben (95). A történelmi regények egyik főszépsége az epizódokban áll, azért a classikai egyszerűség, egyöntetűség lehetetlen, sőt kárára volna a regénynek (95). A regényíró hivatásáról és képességéről legjobban tanuskodik a regénynek ügyesen és valószínűleg hangozott esemény s annak véletlenségek nélkül való természetes feloldása (101).

A romantikus regényírók, így Jósika is, a történelemnek ezt a korlátozó hatását nem érzik annyira; náluk a mesének sokkal jelentékenyebb része az, a mit a történelmi adatokhoz hozzáköltenek. Ez a hozzáköltés a romantika hagyományai és sablonjai szerint történik (szerelmi történetek, kalandok, intrikák stb.), úgyhogy e tekintetben történelmi regényeik nem sokban különböznek a társadalmiaktól. A lényeg: a romantikus mese-motívumok, ugyanazok itt is, ott is. Jósikánál is ezt látjuk, azért, mikor motívumait felsoroljuk, történelmi és társadalmi regényeit egyszerre tekintjük át.

Mesében fontos szerepet játszik a *titokzatosság*, mely egyes helyekben, továbbá egyes alakokban, ezek sorsában, megjelenésében nyilatkozik.

Titokzatos helyek: Zólyomi háreme az elrejtett várban, Deli Markó barlangja s Marco Capilet erdei tanyája (Zrínyi a költő), Coelesta földalatti rejteke a titkos folyosóval, a rom, melynek földalatti rejtekeiben a hussziták titkos istentiszteletüket tartják, a rablóvár, melybe csak földalatti úton juthatni (Csebek), a varázsló Káldor különös házában rejtett termei, Márkházi várának földalatti boltzatai, hol hamis pénzt vernek (emlékeztet Jókai Fatia Negrájának pénzverőműhelyére), a «boszorkánytorony», mely a modern tárgyú *Ataral és hajlam*-ból sem maradhat el, a titkos várfa a szintén modern tárgyú *Isten ujjában*, a velencei paloták rejték-ajtós bejárásai stb.

Titokzatos alak is majdnem minden regényében van. Casinós kilétét homály fedi (Zólyomi), Zólyomi titkos útjait török ruhában teszi, Irénevel is titokban kel egybe. Dandár és Izidóra viszonya talányos s csak később lesz világossá, épen úgy, mint Dandár Abafi iráni gyűlöletének oka. Izidóra alakjának rajzában ez az alakoskodás és titokzatosság túlzásba megy: ismeretlenül jelenik meg kis fiát látogatni, mikor Abafinak segít a támadó rablóknak leverésében, mint szép ifjú jelenik meg, majd mint vad amazont látjuk Villám néven Deli Markó leányaként, Abafi várában mint titokzatos éjjeli lovag jelenik meg, a bajvívás nézői közt mint érdekes arezú ifjú («úgy tetszik, mintha már több ízben s több alakban láttuk volna s még sem merjük ráfogni, hogy ő az»). Igazi nevét, multját, hogy ő az éji lovag s hogy Abafit szereti, csak a II. kötet 11. fejezetében

tudjuk meg: Alakját és öltözetét minden egyes alkalommal leírja az író.

Titokzatos, vészjósló alak a *Könnyelműek*ben Pierre, Serédi inasa, kiről azért elejétől fogva tudjuk, hogy Motabu, noha a két csontváz tanúsága szerint feleségével együtt bennégett házában. Dimon születését s egész alakját bizonyos homály fedi, a mit előmozdítanak alakos megjelenései (mint kofa, barát, cigány, szász polgár). Bátori Gábor Eesedi álnév alatt ismerkedik meg Coelestával, ki csak később tudja meg kilétét az olvasóval együtt (a börtönben Bilibognak nézik). Még Coelesta is lovagnak öltözik egyszer, mikor Bátorit megy kiszabadítani börtönéből. Komoróczy születésének titka csak később derül ki. Álszakállt és haját visel, mint rablóvezér, de néha mint Wratizlav lovag a maga formájában is mutatkozik. Csak később tudjuk meg, hogy a két teljesen különböző alak azonos. Aminha, a szép zsidóleány először fiúnak van öltözve, születését szintén homály fedi, épen úgy, mint Nankelreuthernéét, Violettaét és Fiorettáét (az utóbbi Fatime néven a tatár khán rabnője lesz). Zénóné fölött titokzatos hatalma van Malipierinek (tudja Violetta születésének titkát), ki mindig Zrinyi és Zénóék után lappang titokban s Rialti néven szerepel. Titokzatos alakok még Schreiner, Roderich, Manuela s Anastasia (Adolfineban), ki férfiruhában jár stb.

A titokzatos motívumok közé sorozhatók az *összeesküvések*. Az utolsó Bátoriban a szászoké és magyaroké, Zrinyiban a velencei nobileké s Zrinyi Péteré, Jósikában a székelyeké s a sokat emlegetett titkos politikai szövetség) és a *hiúszovalkészetek* (Akarat és hajlam, Egy kötemeletes ház). Ide tartozik a sajnos, elég gyakran ismétlődő *gyermekcsere*-motívum. (Abafi, Zrinyi, Csehek, bár az utóbbiban nem cserén, hanem a gyermekeknek kiskorukban való elveszésén fordul meg a dolog).

Mint megszokott romantikus motívum gyakran szerepel nála a *válságos helyzet*, melyből az illetőt a saját lélekjelenléte, vagy még gyakrabban egy szabadítónak a legválságosabb pillanatban történő váratlan megjelenése menti ki. A lovától elragadt leányt, Helenát megmenti Casinis, Casinist pedig a fejedelemnek váratlan tanúságtétele menti meg a feldühödött nép haragjától. A megtámadott Abafinak Izidóra siet hirtelen segít-

ségére. Bátorinak Kornisné ellen tervezett merényletét a férj hirtelen hazatérte hiúsítja meg. Bátorit szorongatóit helyzetéből Coelesta menti meg rejtékuton keresztül. Nankelreuthernét s a zsidókat az ostrom s a rablóvár bevételé menti ki fogságukból. Zrinyit válságos helyzetéből Marco Capilet hűsége szabadítja ki. Dandár merényletét Izidóra ellen ennek lélekjelenléte hiúsítja meg, a hajósnép támadását a velencei nők ellen Zrinyi bátorsága és jó ötlete.

Épen oly gyakoriak nála a *kalandok s a külföldi helyzetek*. Ilyen, a mint Motabu törbe csalja Serédit s bosszút áll rajta, a tengeri vihar, mely a hajót majdnem tönkroteszi (Zrinyi, A könnyelműek), Serédi kalandja Azalával s a férj hirtelen hazatérte, Bátori a szászok börtönében, Jósika kalandos kiszabadítása börtönéből, Komoróczyinak és atyjának menekülése a visegrádi várból, Coelestát alakosok rabolják el, Nankelreuthernét Komoróczy, Zénónét tatárok kerítik hatalmukba. Zokoli éjjeli kalandja a husszitákkal s veszélyes feljutása az oroszlanok közt Serena szobájába s kénytelen ott tartózkodása egy napig, Mirza khán megtámadtatása s hirtelen menekülése, Zénóné kalandos kiszabadítása a tatár fogságból, Geréb számos kalandja stb.

A *váratlan, a meglepetésszerű* általában nagy szerepét játszik minden regényében (s. legnagyobb részt az eddig említett motívumokat is). Malipieri egyszerre a vidámok közt terem rejtékajtón, ugyanígy tör ő rá váratlanul a börtönéből kiszabadult Cornaro. Komoróczy is egyszerre jelenik meg emberei közt s Nankelreutherné hálószobájában (szintén rejtékajtón). Mátyás is váratlanul lepi meg a lélekidézöket, Izidorát hirtelen nyíl találja. Épen ilyen váratlan Bátori házassági ajánlata s Coelesta visszautasítása, Zokoli megjelenése az ellenséges táborban egyedül stb.

Kedvelt motívumai még a *férj bosszúállása* a csábitón (Kornis, Kendi, Motabu, Palotay, Fekete Mihály várnagy), a *lázás álom*, melyben az illető elárulja érzelmeit (Csáky Gizella, Málvay), a *titkolt szerelmi epedés* (Abafi, Csáky Gizella, Mikola Margit, Szerafin, lord Belford), az *önfeláldozás szerelemből* (Izidóra, Mikola Margit, Coelesta, Anastasia), a *szerelmesek egyesülését gátló akadályok* (Zrinyi és Violetta, Zokoli és Serena,

Mátyás és Izabella, Adolfinó és Málvay, Geréb és Theodóra), *gonosz cselszövények* (Zólyomi gazzságai, Dandár leleselkedése Abafi ellen, Dimon kémkedései s titkos vállalkozásai, Bátori zsarnoki és alattomos tettei, Komoróczy hamis vádja Zokoli ellen, Malipiori intrikái Zrínyi ellen, Bátori Zsigmond kétszínűsége, Roderich, Schreiner gazzságai stb.), *öngyilkosság* (Dimon, Fioretta), *gyilkosság* (Dandár megöli Izidórát, Motabu nejét, Serédi Motabut, megölik Zenót, Bátorit, Van Olifantot stb.), *kivégzések* (Abafi, Ut, Bátori, Jósika), *párvialalok és tornajátékok* (Abafi, Csehek, Zólyomi, Ut, Bátori, Zrínyi, Az élet útjai stb.), *csaták, várostromok* (Abafi, Ut, Bátori, Csehek, Jósika).

A felsorolások feltűntetik azt is, hogy egyes motívumok hányszor ismétlődnek nála.

Motívumai, mint látjuk, nagyrészt nem újak s előfordulnak a külföldi regényirodalomban, sőt a mi szegényes, Jósika előtti novellairodalmunkban is.¹⁾

Jósikáról *mint elbeszélőről*, határozottan azt mondhatjuk, hogy a jobbak közé tartozik. Regényíró kortársai közül csak Jókai multa fölül. Meséit, mint láttuk, többnyire a romantikának rendes és mások által is sokszor használt motívumaiból szövi, de ezeknek felhasználásában, kiszínezésében, részletekkel, új vonásokkal való bővítésében határozottan találatkony. Képzete, épen úgy, mint megfigyelő tehetsége, élénk. A milyen intenzív milieu-rajzokat tud adni pontos megfigyelések alapján (l. a köv. fejezetet), épen olyan élénken el tudja képzelni alakjait s eseményeiket. Regényei telve vannak hatásos, sokszor drámai (néha csak színpadias) jelenetekkel, melyek élénken, fordulatosan vannak elbeszélve s képzelőtünkre erősen hatnak.²⁾

¹⁾ L. *Novellairodalmunk Jósikáig* című tanulmányomat, *Irodalomt. Közl.* 1911. évi köny. — Mondanom sem kell talán, hogy az érintett motívumok egy része nemcsak a romantikának, hanem minden idők elbeszélő költészetének ősrégi motívumkészletéhez tartozik.

²⁾ Hívenek, hogy csak egy párat említsünk, Izidóra és Dandár jelenete (Abafi, II. 11. fejez.); Motabu bosszúja (A könyvelőművek); a tengeri vihar; Zrínyi utazása és megtámadtatása; Fioretta öngyilkossága (Zrínyi); Bátori Kormisnénál; a szászok zendülése; Szeben bevétel; (Az ut, Bátori); Zokoli és a huszíták; Nankelreuther né Komoróczy várában; Vadna ostroma; a faviár bevétel; Komoróczy atyjára talál (Csehek) stb. stb.

A milyen érdekesen, könnyedén s vonzóan tudja Geréb, a jókedvű lovag elmesélni különös kalandjait barátainak, épen olyan jó mesélő Jósika is. Ha az egész mesének bonyolításával nem tudja is mindvégig lekötni a figyelmünket, mint például Jókai, egyes jelenetei magukban véve többnyire érdekesek, néha érdekfeszítők meglepő fordulataikkal, élénken lüktető, sokszor drámailag fejlődő s emelkedő dialogjaikkal.

Így elbeszélni valaminé nem utolsó érdem s kiváló elbeszélőtehetségre vall. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy magának kellett megteremtene a magyar regény formáját. Ő az első tehetséges magyar elbeszélő, kitől minden utódja tanult. Ő adott először példát irodalmunkban arra, hogyan kell egy történetet gondos kiszámítással, de azért minden erőltettség nélkül, érdekléttően, érzésre és képzelőre hatóan elbeszélni.³⁾

VII.

LEÍRÁSAL.

Novellairóinknak Jósika előtt feltűnően kevés az érzékük a külső világ megfigyelése és szavakkal való megrögzítése, leírása iránt. Mintha a természet szépségei, az emberi arcz jellemző vonásai, a művészetek és mesterségek legkülönbözőbb alkotásai, szóval a külső világ tárgyai és jelenségei nem léteznének számukra. Naív meséiknek kezdetleges bonyodalmaival, legtöbbször kigondolt s nem igazán élő alakjaiknak rajzolásával (nem akarom mondani, hogy elrajzolásával) hibélődve szinte vakon mennek el a külső világ ezer formája és színe mellett.

Jósika előtt igazi leírást alig találunk elbeszélő irodalmunkban. KÁRMÁN nem elég eredeti ahhoz, hogy e tekintetben számot tegyen. KISFALUDY KÁROLY és FÁY ANDRÁS elbeszéléseinek a le-

³⁾ Maga is örezte tehetségének ezt az erős oldalát, azért hangsúlyozta az érdekes mese fontosságát. A regényíró, mondja a *Regény és regényíró* (101), csak szöveg érdekes eseményt s ne aljon az olyan kritikára, mely a meglepetéseket hatásvadászatnak mondja. Tartson ebben is mértéket s legyen a leírásában is valószínű.

írás tán leggyengébb oldaluk. VAJDA PÉTER, BARTFAY LÁSZLÓ, MAILÁTH JÁNOS gróf és BALZA JÓZSEF novelláiban feltűnő néhány leírás csak kivételes jelenség, s így hátrán mondhatjuk, hogy Jósika előtti novellairódmunkban a mesével s lelkiállapotokkal szoros kapcsolatban lévő, a képzeletre ható, szóval igazán költői leírás jóformán ismeretlen.

Jósika volt az első írónk, a ki a költői leírást nálunk meghonosította és a regényírás terén szerzett különböző úttörő érdemeit ezzel is szaporította. Magyar elődeitől, mint láttuk, nem tanulhatott, tehát tanult a külföld regényíróitól. Ismerte CHATEAUBRAND [és COOPER gyönyörű amerikai tájrajzait, Hugo fantasztikus, színekben pompázó képeit, Scornnak s nagy francia tanítványának, BALZACnak részletezően pontos s a külső világ mindenféle jelenségére kiterjedő leírásait, valamint sok másait a nagyobbak, kisebbek és legkisebbek közül, hiszen saját vallomása szerint egész könyvtára való jó és rossz regényt olvasott össze már katonai korában.

A tanulás természetesen csak azt jelenti, hogy a leírásnak legkülönbözőbb mintáit látta maga előtt, melyek útbaigazították s leíró tehetségének irányt és ösztönzést adtak. Leíró tehetséget mondtam, mert ehhez épen úgy tehetség, vagy érzék kell, mint mindenféle művészi munkához. Felőtli dolog, hogy egyes regényírókat milyen kevéssé érdekli a külső világ. Ezt leginkább a nagy lélekelemzőknél s a nagy mesélőknél látjuk. DOSZTOJEVSZKI alig ad leírást, BOURGERNÁL is alárendelt jelentősége van a lélekrajz mellett, id. DUMAS se szereti a bonyodalmás események elbeszélését leírásokkal akasztani meg. Nekik a külső és a belső világ eseményei fontosak. Ez természetesen csak nagy általánosságban mondható, mert hiszen vannak kitünő lélekrajzolóok vagy mesélők, kik a leírásban is kiválóak, pl. FLAUBERT és JOKAL.

Jósika jó megfigyelő. Érdeklődéssel és élvezettel merül el egy vadregényes vidék vagy egy várróm, egy fényesen butorozott terem vagy egy díszruha, egy mozgalmas jelenet vagy egy emberi arc szemleletében. Minden apró részletet észrevesz, árnyalatokat lát s hangulatokat érez meg. E megfigyelő tehetség mellett hatalmában van a nyelvbeli kifejezés azon készsége melylyel megfigyeléseit képzeletünkre erősen ható alakban tudja megrögzíteni.

Jósika, mintha érezné tehetségének ezt az erős oldalát, nagy jelentőséget tulajdonít a leírásoknak. «Egy érdekes tájt, — ugymond — egy omladékat, vagy csak fatömeget is festőileg leírni nehéz feladat, az író is érdemel némi méltánylást, ki holt irlapjára életet önt, kinek sorain haladva képek fejlődnek le.» (Abafi I. 6. fejezet.) Ránézve elviselhetetlen, ha a leírt jelenetet valaki másképen képzele, mint a hogyan ő gondolta, ezért tartja fontosnak az öltözetek leírását is. Képeiben «a színek vegyületére, az öltözetek hatására, a személyek és viseletek ellentéteire, a helyre s a különböző világításra» szokott számítani (Élet és Tündérhon előszava). Ezek a nyilatkozatai is mutatják, hogy mennyire öntudatos leíró, ki gonddal és művészi számításal dolgozik.

Jósika leírásairól a mai olvasó, ki regényeit nem igen ismeri, rendszeren csak annyit tud, hogy hosszadalmasak. Ez a vélemény a milyen fölszínes, olyan jogosulatlan. E fejtegetések ezéja épen az, hogy ezeket a leírásokat, mint Jósika regényeinek különös szépségeit, érdemük szerint méltassam s behízyonyítsam, hogy Jósika nemesak legelső, hanem egyik legkitünőbb leíró művésznk is.

Vizsgálatunk menetét leghelyesebben talán úgy állapíthatjuk meg, ha leírásait bizonyos csoportokra osztva külön-külön tárgyaljuk s összefoglaló megjegyzéseinket a végére hagyjuk.

Vidék-leírásai.

Legjobban szereti szülőföldjének, a szép Erdélynek hegyes-völgyes tájait rajzolni, s ha más vidékeket ír le, akkor is belejátszanak leírásaiba erdélyi benyomásai. A szép Marosvölgyet, az erdélyi havasokat, a Szent Anna tavát, az erdélyi városok környéket, általában Erdély különféle vidékeinek legszebb pontjait megörökíti regényeiben. Magyarországi vidékeket is rajzol, bár ritkábban. Kiváló érdeme, hogy a mikor előtte hazánk vidékei jóformán egyáltalában nem szerepelnek elbeszélő irodalmunkban, ő először írja le ezeket élénk érzékekkel, szépségük, eredetiségük, érdekességük iránt s ezt legtöbbször a magyar ember szeretetével es lelkiosodásával teszi.

Általában, mint hegyes vidék szülötte, a hegyes vidéken

érzi magát otthon, a pusztát nem vonzza, a tengert sem szereti, csak esodálja. A hegyes vidékek rajzolásában fáradhatatlan. A zordon sziklák, az erdőborította hegyek, bájos vagy vadregényes völgyek, a hőmpölygő vagy jégpánczéllal borított folyók, vígan lejtő patakok, esőgedező, kristálytiszta források, zuhatagok, félelmes hegyszorosok, az erdők titokzatos mélyei, a festői várromok, várak, kastélyok, falvak és városok gazdag változatosságban vonulnak el előttünk regényeinek lapjain.

A milyen érzéke van a hegyes vidékek plasztikája, formái iránt, épen annyira szereti a színeket és fényhatásokat. Az erdők tavaszi üde zöldje s téli feketesége, a sziklák szürkésege, a köd szivárványos fehérsége, az ég azurja, a folyó mély zöld színe épen úgy gyönyörködtetik, mint a hajnal derengésében a a kékes és sötét árnyékok játéka, a folyó jégbasábjainak kéken fénylő törései, a szélről korbácsolt hó ezüstös köde. Leírásuknál mindig szívesen elidőzik.

A hold, a romantika kedvelt csillaga, mely nem a maguk valóságában, hanem saját szerű, tündéries, titokzatos alakban es fényben mutatja a tárgyakat, neki is jó barátja. «A hold vagy te most, nem az isteni Luna, szolgálcsillaga vagy a földnek, hogy világíts a sötét éjeken át... Csak a költő lelkében ülsz még égi trónodon, csak a költő szívében találsz az aranykor rokonéretére!» (Jósika István I. kiad. I. 170.) — mondja róla dagályosan, de bizonyára őszinte érzéssel. Tájrajzainak nagyobbik csoportja éjjeli, holdfényes tájkép. A holdnak «liliomfénye» «halványzölddőlő olvadt fénye», «ezüst párázatai», «fénytejtékja», «fénylő árja» igen sokszor világítják meg az események színterét. Ebben mindenesetre van bizonyos romantikus konvenzió, de van benne sok egyéni vonzalom s finom érzék a hold megragadó fényhatásai s az éj hangulatai iránt.

Legyen szabad egyet a sok szép éji hangulat közül bemutatnom. Ez a Szent Anna tavának leírása *Jósika István ez. regényéből* (IV.). Az elégedetlen székelyek éjjel, fáklyafényennél titkos gyűlést tartanak a tó partján.

«Mélyen alattok, mint veres tükör, melynek közepe feketébe olvadt, ragyogott fel Szent Anna tava, nyugodva hullám és fodor nélkül meredek bérezeretében, mint tojásdad tengerszem... a esendes tó szélén, mögöttük a százados fenyvek, elől a fekete jaspis-lap, láng-

sebével s körül a lobbangó tűz vérpelyhei a fákon... a tüzek ragyogó világát kétes homály váltotta fel, a tó kialudt, a fenyvesek levéltőiről a lángok léhe eltűnt s magasan a rengeteg övedzte bérezer fölött a hajnal derűje mint tölesér örvényelt a völgybe alá... a szürkület színezetében meredeznek a rengeteg bálványai, mely zolden fényedezik a tó... halkkal a bájos kép mindinkább s inkább kiderült s színöntetről színöntetre világosabb lön.»

Ez a hangulatos leírása több részletben van az éjjeli gyűlés eseményeinek elbeszélésébe szöve s így még hatásosabb a maga helyén. A leírásnak ezt a helyes és természetes módját, hogy t. i. szorosan kapcsolódik az eseményekhez, gyakran alkalmazza, ilyen pl. a csatatér leírása az *Utolsó Bátoriban* (III. 9. feje.). Néha a leírást egyenesen a lélekrajzba olvastja, így a *Kömmel-műekben* (IV. rész, 1. feje.) Leóna szerelmi bánatának rajzába finoman illeszkedik bele a borús egü marosmenti táj képe, melyet ablakából lát. Azt a szintén természetes módját is gyakran alkalmazza a vidék-leírásnak, hogy úgy rajzol valami táját, a hogy a rajta áthaladók előtt részletről-részletre kibontakozik. Ilyeneket mindegyik regényében találunk.

Leírásai annyiban realisak, hogy legtöbbször olyan vidékeket ír le, melyeket látott, még ha nem nevezi is meg.¹⁾ Ha idegen tájakat rajzol (amerikai, afrikai tájakat is), itt már másodkézből dolgozik, regények, utirajzok alapján, s az így nyert adatokat kiegészíti tőle ismert tájak képéből köleszözt vonásokkal s élénk képzetével olvastja össze. Ezek is szépek, de hiányzik belőlük a megfigyelés közvetlensége. Vannak még gyengébb leírásai is, melyeket egyes szépséghibák rontanak el.

Néha pl. egy-egy száraz megjegyzéssel zökkent ki bennünket a hangulatból. «A vadon képnek főbb kelléke hiányzik — jegyzi meg egyik leírása közben — a mindig kicsinyítő s esudás színöntetekbe átmerengő táv, mely a festészet egyik legnehezebb feladata» (Jósika István I. 172). Vannak ismertető, utirajz szerű, száraz leírásai is. Ilyenformák azok is, midőn egy nagyobb vidéket mintegy madártávlatból ír le (pl. a Marosvölgyet Jósika Istvánban (IV. 25—8), vagy egész Erdélyt az utolsó Bátoriban

¹⁾ Mint hibát említi, «ha való vidékek leírásai helyett képzelteket kapunk» (Élet és Tündérhon, előszó).

(III. 1.). Az ilyen leírás, mely sokat markol, keveset szorít, soha se lehet igazán művészi, mert nem szemlélet az alapja, hanem csak a képzeletnek mozaikmunkája. Néha a szárazságból a másik végletbe csap át, mikor túlságosan lyrai lesz, ilyenkor ritkán ment a dagályosságtól s bizonyos ossianista modortól.¹⁾ Phantasticus novelláiban leírásai is erőltetettek, rikitókká torzulnak.²⁾ Leírásaiba, bár igen ritkán, valóságosság is téved, a mi a leírás képzeleti s nem reális eredetére mutat. Így pl. egy éjjeli leírásában eleven zöld mohról, a fenyvek eleven zöldjéről, sőt a virágok élénk színéről beszél. Elfelődi, hogy éjtszaka van. Olyanforma ez, mint mikor KELLER GOTTFRIED Zöld Henrikje természet utáni rajzoknak hazudja a maga önkényes eszmálmányait.

Ezek a hibák, noha így elsorolva nagyszámúaknak látszanak is, Jósika sok regényében elszórva nem felőtölök s a sikerült természeti leírások szépségei mellett elenyésznek. Hozzátehetjük még azt is, hogy a kevésbbé hatásos és hibásaknak bélyegzett leírások közt is akad nem egy, mely sikerült vonásokat mutat.

A vidékek képeit néha *természeti látnemények* festésével is élénkíti. Legszívesebben rajzolja a vihart, melynek tombolása a romantika szenvedély-viharainak analogonja a természetben (ezért szeretik a romantikusok). Elképzeltető vonásokban gazdag viharleírást találunk a *Cseh*ekben (III. 3. fej.), ime egy részlete: «a nehéz fellegek boltozatai összetörtek s azok mint szakadó tenger rohantak a völgybe alá, az erdő óriásait mint gyöngy kalászokat söprötték le magukkal s a völgyet elborítva hatalmas folyóként zúgtak, rontva és bontva mindent. Hol a felhőtömeg ketté repedt: az ég azurja nyílt fel s a hold a magasról világitotta a rombolást.»³⁾ Tengeri vihar-leírásai hatalmasak (Zrinyi a költő I. 1. fej. és *Könnyművek* I. 185—92, 197—8), bár itt már túlzásokra is bukkanunk. Ezek közé tartoznak a rikitó és valószínűtlen színhatások, pl. hogy a zöld hullámokról vissza-

vert sugarak kékre festik a viharlakat, melyeken a kötélzet árnya fekete rostélyként tűnik elő, vagy hogy a villám veres, majd kékes, majd vakítóan fehér. Ezek a leírások a hajósok munkájának s a tömeg lelkiállapotának érdekfeszítő rajzával egybekapcsolva különösen hatásosakká lesznek.

A Vezuv kitérésének (Herculanum c. elb.), de különösen az amerikai erdőégesnek leírása (*Könnyművek* I. 137—43) rokon ezekkel, s noha a maga egészében egyik sem alapul megfigyelésen, sok szemléltető vonással vannak intenzívekké téve. Ilyen vonások pl. a tűzvész leírásában, hogy a lángtenger fel-felforr vörös habokban, a láng elnyújtózik lobogó karjaival vagy tüzes kígyóként kanyarog a fák derekán fölfelé vagy fénylő csillagokban piros záporoként hull alá.

A délibábot is leírja (Zr. a költő II. 5. fej.) elég elképzeltetően, de kissé már ismertetesszerűen, typososan. A napkeltének leírása a tengeren szinpompás és nagyobb túlzásoktól ment (Zr. a költő I. 1. fej.).

Város- és várleírásai.

Legszívesebben Erdély városait írja le. Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Szébet stb., de Eudáról, Pozsonyról, Debreczenről s másokról sem feledkezik meg. Saját tapasztalatai s történeti adatok alapján hosszasan és részletesen, bár nem olyan sikerülten rajzolja ezeket, mint a szép vidékeket. Itt hibái szembezőköbbek lesznek: száraz megjegyzései gyakoribbak; a hangulatunkat legtöbb történeti regényíró rossz példáját követve elrontja folytonos vonatkozásaival a jelenre; egész várost akar leírni (pl. Kolozsvárt Abaúiban vagy Gyulafehérvárt Az utolsó Bátoriban) s mivel sokat markol, a leírása ismertetéssé, utikönyvszerű elsorolássá válik. Városleírásai, noha egyes szemléltető vonásokban nem szagények, inkább korrajzszerű ismeretése, mint hangulatos képei a régi magyar városoknak. Mindenesetre ő keltette fel a közönségnek és íróársainak érdeklődését ezek iránt is.

Néha, mikor nem akar kimerítő lenni, hangulatos képet is ad. Ilyen pl. Pest és Buda téli képe a Gellértről nézve (*Cseh*ek I. 1. fej.), vagy a holdfényes Prágáé, melyet az ifjú Mátyás

¹⁾ Ilyen leírások pl. *Könnyművek*, 2. kiad., I. 171 (napkelte), *Jósika István* V., 12—3 (a hajnal), *Élet és Tünetekben* 2. kiad., I. 112—6, 146—7 (vidékek) stb.

²⁾ Ilyen leírásokat látunk *Végnapok*, *Vízözöni kép*, *Helione* ez. novelláiban.

³⁾ Rövid és hangulatos viharleírások még *Zrinyi a költőben* II., 6. fej. III., 2. fej., a *Regényes Képlet*ekben 1. kiad. II. 232.

ablakából szemlél (U. ott I, 5. fejj.). Ezeket szívesebben veszi a mai olvasó, nemkülönben zavartalan gyönyörűsége telik Velence hajnali és éjjeli képeiben (Zrinyi a költőben), melyek kissé általánosak és lyrai hangulatba olvadók ugyan, de a tündérváros varázsát finoman éreztetik. Ime egyik közülük:

«Adria hullámi fölött a hajnali szellő borzongott el, s az aggszerű város sötét ködlepleiből bontakozott ki, melyek mint lengő kárpit emelkedtek az ég felé. A tenger partján az árboezok nyújtóztak ezer vitorláikkal, a riva degli schiavoni egész hosszában a magas épületek, mint fátylat emelő hölgy tünedeztek elő, s a palazzo ducale mőszerű ablakait s esipkefaragásait a tengerből kikelő napnak arany-párizati öntötték el. — Ah minő reggel volt ez! az átlátszó égbolt ragyogó tisztaságában borítá üvegét e pompás márványlakokra, melyek alatt, mint ezüstszőnyeg, a lagunák árja terült.»

Az erdélyi és a magyar *várak* közül is sokat megörökített regényeiben, így Koleczvárt, Füzü várt, Ecsedet, Vajdahunyadot, Világost stb. Leírásai helyismeretre s történeti ismeretekre támaszkodnak,¹⁾ részben természetesen képzeletiek,²⁾ Kissé szárazak és lottárszerűek ezek is, mint városleírásai. Ismételni nem ismétli magát, sőt szinte meglep bennünket azzal, hogy mennyi-féle kombinációját tudja adni a bástyáknak, árkoknak, hidaknak, falaknak és tornyoknak. Utikönyvbe illő megjegyzéseivel és jelenre való vonatkozásaival itt is gyakran megzavarja hangulatunkat (Vajdahunyad várának pl. először jelenkori alakját írja le, azután a régít). Leírásainak szárazságát különben azzal enyhíti, hogy rendszeren vidék keretébe foglalja a vár képét s a hangulatosság emelésére nem kiméli a világítási hatásokat sem (pl. a breznicezi favár vagy Világos leírása, mindkettő a Csehek II. kötetében).

A *várromok* leírásai sem sokkal hangulatosabbak, mint a várakéi. Néha összeköti a kettőt a művészi hatás rovására, t. i. először leírja a várat korabeli rom-alakjában, azután a történet idejébeli ép állapotában (pl. Koleczvárat Zólyomiban). Részle-

¹⁾ Füzü várat (Jósika Istvánban) «egy régi kép után» írja le, Csák-tornyát (Zrinyi a költőben) Tollius nyomán, az ecsedi várat és környékét (Ugyanott) Szirmay Szatmármegye I. kötetének czímképe után.

²⁾ Mondanunk sem kell, hogy vannak egészen képzeletéből merített várleírásai is.

tességük néha untató, de akad leírásai között nem egy hangulatos is. Ilyen a holdfény világította titokzatos Strazniec melletti rom (a Csehek-ben), melyet Zokoli átkutat. Itt maga a kutatás is érdekessé teszi a hosszú leírást. Párja ennek egy templom- és kolostorrom leírása (Jósika Istvánban), mely leíró technika tekintetében is hasonlít az előbbihez (itt Jósika István járja be a romokat).

A mi vár- vagy épület-leírásainak részletességét illeti, az sohasem túlságos és ritkán közelíti meg egyes külföldi regényírók leírásainak hosszadalmasságát, pl. Scottét vagy Balzacét.

Intérieur-leírásai.

Jósika nagy kedvét leli az épületek belsejének leírásában is. Fejedelmi és királyi termeket, tanács- és táncztermeket, fegyvertárat, sátrakat, templomrom belsejét, női szobákat, alchimista konyhát, szerzetes-czellát, szurtos lebujsokat, korcsmaszobákat, földalatti folyosókat és rejtekeket egyforma érdeklődéssel és gondnal rajzol.

Ha ezeket a leírásait egymásután olvassuk azzal a szándékkal, hogy egyhanguságon, ismétléseken kapjuk rajta, esalódnunk s azt látjuk, hogy egyes elkerülhetetlen hasonlóságokat nem tekintve igen változatosak.

Kifogyhatatlan pl. a pompának rajzában s mindig talál valami olyan megemlíteni valót, a mit más leírásában nem látunk. Itt a fejedelmi ebédlő pazar asztalának készleteit, ott a királyi hálószoba gobelinjeit s barokk butorzatát, amott a fal-kárpit színét s szövetét, ismét másutt a velencei tükröket, a fatámlás pamlag faragásait vagy a padló mozaikját, a vánkosokból emelt kereveteket vagy az ezüsttel himzett violaszin-selyem függönyöket írja le. A tatár khán sátrának belseje egészen más, mint az Abafi sátrac, Zrinyi szobájában gyöngyházzal kirakott könyvesszekrényeket, Mátyaséban pompás fegyvereket s vadászszerszámokat, Podjebrádeban tekercesekkel, könyvekkel megrakott s zöld bőrrel borított íróasztalt látunk stb.¹⁾ A legtöbb leírt butordarabon meglátszik, hogy modell után van rajzolva s alkalmas helyére illesztve.

¹⁾ Leírásainak rendszeres záradéka: «egészíté ki a szoba butorzatát».

A díszes intériemrők mellett szívesen rajzolja ellentéteiket is. Itt is jó megfigyelőnek bizonyul, s leírásai még realisztikusabbnak tetszenek. Ha mint pompakedvelő mágnás inkább gyönyörködik is a pazar és izléses butorokban, észreveszi s épen olyan gondosan figyeli meg a gyertyacseppes, avult fenyőasztalt, a piszkos lisztesládát, a répába szúrt gyertyát, a fekete sárlemezzel bevont padlót, a rozszant szalmaszékeket is.

Külön kell megemlítenünk a titkos folyosókat, földalatti boltzatokat és rejtékhelyeket, melyeket élénken, realisztikusan s érdekeltező érzéssel ír le s elég gyakran. Ezekben már van bizonyos egyformaság: «a romlott levegő», a penész, az «ékbe futó kőívek» alig maradnak el egyikből is. Néha hosszadalmassá lesz leírásukban, *Jósika István*ban pl. egész földalatti labirintussal ismertet meg, a *Cséhék*ben is kelletnél tovább időzik Káldor házának titokzatos falai között.

Egyéb intériur-leírásaiban nem vádolható túlságos hosszadalmassággal, inkább némi szárazsággal. Ez a szárazság leltárszerűség — még a legnagyobb íróknál is — a dolog természetéből következik. — Mit írhatnak le? — A terem vagy szoba alakját, esetleges jellemző vonásait, azután butorzatát. Vagy természet után festenek, t. i. egy valóságos helyiséget írnak le úgy, a hogy látták, esetleg némi változtatásokkal, vagy különböző helyeken tett megfigyeléseiket fűzik össze képzeletükben egy képpé.

A szárazságot sokféleképen enyhítik a leírók, s Jósika is mindent megtesz e végből: jellemző, felöltő vonások kiemelésével kelt érdeket vagy a lelkiállapot rajzába kapcsolja a leírást,¹⁾ fényhatásokat alkalmaz,²⁾ vagy a részletek elsorolásával bizonyos

¹⁾ Az öreg Zólyomi rozszant, züllött házáért írja le oly részletesen, hogy mind jobban elképzeltesse velünk a két előkelő velencei nő megütközését, melyet a rendetlenség és piszok láttára éreznek (Zrinyi a költő).

²⁾ Pl. a szebeni tanácsház ostromakor az ablaktáblákat bezárják s fényes nappal gyertyák mellett tanácskoznak, egy ágyugolyó bozussa az egyik ablaktáblát, melyen át «a nap sugárát áradtak be s vegyülvén a sárga gyertyák füsttel kevert lobogványával, egy kétes szürkületet terjesztettek a teremben.» (Utolsó Bátor.)

hangulatot kelt bennünk, a pompáét, kényelemét, az elhagyatottságét, borzalmasságét, nyomorét stb.

Lássunk fejtegetéseink megvilágítására két ellentétes példát. Az egyik Erizzo doge lakosztályának leírása (Zrinyi a költő I. 4. feje.):

«A palazzo ducalenak külső mór ezikornyáit, benu a magas merész ívek alatt, nemes, higgadt izlés s választékos nagyszerűség váltotta fel... A falakat remek olajfestvények díszítették; e gyönyörű butorokban izlés s kényelem karöltve kínálkoztak; a csak Velenczében látható roppant tükrök, a színes üvegl ablakok, a márvány padolatok az egésznek némi tündéri színezetet adtak, mi mindent felülmúlt, mit az ifju magyar e nemben valaha látott... Nevelték a benyomást a gazdag függönyök redőzete, a kárpitok rajzai, s az itt használt részint keleti, részint velencei barszny- s nehéz selyemszövetek izlésteljes színvegyülete.»

A másik egy velencei bravo szobájának leírása (Ugyanott, I. 9. feje.):

«Aránytalan hosszú keskeny szoba volt ez, elrekesztett folyosóhoz hasonló, s oly alacsony, hogy egy magas férfi, kalappal fejében alig állhatna egyenesen benne. Balrészén, közel az ajtóhoz szennyes kandalló nyílt, melyben venyigekötegek égtek, s füstös serpenyőben hosszú macaroniszalagok párolgáltak, miket egy fiatal nő emelgetett s rázogatótt favillájával... Mellette két gyermek hevert a földön, anyyira szennyes s elhagyott, hogy a bejött ifju undorral forlítottá el szemét róluk... Két alacsony, rosszul egyberótt nyoszolya, néhány inogó szék s egy kerek asztal, melyre Marietta a répába szúrt gyertyát helyezte — valának az egész butorzat, s a falak talán az építés óta nem láttak új meszet.»

Tömeg-leírásai.

E cím alatt egyes jeleneteknek s az azokban szereplő népcsoportoknak leírásairól szólnunk.

Változatosságukról némi fogalmat adhatunk azzal, ha elsorolunk a legsikerültebbek közül néhányat. Hosszuságuk miatt a szószerinti idézetekről le kell mondanunk, csak röviden jelezhettük tárgyukat: a vérpadot körülözönlő néma tömeg Kolozsvár piacán (Abafi I. 7. feje.), a szászok brassói zavargásának izgalmai (Utolsó Bátor.) II., 5.), a szászok bálja, melyen a

fejedelem s a magyar urak garázdasága nagy zenebonát támaszt (Ugyanott II., 1.), a sáskafelhőtől megrémült nép (Ugyanott I., 10.), az özvegyek különös gyászmenete (Zrínyi a költő III., 9.), a szabad ég alatti vig vadászlakoma jelenetei (Zólyomi 8. fejt.), a bölényvadászlat (Ugyanott 7.), a lovagi tornák (Abafi II., 6., 7., 8.), a fényes velencei estély (Zrínyi a költő I., 5.), Mátyás fogadása a Csehországba érte menő küldöttségtől (Csehek I., 10.), a rablócsapat éji mulatozása (Zrínyi a költő IV., 5.), a barlangban tanyázó martalóczok (Abafi II., 1.), Bátori Gábor tábora (Utolsó Bátori III., 4.), a tatártábor (Zrínyi a költő II., 5. és Jósika István III., 25., 1.), Bátori csatája a szászokkal (Utolsó Bátori III., 8.), a vadnai rablóvár izgalmas ostroma (Csehek II., 5.).

Tömegleírásait gyakran keretbe illeszti: a helynek leírásába, a hol a jelenetek lejátszódnak, így a vérpádot bámuló tömeget Kolozsvár érdekes régi házai veszik körül, a bajvivők és nézők rajza a torna helyének leírásába illeszkedik, a velencei nobilek fényes termekben mulatnak, Bátori Zsigmond nászmenete fel-diszített házak közt halad végig (Jósika István), Deli Markó népe érdekes és festői barlangot népesít be, Bátori Gábor tábora szép völgyben tanyázik stb.

A tömeglek leírásait öltözetleírások egészítik ki s teszik jellemzetesebbé vagy festőibbé s itt igazán helyükön is vannak.

A világitási hatásokat erősen felhasználja itt is s nagyban fokozza velük tömegjeleneteinek élénkségét. Így a Rakóczy elé járuló özvegyek gyászmenetét szinte raffinált fényhatásokkal színezi,¹⁾ a vadászlakomát az őszi est s a tüzek fénye világítja meg, a velencei ragyogó termék lámpáinak és viaszgyertyáinak fénye vörös kárpitokon törik meg, a mulató rablókra tűz- és holdfény ömlik, majd hajnali derű árad, a barlangban tanyázókat a máglya sötétpiros fénye vonja be s árnyaikat óriási rémekké nyújtja.

¹⁾ Fekete kőrt képeznek, csak a nők *fehér* arczai világítanak, hátuk mögött állnak a *fátyalások*, ezeken túl a tömeg *«kétes sötétben, csak fejük látszanak»*, a tér épületei alatt *«árnyal voltak elöntve»*, míg a fedeleken álló nézők a *szővétneknek «fokó világójából»* merültek ki, az ég füstben, *«nemében a hajnali derűnek»*, átvilágító esillagaival.

Tömegjelenetei egyáltalában sikerültek: élénkek, mozgalmak, sokszor festőiek és érdekesek (elnagyolt vagy ismertetés-szerűen száraz aránylag kevés akad köztük). Néma, nyugodt tömeget ritkán rajzol s a leírást a nép beszólgetéseivel, tréfaival s a látottakra tett megjegyzéseivel szövi át s teszi hatásossá. A hátszegi vásárosok jóízű tréfái, melyekkel a cigányasszony jóslatait kísérik (Zólyomi), a báli vendégek izgatott szökváltásai, a lakomázó vadászok felkészöntői, a tornajátékok nézőinek feszült érdeklődése és felkiáltásai, a mulató velenceiek szellemes csevegése mind megannyi igazolásai állításunknak.

Arca- és ruhaleírásai.

Jósika nemcsak a cselekvény változó színtereinek, hanem a szereplő *személyeknek* leírását is fontosnak tartja. Rendszeren már első megjelenésükkor megismertet bennünket arcukkal, természetükkel és ruhájukkal. Így Abafi rendetlen öltözetének, kiélt arcának, hanyag, ittas tartásának igen részletes leírását adja a regény elején. Hosszúságát megbocsátjuk, mert a hős akkori jellemével és lelkiállapotával szoros kapcsolatban van s ezért igen jellemző. Sajnos, nem mind ilyen. Leggyakrabban száraz, sablonos rajzokat kapunk. A fiatal Mátyás királyról pl. ennyit mond: *«Római vonásai inkább kemények, mint finomak, fekete szemei nagyok, szép vágásúak s élénk kifejezésűek, fejet rőtbarba, természetesen göndör fürtök boríták s termete bár közepes, sok szabálylyal s aránnyal bírt.»*

A szárazságot azzal szokta enyhíteni, hogy az arcleírásba jellemzést is vegyít, amennyiben az arcvonásokat a lélek külső jeleinek tekintve s az arczismo akkor még népszerű utasításait követve, mindjárt előleges utalásokat tesz az illető jellemző (pl. Bátori Zsigmond és Bucella leírásai Abafi I., 9. fejezetben).

A már egyszer leírt arczot, alakot más-más helyzetben és körülmények között újra leírja vagy legalább jellemzőbb vonásait emeli ki (a lovagoknál könnyedségüket, daliás voltukat, a nőknél bájoságukat stb.), így fel-felfrissíti a már ismert vonásokat.

Az arcleírásba gyakran bizonyos lyraság vegyül, főleg

magasztalás, elragadtatás, dicséret; ez, főképen a nők leírásaiban néha dagályos ömlengésre csábítja az íróit.¹⁾

Az öltözetek leírásának fontosságát történeti regényben erősen hangoztatja (Élet és Tündérhon, előszó) s mintegy védekezésül kiemeli, hogy mások sokkal részletesebben írják le még a jelenkori öltözeteket is. Abban igaza van, hogy az öltözetek leírása, mint a korrajzhoz tartozó, alig mellőzhető történeti regényben, de nagyon ügyelnie kell itt az írónak, hogy túlzásba ne essék. Jósika gyakran esik ebbe a hibába. Igaz, hogy körülményeinél fogva a régi magyar diszruhák és fegyverek alapos ismerőjévé s nagy kedvelőjévé vált, de ez nem jogosíthatta arra, hogy olvasói türelmét anynyira próbára tegye a vérték, sisakok, vasíngék, kardok, menték, dolmányok, gombok, övek, boglárók, lánczok, női vállak, szoknyák, hajdíszek, fátyolok és ékszerek leírásával.

Sokszor halmozza a ruhaleírásokat, pl. ünnepélyek, táncvigalmak, csoportok rajzában vagy olyankor, midőn több alakot közvetlenül egymás után ír le.²⁾ Legnagyobb baj az, mikor egészen jelentéktelen alakok öltözetével is hosszasan elbajlódik. Ez olyan hatást tesz, mintha a festő perspektíva nélkül a távolibb alakokat is olyan pontossággal dolgozná ki, mint az előtérben állókat.³⁾

A dolog természeténél fogva (mint más írónál is) ezek közt van a legtöbb száraz, fölösleges és unalmas. A Jósika-féle leírások hosszadalmassága ellen felhozott panasz jogosan csak ezek ellen irányulhat.

¹⁾ Zénóné leírásában (Zrínyi a költő III.) pl. ilyeneket olvasunk: 'Nem mondhatnád, sírás, vagy mosoly alkották e bájos vonalt a halvány ajkak körül, s tekintve a szép szabályos arczót, egy kétség emelkedik, ha ily tisztasága a vonásoknak éltben van-e, vagy egy seraph árnya, melyet az ég mennyugára öntött mint képet a durvább földi légre.' Igen ritkán érzéki vonások is vegyülnek nőleírásaiba (az alvó Csáky Gizella, a fürdő Izidóra).

²⁾ *Abafiban* a kolozsvári polgár, a szerzetes és falusi úr (7. fejt.), Csáky Gizella, Mikola Margit és Zombori Judit (8.). *Az utolsó Bátoriban* Coelesta és Weirauchné (3.).

³⁾ Ha lovasát ír le, a lóról is meg szokott emlíkezni; Lóleírásai a nágnás-gazdára és katonára valló szakértelemre mutatnak, pl. *Bátori lova* (Új. B. 2. fejt.)

Általános megjegyzések.

Eddig sokat elmondtunk Jósika leírásairól, de nem mindent. Fontos mondanivalóink vannak hátra, melyek a leírás legbensőbb lényegét érintik.

Kétségtelen, hogy a leírás annál jobb, minél szemléletesebb, minél jobban el tud velünk valamit képzeltetni, minél erősebb hangulatot tud bennünk kelteni.

Eddigi megjegyzéseink a leírások élénkségéről, intenzitásáról vagy szárazságáról, leltárszerűségéről mind a hatásnak különböző fokára utaltak. Lássuk kissé közelebből, hogy mi ennek a hatásnak a titka.

A leírás, mint egy nagyobb egész része, nem áll elszigetelten; hanem az előzményekhez kapcsolódik, hatását tehát ezek az előkészítő előzmények befolyásolni fogják.

Először is szoros a kapcsolata a *közvetlenül megelőző* részlettel, legyen az másik leírás, lélekrajz, párbeszéd vagy egyszerű elbeszélő részlet. Ez előkészíti az utána következő leírás hatását.

Lássunk néhány példát jelesebb leírók regényeiből. Az öreg Grandet házának leírását magának Grandetnek megismertetése vezeti be és készíti elő, a mely nagyobb figyelmet és érdeklődést kelt a ház jellemző leírása iránt (Balzac: Eugénie Grandet), Mr. Wickfield kellemes, barátságos lakásának leírását előkészíti a kedves és barátságos Wickfieldnek bemutatása (Dickens: Copperfield), a holdvilágította komor park hangulata Amy szökésének elbeszélésébe olvad (Scott: Kenilworth), a hajnali szürkületben kibontakozó vidék a rajta átlovagló doktornak félálomban kavargó gondolataival áll összhangban (Flaubert: Madame Bovary).

De nemcsak a legközelebbi előzménnyel kapcsolatos a leírás, hanem a *távolabbi előzményekkel* is; a regénynek egészen addig terjedő részletével (meséjével, lélekrajzaival, jellemével, az előbbi leírásokkal), a mennyiben ezek már megalapozták az olvasó lelkében bizonyos alaphangulatot, bizonyos irányú érdeklődést, a mely annál erősebb, határozottabb lesz, minél előbbre haladtunk a regény olvasásában.

Hogy példáinkban Jósikához térjünk vissza. A fürdő ez.

fejezetben (Abafi) a esendes és magányos erdőreszlet leírásának hatását fokozza az ellentét, mely közte s az éji tűzek körül sürgő tábor pezsgése és zaja közt van (ez a közvetlen előzmény), az addig történtek által felkeltett érdeklődésünk s a regény romantikus s gyakran a titokzatossággal ható alaphangulata szintén bizonyos plus, mely hozzájárul magának a leírásnak hatásához. — A mondottakból világos, hogy miért veszít annyit egy regényből kiszakított leírás. A maguk helyén mennyivel hatásosabbak eddig idézett példáink is!

A közvetlen előzménynek s a regény alaphangulatának (a távolabbi előzményeknek) illetően hatásfokozó előkészítése után következik maga a leírás, melynek hatása azután függ a leírás tárgyától vagy *tartalmától*, vagyis attól, hogy mit ábrázol, függ továbbá *formájától*, vagyis a nyelv kifejező eszközeitől, a szavak festő erejétől. Ezt alább bővebben meg fogjuk világítani.

Ha képletbe akarnók foglalni a mondottakat, ezt így tehetnők: $H = A + e + t_f$ (Hatás = Alaphangulat + előzmény + tartalom és forma szorzata, szorosabb egysége). Ha a leírás új esemény-sorozatot kezdő fejezet vagy rész legelején áll, a közvetlen előzmény hatása elmarad, s így a képlet ez lesz: $H = A + t_f$. Végül, ha a regény legelején van, képlete $H = t_f$ volna. Itt magának a leírásnak kell erős hangulatot keltenie.

A leírás complex voltát megvilágíthatják s némileg meghatározhatják ezek a képletek, de teljesen ki nem fejezhetik; épen úgy nem, mint egyes természettani képletek valamely természeti folyamat vagy tünemény legbensőbb lényegét.

A legfontosabb két tényező a leírásban, mint láttuk, a tartalom és a forma, úgyhogy erre vissza kell térnünk.

Lássunk először egy példát, mely teljesen meg fogja világítani a dolgot. A fönnebb említett erdőreszlet-leírás *tartalmát* csak elvonás útján tudjuk kihüvelyezni, ha t. i. elhagyunk minden hangulat-keltő szót Jósika leírásából s csak a leírt részletek elsorolására szorítkozunk. Így körülbelül ezt a tartalmat nyerjük: Magas sziklák kerítik be a kis völgyet, egyiknek tetején négy fenyő áll, melyeknek ágain át a hold látszik. A völgyben egy barlang van, melyet elől megvilágít a hold, háttere sötét. Tetejéről vizsugár folyik alá egy növényektől szegélyezett szikla-

medenczébe, hol összegyűlik. A medenceze vize átlátszó, a belefolyó víz buborékokat hány lassú esörgedézzel.

Ha csak így írná le Jósika ezt a helyet, csupán a részleteknek ezzel a száraz elsorolásával is képzeletünk elé tudná állítani a völgy és a barlang képét, de ez a kép meglehetősen vázlatos volna s igazi hangulatot nem keltené. Most már az író ezt a tartalmat nyelvi *formába* önti, vagyis metaforákkal, jelzőkkel, jellemző szavakkal színezi ki. Ime maga a leírás (ezeknek a nyelvi eszközöknek kiemelésével):

«Magas sziklahátak *nyugtak* itt fel, kis látkört képezve, de *bájos, elragadót*. Az ég *azur párszként öblözik* a szirtek ormai felett, láttatja a csillagoknak néhányait: a gönczöl szekere képezi a kellő pontot, e körül *eleven* fénnyel *ragyognak* számtalan apróbb *lakói* a *magas árak*. Az egyik szirtnek tetején ingadoz négy, *festői csomóba szorult* fenyő, *éji örökként* s *rezgő* lombjaikon *kanyarog* által az új hold *ezüst sarlója*. Szemben azon szorulattal, melyen által a hölgy e *bájos* völgyecskebe lépett, magas egészen nyílt barlang látszik a holdtól félig világítva, s beljebb oly sötét, hogy *határai láthatatlanok*. Tetejéből víz-sugár ereszkedik le oly esendesen, oly változatlan alakban *mint egy üvegtől, átszikkázza* a *kétes csillagfénytől*. A víz-sugár *hall csörgéssel* egyesül a barlang előtt terülő *kristálytisza vízszőnyeggel*, melyet tágas, közép mélységű sziklamedenceze *tart fogva mohos olében*, széleit számtalan alakú erdei növények kerítik, *szeszélyes gal- lért* képezve körülé. E *viztűkör* oly *csendes*, oly *átlátszó*, oly *fűszert lehelő*, mintha a természet maga fürdésre szánná, *hőfűhöz tájtek* s *szivárcány színű buborékok* *leiszegnek* a lefolyó víz-sugár körül, tovább-tovább *gyűvődve*, s *hall hangájok ezüst csaphudása*, álomba ringatja ezen *ábránd táj* látogatóit.»

Látjuk, hogy a képet a forma tette elevenné, mely képzeletünket megragadja s mely erős hangulatot kelt bennünk, egy idyllikus éji tájkép nyugalmas bájának hangulatát.¹⁾

¹⁾ Legyen szabad összehasonlításul még két éji leírást ugyanígy, a festő szavak kiemelésével közelnünk: «Az erdő az év legtöbb szakában víz alatt állott és nyirkos talaján *mesés bájosága* növényzet sarjadzott. Hol *óles* nád között jártak, hol *mag aróslévelű* páfrány-bokrok közt. A *gumós, förtelmesen összeropedezett* fatorzsok *néhol egyesítőan összetartóttak*, másutt a kuszó virágok *lombos szivát feszítettek egy-egy fekete* kis tó fölé, *karvasztagságú* indákat bocsátva le a magasságból. Sok kisebb tó volt az erdőben. *Sötét látkörben* *tárogó* *kétyű* *liliombokrok* *nézgettek* magukat,

Minél több leírást vizsgálunk ebből a szempontból, annál világosabb lesz előttünk a nyelvi formának, a kifejező szavaknak jelentősége. Minél kevesebb ítyent használ az író, annál gyengébb, hatástalanabb a leírása. Jósika éppen azért jó leíró, mert

a vízen pedig látottszerű gyecekfej nagyságú hűvös virágok usztak. (Herezeg: Pogányok. 1902. 131.) ... an avenue, now totally darkened by the boughs of spreading trees which met above their head, and now receiving a doubtful and deceiving light from the beams of the moon ... both naturally looked back to the mansion which they had left behind them, whose long dark front was seen in the gloomy distance, with its huge stacks of chimneys, turrets, and clockhouse, rising above the line of the roof, and defiantly visible against the pure azure blue of the summer sky. One light only twinkled from the extended and shadowy mass ... (Scott: Kenilworth. 23. fejt.)

Természetesen nemcsak vidékleírásokra vonatkoznak a mondottak, hanem mindennemű leírásra. A tömeg-, főleg a jelenet-leírások főleg-meddig elbeszélések, mert bizonyos eseményt mondanak el. Itt a festő szavaknak némileg kisebb is a jelentőségük, itt az elbeszélés élénksége, a tartalom érdekes fordulatai, a hangulat izgalom, hűv, szomorúság stb.) festése fontos. Véleményesben mégis képet ad, tehát leírás. Pl. a néptömeg rajza Hugo Notre-Dame de Parisjában (I. I. fejt.) főleg a tömeg hullámzását és zaját szemlélteti: ... une mer dans laquelle cinq ou six rues, comme autant d'embauchures de fleurs, dégorgeaient à chaque instant de nouveaux flots de têtes ... les cris, les rires, les trépignements de ces mille pieds ... le courant ... rebroussait, se troublait, tourbillonnait ... V. ö. Jósika tömegleírásával Abuliban I. 7. fejt., mely nem kevésbé szemléletes. — Vadna ostroma a Csehokban összevethető Jókai Törökvilág M-on ez. regényének harc- és ostromleírásával (A nagyváradi nap ez. fejezetben). Jósika kiállja vele a versenyt. Mindkettő az ostrom hevét, mozgalmát, változó esélyeit rajzolja.

Az intérier-leírások úgyszólván tárgyilagossabbak. Szintén festő szavakra szorulnak, de itt legtöbbször a tárgy (formája, anyaga, nagysága s egyéb tulajdonságai: finomság, értékesség, rozantság, tisztátalanság stb. megemléstésével) megjelölése is elegendő. Jósika a fejedelem szobájának rajzában (Ut. B. I. S. l.) elsorolja a butorokat egyes tulajdonságaikkal: ezíra faragásu rostélyzat, velencei tükör különös görbüléű kerítvényekkel, márvány asztalok legszebb színvegyületűek stb. — Scott ugyanígy (Kenilworth 6 l.): hangings of sky-blue velvet and silver, the chairs were of ebony, richly carved, the table, of old English oak, stood ready covered with the finest linen stb. — A festő, szüggeráló szavak itt is fokozzák a hatást. Gyakori szokásuk a regényíróknak a szobák leírását lakójuk jellemével vagy lelkiállapotával kapcsolatba hozni. Ez mindig hálás eljárás, mert a leírás jelentőséget nyer vele. Bulwer Night and morning-jában

nemcsak jól tud megfigyelni, hanem ezeknek a kifejező nyelvi eszközöknek is nagy mestere. Mint idézett leírásaiból láttuk, használja a hangulatkeltés kezdetlegesebb, de nem kevésbé hatásos módját, mikor szüggeratív megjegyzésekkel közvetlenül kelt bizonyos hangulatot (mikor pl. a kis völgyet bájosnak, elragadó-nak, a fenyők csoportját festőinek, az egészet ábránd-tájnak mondja). Ilyen szüggeráló megjegyzései majdnem minden leírásában vannak. Ime néhány: gyönyörű téli képet mutatott ... regényes ponton állunk ... a téli est varázsfénye ... leírhatatlan hájú világitás ... a szemle nagyszerű volt ... valami kísérteti volt (a jelenetben.¹⁾

Kezdetlegesnek azért mondtuk ezt a módot, mert mintegy anticipálja a leírással keltendő hangulatot, mintegy reánk keny-szeríti. Minden leíró használja, de nem nagy mértékben, Jósika leírásaiban sem ezek a lényegesek. Nem is szorul rájuk, hiszen rendkívül gazdag metafora-, hasonlat- és jelzőkészlet áll rendelkezésére. Ezeknek az újszerű (akkor majdnem mind újak voltak) képeknek, szavaknak és szókapcsolatoknak kitalálásában eredeti és szinte kifogyhatatlan. A sok közül legyen szabad néhány példát felhoznunk, melyeknek összeállításában a szabadságharc előtt irt minden munkájára figyelemmel voltunk: a hasonlatokat, metaforákat és jelzőket nem választottuk külön csoportokra,

(I. 5. l.) B. aafort Fülöp szobájának leírásával jellemzi a falusi nemes urat-Dickens a Copperfieldben (I. 15.) Wickfieldék lakásának leírásával a tisztaságnak, nyugalomnak, boldogságnak kellemes hangulatát kelti. Ez is a főcélja vele.

Az arczleírás kis térre szorul. A festő szavaknak itt fontos szerepük van. Célja nem lehet tökéletes elképzeltetése a leírt arcznak, azért a jó leírás nem is megy a részletekbe túlságosan, inkább jellemre való utalás vagy bizonyos általános benyomás keltése (szépség, báj, rútság, derűtség, fényarság stb.) a célja. — A ruhaleírás is szükkörű (az ottözetdarab megnevezése, formája, anyaga, finomsága stb. kb. mint a butorleírásban). Minél jobban jellemzi az embert, annál jobb.

¹⁾ Szép, tündéres faesportozatok ... tündéri völgykobel, regényes bájjal ... Bájteljes vidék ez! ... meglepő tekintet ... a vidék magasztos jellemet öltött magára ... oly szomorú, oly ünnepélyes volt az egész jelenetben előntve ... a tekintet szerfölött regényes volt ... szűk, de festői völgy ... a tekintet pompás volt ... a kilátás felséges volt ... volt valami vérfagyalál az egész jelenetben ... mint varázskép tűnik elő.

s ez maga is rendkívüli és soha el nem évülő érdeme a költői leírás első magyar mesterének.

VIII.

KORRAJZA.

A korrajzolás nem könnyű feladat, mert az író igazán csak a maga korát ismerheti s itt dolgozhatik saját megfigyelései nyomán, míg régi kort rajzolva bizonyos tekintetben másodkézből kell dolgoznia. A korrajz hűségének megítélése szintén nehéz, mert a bírálónak egészen otthon kellene lennie abban a korban, melyet az író rajzol, ez pedig a legtöbb esetben alig lehetséges. Teljes hűséget különben nem kereshetünk történeti regényben (hiszen a történelem sem tud ilyent adni gyér és sokszor megbízhatatlan adataira támaszkodva), csak a régi kor költői árnyképét, mely azért néha talán igazabb, mint maga a történelem, mert a költő, ki nem az adatszerű igazságot keresi, intuitiója segítségével nem egyszer közelebb férkőzhetik a belső igazsághoz, az események lélektani indítékaihoz.

Mindenesetre nehéz feladat az örökre megnémult ajkakat beszédre bírni s a régi elporladt agyvelők munkáját reprodukálni.

A korrajznak két oldala van: 1. a külső világ rajza s 2. a belső viláé bizonyos régi korban.

A külső világ rajza.

A külső világ rajzát elsősorban leírások teszik. Tárgyaik: akkori vidékek, városok, faluk, várak, épületek, intériurök, bútorok, eszközök, öltözetek, szokások, az utóbbiak ismét sokfélék lehetnek, pl. ünnepélyek, harcok, párviadatok, játékok, a mindennapi élet folyása, stb.

Jósika regényeiben ez a korrajzi leírás igen jelentős és túlnyomó. Méltatásukat fönnebb láttuk. Komoly kortanulmányra vallanak, tömördek apró részlet ismeretére, de sok képzeletre is, melylyel a történeti ismeretek hézagait ki tudja tölteni s a régészeti adataiból mindig színes, élénk képeket tud festeni.

Vannak regényeiben ismertetésszerű részletek, melyek inkább művelődéstörténetben volnának helyükön (csak előadásuk élénkebb a regény természetéből folyólag). Az utolsó Bátoriban pl. leírja, hogy abban a korban milyenek voltak általában a fejlődési időtöltések, vadászatok, milyen volt a divat, milyen a hadsereg (Régi szép idők, Gyulafehérvár, A köpárkány, Végrendelet című fejezetekben). Az ilyen ismertetésforma, általános, tipusos rajzokat jobb, ha elkerüli a regényíró, mert így, nem a cselekvénybe szöve, nincs művészi értékük.

A külső világ rajzához számíthatjuk a történelem eseményeinek belefoglalását a mesébe. Az előbbi a művelődéstörténeti, az utóbbi a politikai történeti oldala a korrajznak.

Talán itt lesz leginkább helyén, ha Jósika forrásairól szólok néhány szót.

Írónk több regényének jegyzeteiben, Scott s mások példáját követve, lelkiismeretesen megnevezi forrásait s ezzel megkönnyíti a forráskutató munkáját. Forrásainak felhasználásában mindig ugyanolyan eljárás követ, azért elégnék tartom, ha legnépszerűbb regényének, a *Csehek*-nek, forrásairól szólok. Főforrásai voltak BOXFINI magyar története, FESSLER: *Die Geschichte der Ungern*-jének V. kötete, melynek legnagyobb része (1—684. l.) Mátyásról szól, és GALEOTTI Mátyásról szóló művecskéje. Sokszor hivatkozik PÉCZELY JÓZSEF *A magyarok történeti* című munkájára (1837), melynek II. kötetében van a Mátyás uralkodásáról szóló rész (276—361.), bár itt nem igen talált olyan adatot, mely az előbbiekben meg ne volna. Jelentételesebb forrásait nem említjük.

Mátyás király jellemrajzához forrásaiból kapja a főbb vonásokat; ezek mind kiváló, fényes tulajdonságok. Jósika Mátyás királyra ezeknek hatása alatt lett olyan nagy király s olyan rokonszenves egyéniség. A történeti alakok közül többet felhasználott: Szilágyi Mihályt, Giskrát, Galeottit, Podjebrádot, a cseh rablókat, Komoróczyról (Fesslernél Komorowsky), Walgatháról elég adatot talált Fesslerben, pl. Vadna ostromát (30—1.) Rozgonyi Sebestyén által. Nankelreuther Nabukodonozor neve szintén előfordul Fesslerben, de csak a neve (63.). Zokoli Mihályról kevés szó esik (Fessler 93.). Zokoli Péter öcsese, ki egy csatában vitézkedik (bátyjáról többet tudunk). Épen ezért fűzi

hozzá a regényes történetet, mert történelmi adatok nem kötik. A mi élénkebb részletet talál forrásaiban, felhasználja, így a strenna (ajándékosztás) vagy a Holubár-párbaj leírását Galeotti-ból, vagy Szilágyi kiszabadulását, Mátyás fogadását Strazniczon stb. a többi forrásokból. Ez természetes dolog.

Eljárása általában a következő. A történelmi alakokra vonatkozó adatokat (pl. a jellemrajziakat), a kor fontosabb eseményeit átveszi forrásaiból s támasztékkul használja, különben pedig egészen költői meséjét (Mátyás szerelme, Zokoli, Komoróczy története stb.). Innen van az, hogy regényeiben a történelmi események rendszeresen nem olvadnak össze a mesével s csak elnagyolva, futólag vannak közbe ékelve, pl. *Jósika Istvánban* (III. 5–6. l.) röviden, szárazon, chronologice sorolja el a történelem eseményeit, *Az utolsó Bátor* III. kötetének 4. fejezetében ugyanilyen regisztrálását látjuk az eseményeknek.

Regényeinek részletes összevetése forrásaival nem vezet különösebb eredményre, csak az derül ki belőle, hogy ismerte a kor történetét, ennek egyes adatait alapul vette s mint gombokhoz hozzávarrta a ruhát, a mesét. Pl. Fesslerben olvasott néhány adatot Vadna ostromáról s ezekhez fűz egy teljesen képzelet ostromleírást. Így tesz *Zrínyi a költőben*, így *Az utolsó Bátorban*, így *Jósika Istvánban*, bár az utóbbiakhoz több adata volt s így ezek életrajzszerűbbek, de azért itt is csak gombok az adatok, s a ruha, a romantikus meseszöveget, melyet maga szó, az fontos neki.

Olyan művészi alakításáról a forrásokból merített anyagnak, mint pl. ARANYNÁL, nála szó sincs, pedig csak ez tenné indokoltá a pontos forráskutatást és összevetést.

Szóval a történelmi háttér Jósika regényeiben nem mély, nem élénk. Természetes, hogy a regényíró a történelemnek költői tárgyalásra alkalmasabb eseményeit használja fel s szövi bele meséjébe, de azért nem mellőzheti egészen, főképen, ha nagyobb történelmi alakokat szerepeltet, a kor politikai háttérének megrajzolását sem. A *Csékben* pl. szívesen vevők töle, ha Mátyás alakjában a kormányzói s hadvezetői tehetséget élesebben kiemelné azzal, hogy élénk tárja nagy terveit, uralkodásának nagy eseményeit. Esik ezekről is szó, de ezek csak szavak, melyek nem válnak eselekvénnyé.

A korrajznak eddig tárgyalt oldala erősen kidomborodik WALTER SCOTTnak és követőinek regényeiben is, sokkal erősebben, mint a későbbi történelmi regényíróknál, kik nagyobb gondot fordítanak a másik, lelki oldalnak, a belső világnak rajzára.

A belső világ rajza.

A belső világ rajzán értjük a történelmi alakok jellemzését, melynek a történelemhez hűnek kell lennie főbb vonásaiban, továbbá a kor emberei gondolat- és érzelmvilágának hű rajzát, melyhez a jellemző és korszerű beszéd is tartozik, mint ezeknek a gondolatoknak és érzelmeknek kifejezése.

Ez a korrajz légtfontosabb és legnehezebb része. Nagy intuitio, következtető és rekonstruáló képesség kell hozzá. Az emberi természet alapján véve minden korban ugyanaz volt, de az egyik kor emberének belső világát mégis ezer finom árnyalat választja el a másiktól. Ezeknek a finom árnyalatoknak feltüntetése nem annyira az érzelmek rajzában nehéz, mert az érzelmek idők folytan keveset változtak, legfeljebb honyolultabbakká lettek, intenzitásban vesztettek vagy nyertek a műveltség fejlődésének hatása alatt, hanem inkább a gondolatvilág rajzában.

Valamely kor fiának gondolkodásmódját rajzolni csak úgy lehet, ha az író ismeri annak a kornak műveltségét (iskoláit, tudományát, művészetét, irodalmát, közgazdaságát, politikáját stb.). Minél szélesebb körű s minél alaposabb ez az ismeret, annál sikerültebb lesz a korrajz.

Már WALTER SCOTT nagy gondot fordított a korrajznak erre az oldalára is. Ahogy pl. *Kenilworth*-ban az emberek az irodalomról, színészetéről beszélgetnek, a hogyan hisznek az asztrológiában és alchímiában, amilyen nyersék kitérésükben még az udvarnál is, ahogyan rangjukat éreztetik alantasaikkal, az mind finom és jellemző, hogy csak egy pár vonást emeljek ki korrajzából.

Nálunk tudvalevően KEMÉNY ZSIGMOND legnagyobb mester a kor eme belső oldalának rajzában. A *Zord időben* a politikai eseményekről mindig a személyek beszélgetéséből értesülünk: a renegát budai basa olvált feleségének, Izabella udvarhölgyé-

nek szavai milyen jól jellemzik az akkori fura viszonyokat, Buda s az ország reménytelen helyzete Turgovics szavaiból milyen megdöbbentő erővel domborodik ki. Werbőczy beszélgetése a budai basával, majd Turgovicssal, mennyi bepillantást enged az akkori politikai cselszövényekbe! Kemény alakjai igazán koruk emberei, kiket épen úgy érdekelnek koruk eseményei, mint bennünket a magunkéi, kik sokat gondolkodnak és beszélnek ezekről. Így hatja át a hangulat igazán a cselekvényt. Kemény korrajzában azért bizonyos egyoldalúságot érzünk. Őt legjobban a történelem, a nagy politika érdekli. Ennek hátterét megvilágítani, titkos szárait bontogatni erős elmeállé, a történeti alakok lelkébe pillantani, ez az ő legnagyobb öröme. Meglátszik rajta, hogy politikus és publicista is. A történeti külsőségekkel keveset törődik. Meséinek komor, sötét szövetében nélkülözzük a színfoltokat.

Mindenesetre legjobb, ha a regényíró a korrajznak mind a két oldalára gondot fordít s a kettőnek rajzát harmonikusan összeolvasztja, úgy azonban, hogy a belső világ rajza föltétlenül uralkodjék a külső világén.

Az újabb történeti regényírók, mint MEYER KONRÁD FERDINAND, SIENKIEWICZ, MERESKOVSKIJ, erre törekednek.¹⁾

¹⁾ Nálunk Gárdonyi és Herezeg adott kivételt ezen a téren. GÁRDONYI *Isten rajzai* című regényének legnagyobb szépsége a középkori magyar kolostori életnek nagy szeretettel, belemélyedéssel, tanulmányival készült, ezernyi finom részletben gazdag rajza. A szerzetesek életét bámulatos élénkséggel, megvilágító erővel tudja élénk tární, rajongó vallásosságukat, tudatlan, de hívő lélküket megérteni és megértetni. Korrajzi külsőségek festésében épen olyan gondos, mint a lélekrajzban. — HEREZEG a *Pogányok*ban szintén elsőrangú korfestőnek bizonyult. Leírásait s mindazt, a mit a külső világ rajzának neveztünk, a nála megszokott gazdag színezés teszi élénkekké, de az igazi korrajz itt is az alakok lelkében tükröződik. A pogány pusztai nép gondolatvilága a maga babonáival, pogány hitével, melyet már meggingatott az új vallás, ennek a már nem pogány, de még nem keresztény népnek szellemi világa, ez az igazi korrajz. Más, mint a Gárdonyié. Ennek szinte mikroszkopikus rajza néha nagyon is közel hozza a múltat, amaz meg tud tartani bizonyos távlatot, hogy úgy mondjuk, légtávlatot. Az őskor a markáns vonások ellenére mintha látvol mögött jelenék meg, rajzában van valami az eposz naiv grandiózusságából, a freskó nagyvonalúságából.

A korrajznak ez a legfontosabb része Jósikánál még mostoha elbánásban részesül, bár van érzéke ez iránt is s nem egyszer meglep bennünket ebbeli ügyességével. A történelmi eseményeket s azok kommentálását ő is ügyesen tudja párbeszédekké szőni. Jósika István nézetei, vitái kora politikájáról az eszes és ügyes diplomatára, valamint a korra jellemzők; a *Csehekben* az ifjú király s Szilágyi Mihály párbeszéde, mely élénk, fordulatos, világot vet Mátyás jellemére, politikai terveire s az ország akkori állapotára; Zrinyi Péter összeesküvése egy jelenetben táruul föl előttünk halljuk vitatkozni az összeesküvőket, szónokolni Zrinyi Miklóst (Zr. a költő); Bátori Zsigmondot jól jellemzi a kivégzés nézőinek beszélgetése (Abaí); a szászok és Bátori Gábor viszonyát élesen világítja meg Bátori vitája Coelestával s Szerafinnal (Az ut. Bátori). Szóval az ő alakjai is koruk emberei, kik úgy gondolkodnak és éreznek, a hogyan hozzájuk illik; csak az a baj, hogy gyakran megfélemeznek erről.

Bizonyos nehézséget okoz a történeti regényben az is, hogy a személyek beszédének is régies, történeti színezetet kell adni. Jósika foglalkozott ezzel a kérdéssel s kikelt azok ellen, a kik mai póriassággal akarják visszaadni a régiek egyszerűségét nyelvben és gondolkozásban (Reg. Képletek. 1. kiad. II. 189—92.). Nem tagadhatjuk, hogy törekszik történeti regényeinek dialogjaiban történeti színezetre, régies patinára, bár ebben nem következetes és modern tárgyú regényeinek dialogja nem sokban különbözik a történetiekétől. A régies színezet tekintetében egy regényíró sem mehet túl bizonyos határon. Archaizmust nagyon keveset használhat s csak olyanokat, melyek közelebb állnak a mai nyelvhasználathoz. A régies színezetet rendesen úgy adják meg a nyelvnek, hogy a mai nyelvet egyszerűsítik s közelebb viszik a népieshez (Herezeg, Gárdonyi is így teszi). Más mód nem igen kínálkozik. A túlságosan archaizáló kísérletet nyelv-érzékünk határozottan visszautasítja.

Az előbbi fejezetben mondtuk, hogy a Jósika előtti novellairóknak nincs érzékük a leírás iránt. Ugyanezt mondhatjuk a korrajzról is. Képtlenek kiválasztani a történelemből költői tárgyalásra alkalmas eseményeket, inkább maguk költenek sablonos és valószínűtlen történeteket, melyeket bizonyos

korba helyeznek s felléptetnek bennük egy-egy történeti alakot. A korok közt semmi különbség sincs, Szent István, Nagy Lajos, Mátyás vagy a török világ kora teljesen egyforma. Kisfaludy Sándor regéit majmolják, nekik valamilyen történelmi kor csak «előidő» s ezzel az előidő-festéssel mindent egyformára mázolnak.

Jósika tehát ezen a téren is úttörő volt. Ő mutatta meg íróársainak, hogyan kell történeti eseményeket mesévé szőni, történeti alakokat megeleveníteni, egy régi kornak életét, hangulatát elővarázsolni, szóval hogyan kell kort rajzolni. Korrajza a mi szemünkben lehet néha fogyatékos, nem hű, romantikusan túlzott, de azért jelentékeny színvonalát ma is el kell ismerünk, s azt hiszem, a róla mondottak az ő úttörő érdemét is kellően megvilágították.

IX.

JELLEMEL.

A jellemzés, mely szűkebb értelemben véve emberi tulajdonságok föltárása, mint tudjuk, leíró vagy drámai lehet. Leíró, mikor az író maga mondja el (esetleg valamely személyével mondatja el) valakinek szellemi tulajdonságait; drámai, mikor ez a valaki maga beszél és cselekszik, s ebből tudjuk meg, hogy milyen ember.

Rendes szokás a leíró jellemzést lebecsülni, mint nem művészi, nem hatásos módját az eljárásnak. Kétségtelen, hogy csak leírva jellemezni kevés, de regényben alig mellőzhető, mert hozzátartozik az előadás elbeszélő természetéhez, s így igen sok finom megjegyzést tehet az író, melyeket mellőznie kellene, ha csak a jellemzés másik módját használná. A leíró jellemzés hathatósan támogathatja a drámáit, mely mindenestre fontosabb, hiszen végigvonul az egész regényen s mindaddig tart, míg az illető alak szerepel, s mindannyiszor érvényesülnie kell, valahányszor fellép az illető, mint beszélő és cselekvő személy.

Legfontosabb a következetesség. Az írónak teljesen át kell gondolnia az alak jellemét, természetét s mindig ügyelnie kell

arra, hogy ez a legkülönbözőbb körülmények között önmagához hiven beszéljen és cselekedjék. Azaz nem is annyira ügyelésről, mint inkább beleélésről van itt szó. Az írónak bele kell élnie magát alakjának természetébe, gondolkodásába, úgy kell éreznie és gondolkoznia, mint az, így lesz a jellem sikerült s az alak igazán valószerű, igazán élő.¹⁾

Látszólag egyszerű, természetes és mégis nehéz feladat. Itt a legnagyobb gond, figyelem sem segít, ide inspiráció kell, teljes átélés, különben a jellemzés csak ügyes mesterkedéssé válik. Ez hiányzik a közepes íróból. Rendesen türelme sincs hozzá, s alakjai kiesnek szerepükből, mint a rossz színészek, vagy ha nem is, ha következetes is a jellem, mégsem kelti az igazság, természetesség hatását.

Milyen jellemző Jósika? Hogy erre a kérdésre megfelelőhessünk, rövid szemlét kell tartanunk regényeinek és novelláinak alakjai felett. Ítéletünket e szemle után könnyen meg fogjuk hozni. Megjegyzendő, hogy mikor jellemekről beszélünk, bizonyos abstractiót végzünk. Az írónak leíró jellemzéséből, az illető személy egész szerepléséből s az adott lélekrajzokból elvonjuk jellemző vonásait, megállapítjuk, hogy milyen ember. Így teszünk az életben, így járunk el a regényalakok *megítélésénél* is, mert a jellem megállapítása valóban morális *ítélet* valaki fölött.

A bírálat főként Jósika *nőalakjait* tartja sikerülteknek, kezdjük mi is velük áttekintésünket.

Coelesta. Az utolsó Bäteri női hőse, valóban hősies jellem. A nemes szász leány erényének védelmében szilárd, hazafiságában megingathatatlan s e mellett olyan eszes, hogy kiváló atyjának e tekintetben is méltó leánya. Szép alak, szinte tökéletesnek van rajzolva, s épen ez a hibája. A túlságosan kiváló jellemekben mindig van bizonyos adag valószínűtlenség, s azért nem lesznek igazán rokonszenvesek.

Mikola Margit ideális párja Coelestának nemességben és önfeláldozásban (lemond szerelméről más javára), de melegebben, több szeretettel van rajzolva s nekünk is közelebb áll

¹⁾ «Én vagyok Bánk, én vagyok Fehézian!» — kiált fel Katona József, a nagy jellemző.

szívünkhöz. Violetta, mint Coelesta, túlságosan következetes, esküje megtartásában szinte érthetetlenül makacs. Talán még hidegebben hagy, mint Coelesta. Ugyanígy vagyunk Jósika Istvánnal. Folyton férje iránti nagy szerelméről hallunk s mégis azt látjuk, hogy elhagyja, mert «tetteivel nem vállal közösséget.»

Octaviát (Az élet útja), ki csalódását s gyászát nemesen viseli, az író a különesség vonásával teszi egyénibbé. Adoline szintén érdekes és csalódott fiatal özvegy, ki végre ismét férjhez megy. Idali (A könnyelműek) a harmadik hasonló jellem. Az író könnyelműnek akarja rajzolni, de mi nem látunk benne igazi könnyelműséget. Rokonok az előbbi négygyel szépségben, okosságban és erőslékűségben.

Sötét jellem Sevillié grófnő (Akarat és hajlam), a fanatikus anya, ki leányát ennek akarata ellenére bűnös eszközökkel szerzett vagyonnal akarja boldoggá tenni. A hogy az író rajzolja, valószínűtlen. Manuelában (Az Isten útja) démoni nőt rajzolt, a ki bosszúból lett gonoszszá s a férfiak megrontójává.

Ezek körül a főalakok körül számos szép vagy érdekes női mellékalak csoportosul: Csáky Gizella, a bájos, titokban szerelmes s szerelmével hősiiesen küzdő leányka; Izabella, Mátyás király elmés, kedves és mély érzésű szerelmese; Kornisné, a bájos, törekeny, férjét imádó, szerencsétlen fiatal asszony s vele ellentétbe állítva a kevély és energikus, szép Kendiné; gr. Lindvayné, a kedves, elmés, jókedvű fiatal özvegy, Izidóra szenvedélyes, férfias, bukott leány, kit szerelme felmagasztal. Fioretta szintén zárt leány, ki lelkileg felemelkedik (mozgalmasabb, fejlődő jellem). Theodóra, a kalandor amazon, ki hirtelen megtér és vallásossá válik, már erősen valószínűtlen. Linda a számító, kaczér, szívtelen nő típusa. Nankelreutherné tüzzről pattant, eszes, kissé kaczér, kissé nyers, energikus, éles nyelvű és hirtelenkező menyecske, talán Jósika legelevenebb, legigazabbnak tetsző nőalakja (mintája állítólag egyik nőtestvére volt).

Többi nőalakjai szintelenek és típus felé hajlók. Többnyire csak szerelmes nők (Kendefi Heléna, Regina, Sztanarics Mariet), vagy szerelmesek és szenvedők (Irene, Anastasia), egyénibb kevés akad köztük, mint pl. Christierna, a finomlelkű fejedelmű (kissé halvány, elmosódott vonásokkal rajzolva). Serena, a töké-

letes, Coelesta-féle jellem, vagy Aminha, a szép s vallása védelmében túlságosan bölcs zsidóleány. *Novelláinak nőalakjai* is ugyanilyenek: szerelmesek, önfeláldozók, szenvedők (Zoé a Seraphban, Korundevi a Szuttinban, Zulejka A beduin leányában, Moradevi A mohilok gyöngyében, Inma az Isten és ördögben stb.).

Lássuk a nők után *főalakjait*.

A *főalakok* közt több a történeti, kiknek jellemzésében a történelem adatait követi s ezektől a főbb vonásokban nem tér el. Mátyás király a monda idealizáló fényében jelenik meg: energikus, mély belátású, elmés, ékesszóló, jószívű, igazságos s a szerelemben mélyérzésű. Nagystilű alakja igazán szépen és nagystilűen van rajzolva. Kár, hogy aránylag kevéssé aktív. Zrinyi, mint Mátyás király, mindenféle kiválóság hirtokosa, de szintelenebbül rajzolt jellem, mint emez, s nem tud erősebb érdeklődést kelteni. Kevéssé költő (ez a vonása jóformán csak a címbe van meg), kevéssé szerelmes, inkább államférfi s nagyon tekintélyes alaknak van rajzolva, hogysem igazán megszerethető. Bátor Gábor alakja jobban kidomborodik: könnyelmű, makacs, hiú, kéj- és irvágyó, de minden hibája mellett fejedelmi alak, nemesak külsőleg, hanem lelkileg is; van benne sok erély, bátorság, sok ész és tapintat, tud fejedelmileg kimagasodni környezetéből, ha szükségét érzi, s tekintélyének megővésére fennsőbbeség, fejedelmi szavakat talál. Jósika Istvánt is gondosan jellemzi: kiválóságát, eszeségét, erélyét, diplomatai tapintatát, férfias bátorságát és szeretetreméltóságát jól rajzolja s így törekvései és sorsa iránt érdeklődést tud kelteni. Nagyirvágyását sem tartjuk nagy hibának s enyhébben ítéljük meg, mint saját felesége. Az ingatag Bátor mellett, kit ugyanis az ő akarata kormányzott és kiváló tehetségeinek érzetében hogyan jutott volna arra a gondolatra, hogy ő külön fejedelem lenne, mint legtöbben kortársai közül. Bátor Boldizsár kivégzésében mindenestre része volt (bár állítólag ellenkezett), de még ezzel sem szolgált rá szomorú sorsára. Halála épen ezért tragikus, mert aránylag nem nagy hibáiért életével lakolt, s benne egy kiváló érték pusztult el. Életpályája szinte típusa a kegyencekének: fejedelmi szeszély emeli magasra s

minden erélye és kiválósága sem mentheti meg attól, hogy ismét fejedelmi szeszélyből mindent el ne veszítsen.

Többi (nem történeti) regényhősei közül Abafi a legsikerültebb. Kissé passzív alak, de különben erősnek, bátornak, lovagiasnak, egyeneslelkűnek mutatkozik, különösen lelki ereje nagy, mely a javulás útján vezet. Szeretőök, ha az író sokoldalúbbá tenne szereplését, bár belső életének gondos rajzával kárpótól bennünket ezért. Zólyomi, első regényének hőse, igen gyengén rajzolt alak, nincs semmi különösebb kvalitása, közönséges kéjvadász, a ki apró kedvteléseit furfangosan el tudja palástolni. Hogy bátor és szép, ez nem teszi sokkal érdekesebbé, s tenni ő is keveset tesz. Rokon jellem Serédi, ki nagy nőhódító, könnyelmű is, de azért nem hideg számító, érzés is van benne.

A többiek már közelodnek a sablon-hősök felé, kevés bennük az egyéni vonás: gr. Montechiarí csak szenvedélyes szerelmes, Lemercier bátor és szerelmes, Guarini gr. szerelmében indokolatlanul állhatatlan. Málvay pedig komoly, derék tisztviselő, ki szerelmesnek kissé unalmas.

Mellékalakjai közt van több rokona az ideális főalakoknak: Weisz, Bethlen, Zokoli, Casinis, Szerafín (kiváló hazafiak, hős lovagok vagy szerelmesek).

Sikerültebbek: Carigli, az eszes, diplomata jezsuita, az öreg Zólyomi (Zr. a költő), a vasfejű, nyugtalan, nyers, de azért rokonszenves öreg magyar (valószínűleg ezt is mintá után rajzolta) és Geréb János, Jósika István barátja, ez a nyugtalan természetű, kalandhajászó lovag. Kalandjainak különösségénél csak költött részletekkel való felezifrázások furesább, melyet maga végez rajtuk elbeszélés közben. Humora elpusztíthatatlan s a legválságosabb pillanatokban sem hagyja el, ötletei, mondásai eredetiek. Kár, hogy több ilyen alakot nem rajzolt, szívesen odaadnánk érték egy pár hős-szerelmest.

Sötétebb jellemei mintha változatosabbak, egyénibbek volnának a nemeseknél. Ilyen Batori Zsigmond, Abafiban jelentéktelen epizódalak még, kinek csak ingatagságát és kegyetlen hidegvérét látjuk, Jósika Istvánban azonban már jobban előtérbe lép s kidomborodik. Inगतag, gyáva, ravasz, kiélt, kegyetlen, neurastheniás zsarnoknak rajzolja. Dimon is érdekes egyé-

niség: gögös, daczos, éleseszű, született kém, kit születésének titka tesz elvetemedetté. Különösen túlságosan idealizált alak, a romantika kedvelt gonosz szörnyetege. Ehhez a fajtához tartozik Komoróczy, a nyers, kegyetlen, önkénykedő, alattomos eszközökkel dolgozó rablólovag is. Malipieri intrikus-typus, mely a gonoszság és számító ravaszság alapvonásain kívül a parvenu-góg és érzékenység, a merészség és szerelmi vágy vonásaival van színezve. Mótábu, a titokzatos, komor, bosszúálló szerecsen romantikusan túlfeszített jellem, a bosszúnak mintegy megtestesülése. Schreiner és Roderich már gonosztevők a legaljasabb fajtából, kissé sablonosak s nem annyira az életből, mint inkább a francia bűnügyi regényekből kerültek Jósika alakjai közé.

Novella-alakjai közt akadnak jobbak (pl. a Király és koldusban vagy a Váradí diákban, mint láttuk), nagy részük azonban sablon felé hajló, egy-két merev vagy túlzott vonással vázolt jellem (szerelmesek, nemeslelkűek, önfeláldozók stb.).

Rövid áttekintésünkből is kitűnik, hogy írónk a jellemzésben, mint Gyulai mondja, felülőbb hibákat nem követ el. Alakjait általában veve meg tudja rajzolni, jellemrajzai azonban igen különfélék: vannak köztük sikerültek, gondosak, vannak gyengébbek, elnagyoltak vagy jelentéktelenek, a minthogy ekkora munkásság mellett nem is lehet máskép. Többnyire kevés, schematikus vonással rajzol, a jellem összetettsége, sokoldalú árnyalása nem erős oldala, de érkeke ez iránt is van.

Áttekintésünk közben bizonyos egyformaságot láttunk.

Szeret szép, tökéletes, igen nemeslelkű, szenvedő és idealisan önfeláldozó nőket rajzolni vagy hájosakat, ártatlanokat. Még zállott, gonosz nőalakjait is felruhazza néhány nemes vonással. Férfialakjaiban is van egyformaság: eszesek, erősek, bátrak, lovagiasak, nemeslelkűek.

Mindenesetre tud azért ebbe az egyformaságba egyéni vonásokat és eredetiséget is vinni, mint nem egy alakjánál láttuk.

Feltűnő és jellemző Jósikára, hogy regényeinek és novelláinak főalakjai legnagyobb részét arisztokraták vagy előkelő, vagyonos nemesek. Mint maga is arisztokrata az előkelőbbek körében volt leginkább otthon, nem esoda tehát, hogy ennek a kör-

nek alakjait rajzolja legszívesebben. A népet és a polgári osztályt nem ismeri s nem szereti annyira. Mintha titokban az volna a meggyőződése, hogy regény- vagy novellahösi szerepre csak a magasabb társadalmi állás kvalifikál s a kisebb rangú ember csak epizódalaknak való.

A jellemzésben vannak magyar előzői is, főképen FAY és KISFALUDY KÁROLY, kik már egy sor sikerült alakot teremtettek vig elbeszéléseikben. Novella-íróink nagy átlagának azonban alig van sejtelme az igazi jellemfestésről, úgyhogy munkáik a két kitünő kezdeményező után e tekintetben is rendkívüli hanyatlást mutatnak.

Jósika leíró jellemzéseiben sok a jó megfigyelés és emberismeret, drámailag is jól tud jellemezni, ha elég gondot fordít rá. Van sok hiba, elnagyolás, romantikus túlzás, valószínűtlenség jellemrajzaiban, de mégis mennyi új alak elbeszélő irodalmunkban! Mennyi érzék az emberek egyénisége, jó és rossz tulajdonságaik felismerése és kiemelése iránt!

A beszéd jellemzetessége iránt is sok az érzéke. Hogy csak egy példát említsek, Bátor Zsigmond párbeszéde orvosával (Abafi) a kivégzés alatt mennyire jellemzi a zsarnokot! Közömbös jókedvet erőltető szavai alatt bosszúsomj és ideges rettegés lappang. Mikor pedig először beszél Abafival, szavaiból kegyetlenség és megvető gúny sugárzik. Máskor épen annyira nem törődik a jellemzetességgel, pl. Deli Markó, mikor Abafinak elmondja Izidóra történetét, épen olyan választékosan beszél, mint Abafi, Zrinyi vagy Mátyás király.

A beszédnek finomabb tónusa iránt általában erősebb az érzéke, a mit születése és társasága eléggé megmagyaráz. Az élet útjaiban pl. gr. Lindvaynének s Octaviának dialogja (mikor először találkoznak), igazán két arisztokrata nőnek kedves csevegése, melyet kölesönös előzékenység, tapintat és finomság jellemez. Abafiban a fejedelemlő és Abafi párbeszéde ilyen a regény végén. A finomlelkű fejedelemlő tudja, hogy Abafi szereti és sejteti, hogy maga sem teljesen érzéketlen a hódolat iránt, de mindezt csak futólag érinti, szavai semmit sem mondanak ki határozottan, de annál többet sejtetnek. Érdekes Zrinyinek és Erizzo dogának párbeszéde is ebből a szempontból, a mint kedélyes nyíltság és őszinteség leple alatt finom diplo-

máciaival iparkodnak egymás gondolatait kipuhatolni. Jósika István politikai eszmecseréiben és tárgyalásaiban szintén az ügyes és eszes diplomatának sima és választékos nyelven beszél.

Népies alakjait is tudja jellemzően beszéltetni. Gutti Mózes uramnak és életparjának beszélgetése (Abafi) igazán egyszerű emberek egyszerű, népies zamatú beszéde, vagy a hátszegi koresma vendégei (Zólyomi), mely telve van népies ötletekkel, tréfákkal, tősgyökeres szólásokkal. Ugyanígy beszélgetnek a székely darabontok (Jósika István). A székely népvézerek szónoklatai is a nép gondolkodását tükröző népies nyelven vannak elmondva (u. o.).

A szenvedély szaggatott, erővel lüktető nyelvét is sokszor eltalálja, bár ilyenkor nehezen tudja elkerülni a dagályt és a szónokiasságot, de Hugo vajjon el tudja-e s ilyen állapotban nem leszünk-e magunk is néha dagályosak?

Stíbusa általában választékos és egyszínű. Személyei (tiszteltet a kivételeknek) elég egyformán beszélnek, s beszédjükben bizony van affektáció, modorosság, dagály elég, de ne feledjük, hogy Jósikának magának kellett megteremtienie a magyar regény nyelvét, ezért tapogatódzik és ingadozik nem egyszer kifejezéseiben. Utódainak már könnyű volt ezt a nyelvet továbbfejlesztetni. Megjegyzendő, hogy könnyed folyamatosság dolgában csak Jókai versenyezhetett vele, Kemény és Eötvös nem.¹⁾

A sokat tapasztalt és jó megfigyelő Jósika ezen a téren sem tartozik az utolsók közé. Ha nem említhetjük is a legnagyobbak sorában, a jobbakéban mindenesetre. Keményhez nem fogható, Jókainál néha nem rosszabb. Ne keressük nála a legkiválóbbaknál tapasztalt beleélést a jellembe, a melyet a

¹⁾ Neologizmusai nem egyszer bántók, de még sincsenek olyan nagy számmal, hogy stílusát lényegesen befolyásolnák. Tudjuk, hogy maga is sok szót faragott s ezek között nem egy olyant, mely ma is közkeletű. Álca, átszóllemül, esendélet, ezég, esély, feszélyez, főlény, idény, jelleg, keret, kezdetleges, sívár, szédületes, szentély, úde, úzelom, válság stb. az ő alkotásai. Legtöbb az ötvenes évekből való, de némelyeket közülük már a negyvenes években is használt. Pontosan össze kellene vetni későbbi regényeikhez adott szótárait 1848 előtti regényeivel s megállapítani, hogy mikor használta először a maga alkotta szavakat (SZILY csak egy-kettőt mutat rá *A Magyar Nyelvtudás Szótárában*).

fejezet elején említettünk. Nem volt túlságosan mély lélek s munkáit gyorsan írta, de vannak neki is szeronesés inspirációi, mikor jellemző ereje és kedve nekilendül, mikor alakjai meg-elevenednek, markánsak lesznek, úgyhogy ilyenkor még ben-nünket, a huszadik század elkényeztetett regényolvasóit is ki tud-elégíteni.

X.

LÉLEKRAJZA.

A lélekrajz tulajdonképen érzelmeik és gondolatok leírása, mely lehet minden különösebb cél nélkül valamely hangulat-nak, lelkiállapotnak rajza, de rendszeren a jellemnek elmélyítésére s ebből folyólag tetteknek magyarázatára való. Formája lehet leíró, mikor az író maga mondja el személyének gondolatait, érzelmeit, vagy monológ, mikor az illető maga mondja el. Eset-leg az író maga helyett egy regényalakkkal elemezteheti a másik lelkiállapotát vagy dialóg közben mondhatja el alakjaival gon-dolataikat, hangulataikat (pl. Dosztojevszkij sokszor). A forma különben mellékes, s az a fődolog, hogy az író minél nagyobb ismeretével a maga és mások lelkének fogjon az elemzéshez s így minél több és újabb finom megfigyelést adjon, s épen úgy, mint a külső világ rajzában, minél markánsabb, találóbb, szuggesz-tivebb szavakat találjon a megfigyelt finomságok kifejezésére, megértetésére.

A reflexiók helyükön valók a lélekrajzban (minél újabbak és találóbbak, annál jobb), de nem kívánatos, hogy az író gyak-ran induljon ki általános reflexióból, mert ilyenkor a lélekrajz maga az általános tétel illusztrálásának tűnhetik fel, s ez árt a közvetlenségnek.

A lélekrajz a jellemzésnek tulajdonképeni alapja, s nélküle tökéletes jellemzés alig lehetséges.¹⁾ Mint fönnebb mondtuk, nem

¹⁾ Még a drámaíró is rászorul s nemcsak monológokban ad lélekraj-zokat, hanem alakjaival gyakran dialóg közben is elmondhatja gondolatai-
kat és leírhatja hangulataikat. A modern dráma különösen szereti ezt a módot.

mindig ez a célja. Lehetnek pl. valakinek olyan gondolatai is, melyek ellentétesek jellemeivel vagy nem mondhatók szorosán veve rá nézve jellemzőknek s a regényben sem egyenesen jellem-zés kedvéért vannak elmondva. Tágabb értelemben véve termé-szetesen minden gondolat- és hangulatfeltárás, mely bepillantást enged egy lélekbe, ennek pontosabb megismerésére vezet.

Tekintsük át Josikának első s talán legszebb lélekrajzát, az *Abafél*-t, s ez az áttekintés meg fogja világítani a lélekrajzoló Jósika erőnyeit és hibáit.

Züllött külsejének leírásával kezdi hőse bemutatását, mely igen jó bevezetésnek, azután az elhagyott kis gyermekkel való találkozását írja le: egy darab sajtot vet neki, elég durván beszél vele s tovább megy. A gyermek további sírása és esdeklése ter-hére van, de megis megáll. «Nemét a belső harcznak érzé szívé-ben, *mélyen s kötesen nyilatkozott lelkében valami*, a mi kész-teté segíteni, egy belső szózat, a *lélek önkénytelen mozdulata*: talán újra nem részvét, hanem valami belérzet neme, mely oly-kor a legromlottabb szívet akaratlan lepi meg.» Azt gondolja, hogy nem lesz alkalmatlan, ha a gyermeket a közeli Atvinczre beviszi, tehát megfordul s fölveszi lovára. A kis lú hálája hat rá. «A durva férfiú *érezte valami*, maga sem tudta mit, de *szívének elfogódása kellemes volt*. Úgy látszék arcából, hogy *szinte meyjöbbent*. Egy jó tett önjutalmának soha nem ismert képe *újsgáznak bájával* karolá szívét körül.» Valami boldogságfélést érez. «*de sötéten, mint az éji homályban alakuló, szélfolyó árnyait a képzeletnek*». Mint látjuk a kiemelt szavakból (melye-
ket szándékosan «húztunk alá»), meg tudja találni a szavakat a romlott, eldurvult lélek jobb érzelmei ébredésének érzete-téséhez.

Az anyának gyermeke látásakor kitörő öröme s hálája zavarba hozza, mint az ilyenekhez nem szokottat, arcának kifejezése «a meg-elégedés, az unalom» bizonyos vegyületét mutatja azzal az óhajással, «bár mind ennek vége lenne». Igen jellemző, hogy a fiatal és szép nő háláját fölhevült érzékekkel mindjárt hasznára akarja fordítani s bosszankodik, mikor az fiával jobban törődik.

Erre a jelenetre következő egész fejezetet (az Abafé címűt) hőse lelki fejlődésének rajzára szenteli.

Rövid életrajzát adja. Nevelését elhanyagolták, keveset tanult s

csak annak köszönhette, hogy egészen tudatlan nem maradt, hogy szerfőtött könnyen tanult s nagy volt az emlékező tehetsége. Aljas társaságba keveredett s elromlott. Szép ifjú lett volna (leírása), de a dorbézolás arcát is elrúftotta (leírás). Szíve romlott, örök mámorban csak durva örömöknek, szeszélyeknek élt. Azért bizonyos durva erő s «neme a lelkületnek» nem volt eltághadható tőle. Verekedésekben, viaskodásokban mindig győztesen vett részt, az italt birta, kitűnő kopjavető, ezéllővő, híres lovas és vadász volt.

Az örökös mulatozás kábultságban tartja, «mely oly rokon az örültség első jelenségeivel». Világos perzeiben néha meglepte egy érzés, egy belső vád, «melynek romlottságukban is gyáva lények néha önkénytelen hódolnak a nélkül, hogy tisztán értenék a belső sugallást: mintegy szolgálilag teljesítve jól rosszul a félig értett parancsot... egyelőre ez bizonyosan nem jó ezéllől, nem a jónak helyes-felfogásából ered, hanem egyéb okokból, például: összehasonlítja a jót és rosszat, a mit tett, s a mit a titkos bíró kárboztat, s a mit elmulasztott, a mit amaz javat: s így megtörténik, hogy néha talán csupa szeszélyből a jobbat választja». Mint látjuk, itt általános reflexiókkal magyarázza a következőket.¹⁾

Abafi is nem egyszer a rossz helyett a jót választotta, csak azért, mert akkor rá nézve kellemesebb volt. A jótett következményét észre kellett vennie s összehasonlítani a rossz tettek muló gyönyörével vagy hasznával. A jótett után vígabb, nyugodtabb volt. «Eleinte ezt minden utógondolat nélkül vette észre, később egy nemével a meglepetésnek, tovább figyelemmel s végre bizonyos számítással a jótett következményére.» Milyen ügyes és rövidségében szabatos vázlata egy lelki folyamatnak! — Ha ivásban, verekedésben töltött éjszaka után nem tud úgy vadászni, mint máskor, ez bosszantja, ezért néha feltette magában, hogy ilyenforma esetben a kellemesebb, hiúságának, büszkeségének hizelgőbb időtöltést nem áldozza fel a selejtesebbért, mulóbbért. Így lassankint két párt keletkezett benne: szenvedélyei

¹⁾ Az ilyen általános reflexiókból való kiindulás a tétjekrajzban ma is kedvelt és gyakori, pl. Bourgetnál, a modern lélekanalízis egyik legnagyobb mesterénél ezt olvassuk (Cosmopolis): «Mais elle était dans cette première crise aiguë du malheur, où il est impossible de prier, tant la révolte de la nature érie en nous. Plus tard, nous saurons reconnaître la main de la Providence dans l'épreuve qui nous fut imposée. Nous n'y voyons que l'injustice affreuse du sort, et c'est un tremblement de notre être jusque dans son plus intime repli, une rébellion des plus profondes énergies de notre âme contre le coup dont elle saigne.» Ezt alkalmazza azután a szóban forgó speciális esetre.

egyelőre gyenge, lassankint mind szilárdabb ellenhatásra találtak. Bizonyos durva örömet érzett ha indulatának olykor ura lehetett. Egyszer egy ivótársa durván kétségbevonta, hogy az iszákos Abafi tudna szenvedélyeinek parancsolni. Durván torolja meg a sértést, de megállja fogadását, hogy három holdig társaságba nem megy, nem iszik, nem verekszik, nem vadászik, nem lovagol.

Lassankint egy tette sem marad önbírálat nélkül, sokszor a nemtelenebb vágyak győztek, eleinte minden önvád nélkül, de végre ritkán tett rosszat, hogy némileg meg ne bánná. Ez bizonyos ingtagságot adott lelkének. A kis gyermek megmentésére, mint látuk, inkább ösztön, pillanatnyi hatás birta, de a tett megnyugvással töltötte el, a hála jól esett neki, mint új neme az örömeinek. Leikére nagy hatással volt ez az esemény. Kezdte tisztán látni a jó és rossz közti különbséget s határozottan föltette magában, hogy ezt a belső megnyugvást többször is előidézi.

Mikor újra látjuk, más emberré lett, a mit a esodálkozó hölgyek párbeszédébe szó bele ügyesen az író. Először megváltozott külsején esodálkozniak, majd férfias szépségén, erején. Idézik az öreg Mikola szavait, hogy Abafiból még ember lesz, mert sok az erő benne és tud akarni. — Gyulai Pál kifogásolta, hogy nem látjuk Abafi javulását. Mikor először látjuk, züllött, s mikor másodszer találkozunk vele, már megjavult. Ez nem teljesen jogosult kifogás, mert az író, mint láttuk, előkészíti, egy későbbi fejezetben pedig (Fogadás következményei) visszatekintőleg elmondja ezt a javulási folyamatot.

Arézának leírásával kezdi megint: milyen züllött volt előbb s most milyen. Fogadását meggondolatlanul tette, inkább csak azért, hogy egy öt megszegyeníteni akarót megezáfoljon, mint nemes intenciókból. Fogadását alszégényből is megtartja, a mint megtartott volna egy rossz tetre irányuló fogadást. Nehéz feladat volt ez ránézve, ki így minden szórakozásától meg volt fosztva. Az első hete unalom közt telik. Sokszor kiált bor után, de megsértőjének gúnyos arcára emlékezve elveti a tele kantát. Jön-megy, ásítózik, az estéket udvari papjával vagy eselédjeivel pörlekedve tölti. Szendvélyei óriási erővel vonták, de benne is óriási erő volt szavát megtartani. A dorbézolás megszüntte, a rendes élet, alvás fizikai jólétet okoz, szinte meglepi, hogy mennyivel vidámabb, erősebb, könnyedebb. Cselédjei, kik eddig nem sokra becsülték, kezdik szeretni s szívesek lesznek iránta. Eleinte unalomból lát gazdasága után, később kedvét leli benne, mikor sikerét látja munkájának. Udvari papja tanult, eszes ember, elősegíti a javulást: dicséreteivel, figyelmeztetéseivel. Abafi vonzódott az öreghez, eddig csak mint megszokott tárgyhoz, de vonzalma lassankint becsü-

léssé nemesedik. Kezdi előbb túrni, végre óhajtni társaságát. Az öreg figyelmezteti, hogy Erdély nagyjai nemcsak fegyverrel, hanem észszel is szolgálják hazájukat. Bizonyos rejtett vágy őbred benne mindig erősödve, hogy ő is tegyen valamit hazájáért. A kis fiút udvarába hozatja, ki igen hevesen ragaszkodik hozzá s nagy hatással van érzéseinek higgyasztására. Sok bátorság van benne, melyet a gyakran veszélyes vadászatok megedzettek. Aljas társaságaiban megszokta, hogy a megtámadásokra, gúnyra hirtelen feleljen szóval vagy tettel. Ez a készség előkészíti elméjét arra a nemesebb készségre is, hogy méltósággal verje vissza a büntalmat. Lassankint észreveszi, hogy nemesebb tárgyak iránt is megvan a feleleti s észrevételi készsége. Ez bátorságával egyesülve sarkalni kezdte a haza ügyébe való beleszólásra s érezte, hogy tudna ő is munkás részt venni bennük. Társalgási ügyessége, mióta rendszeren él, fejlődik. Kis történeteket folyékonyan, szeszélytel tud előadni. Így lassan növekszik a tehetsége, hogy nagy dolgokhoz is hozzájárjon. Tudásának hézagait is vas szorgalommal kezdi kitölteni. Ebben segítségére van papja s a Mikola-ház, főleg Margit, ki iránt ájtatos tisztelettel viseltetik, mint felsőbb lény iránt.

Mind ezt részletesebben mondja el az író, de csak elmondja, kissé általánosan. Így nem elegendő. A fejlődésnek részletesebben rajzolva s előttünk kellett volna végbemennie, s ez hiányzik. Gyulai kifogása tehát emyiben jogosult.

Így készíti elő Abafi fellépését az országgyűlésen. Felszólalása elején jól rajzolja zavarát, melyet lassan lelkizd. A fejedelem előtt már bátrabban beszél, feleleteiben ügyes, talpraesett, önuralmat tanúsító.

Mások beszédéből tudjuk meg összeszólalkozását Bethlennel s hogy Mikola Margit nevének könnyelmű emlegetése fakasztja dühre s meggondolatlan kitörésre a fejedelem ellen is. Ez az eset s az ország szomorú állapota ismét kifogatja magából, dühös kifakadásokat tesz, iszik, leányokra vágyik. A koresmáros megvert gyermekének látása szánalommal tölti el s egyszerre kijózanodik. Voltak ilyen visszacsései, de ezek mindig fájdalmat, fojtó keserűséget keltek benne. Ennek előérzete sokszor edzette, hogy ellenálljon a rossznak. A mostani jelenet élénken észébe juttatja a kis fiú megmentését s lelkének akkori aljasságát. Eszébe jutnak nemes elhatározásai. Szégyent érez. «Nem, mond felhevüléssel; nem térek ki az útból többé. Mi pótolja, mi pótolhatja az életben vissza azon égi nyugalmat, melyet jó tettek öntudata önt a kebelbe? Érzem az erőt lelkemben. Nem! utálva legyen örökre minden aljas! S e pillanattól fogva erősen és szilárdul a rény tisztá ösvényét követem.» A lélekrajz itt kissé bombasztikus monológba van foglalya, Jósika kedvelt eljárása másutt is.

Ez a visszacsés s Abafi lelki erejének győzelme különben igen sikerült lélekrajz. Ilyenformán kellett volna javulási folyamatát is eselekenyben, egyes jelenetekben feltüntetnie.

Abafi átlátja, hogy mostani elkeseredése nem elég ok arra, hogy újra süllyedjen. Igaz, hogy első fellépésének nem volt sikere, s bármiként okoskodjunk, oly tettöknek sikertelensége, mely nagy lelki erőbe került, igen visszajesztő s mintegy ezáfolatát tekintő első nézetre az elme azon czél helyességének, mely vezérlé tettünket. — Ismét általános, kissé száraz reflexió. — A fejedelem szavai sörtik: nemes szándékát félreértették, ideális törekvései összeütköztek a valósággal. Ez tette érzékenyebbé pl. Bethlen enyélgése iránt is. Fellobbanását különben nemes indulat vezette (növekedem stb.). — Itt már egy kicsit elnyúl a rajz, soknak találjuk, fellobbanásának védelme, lélekrajzi indokolása pl. teljesen fölösleges.

Abafinak a Mikola háznál régebben nem igen volt szerepe, nem sokba vették. Már ekkor rajongó bámulattal csüngött Margiton. Nem szerelem volt ez, hanem szinte remegő tisztelet, mint a tanítványé mestere iránt. Aljasodási időszakában (apja halála után), keveset járt hozzájuk. Itt megint visszapillant az író erre az időszakra futólag, de itt már egészen fölöslegesen. — Most ismét mindennapos lesz náluk. Ide van közbeszéve Margit érdeklődésének őbredése iránta. Az ifjú szeretője inkább testvéri, szellemi volt a nála idősebb asszony iránt, nem is tudta elképzelni, hogy Margit valakit szerethessen a szó földi értelmében, ezért ájtatos tartózkodással érintkezett vele.

Innen kezdve (a II. kötetben) a lélekrajz, sajnos, vázlatosabbá válik.

Csak röviden érinti, hogy Abafi folyton művelődik s emelkedik a közbeesülésben. A fejedelemmöt a tornajátékon látja először. Elpirul, elhalványodik, elvarázsoltan áll, egyszerre maga előtt látja ideálját. Csak nehezen tér magához. — Ez már elmagyolt, nem gondos lélekrajz, hozzá még kissé bombasztikus is. — A második viadal előtt reszketve nyúl a fejedelemmő szalagja után: «keblében keményebb viadal volt, mint a melyre készült. A szív, mely eddig szeretni nem tudott, egy soha ismert benyomás édes künja alatt fűződött össze.» — Csak ennyit mond szerelme őbredéséről, ez pedig kevés. Szerelmének további rajza: Margitot most is a legtökéletesebb nőnek tartja, de Christiennát regényes imádattal szerető tudatában vonalnia teljes reménytelenségének. A fejedelemmő szíves figyelmét szerényen fogadja, hódolása igénytelen, fiszta s magaviseletében a gyanu árnyékát is kerüli. Maga gyönyört talál ebben a titkolt szerelemben, melynek egész regényes baját átérzi. Izidóra iránti érzelmével maga sines tisztában. Azt hiszi, nem szere-

lem, bár a nő hűsége s ragaszkodása szívét «nem hagyá, nem hagyhatá illetetlen». A viszony érzéki oldalára csak futólag czéloz, pedig ez volt a vonzalom lényege, nem szerelem. Az író ezt el akarja leplezni, hogy hűsének jellemére valahogyan homályt ne vessen, más-képen pedig nem tudja magyarázni, innen az ingadozás. Közeledő halála megrendíti s önfeláldozó tette ragadja (hogy feleségül vegye), bár ezt csak halálából teszi.

Mikor a fejedelemlő meg akarja házasítani, ez az ajánlat fáj neki attól, kit imád, de mikor Christierna finoman sejteti, hogy észre-vette vonzalmát s mintegy védekezik ellene, szenvedélyes önfeláldozással mindenre hajlandó, a mit az kér, de ebbe fájdalom és önmegtagadás vegyül. Hogyan lesz boldog Gizellával, röviden, szépen mondja el az író, de szavait meggyőző és kielégítő lélekrajznak nem fogadhatjuk el.

Látjuk, hogy lélekrajza még ingadozó, itt-ott bőbeszédű, másutt hézagos, legtöbbször nem elég intenzív, de sok sikerült részlettel s a lelkiállapotok megfigyelésének finom érzékével végig vive. Ilyen gondos lélekrajzot nem is adott többet.

Bátori Gáboré már ingadozóbb. Nem világos előttünk Coelesta iránti szerelme. Kissé száraz fejtegetéseket és magyarázatokat kapunk róla, melyek nem elégítenek ki. Fokozatos sülyedésének, lelki elsötétülésének részletesebb, gondosabb rajzával is adós marad az író, inkább csak zsarnoki tetteit látjuk, mint titkos indítékait.

Coelesta lelki rajzát sem tarthatjuk sikerültnek. Ecsedit még mindig szereti, Bátorit pedig még kell vetnie, mint szász nőnek s mint becsületes leánynak. Ez a küzdelem van feltüntetve kissé egyhangúan az összes lélekrajzokban. Jellemzi őket a monológ-forma túltengése. Itt is vannak találó megfigyelései, de ezt a kifejezett lelki küzdelmet sehogyan sem tudta elég meggyőzően s valószínűen rajzolni. Elfogadnók, hogy Bátorit minden hibája mellett szereti, de ezt az író nem akarja ilyen nyíltan kimondani, mert ez szerinte árnyékot vetne hősnőjére, ezért mindenféle magyarázattal és fogással akarja Coelesta jellemet is megmenteni s szerelmesnek is rajzolni azáltal, hogy folyton elválasztatja vele Ecsedi személyét a Bátoriétól. Ezt nem értjük, mert nem lehet semmiféle dialektikával elfogadhatóvá tenni. Az ilyen lelki meghasonlás bonyolult rajza még igen nehéz feladat volt Jósikának.

Isabellának, a gyermekleánynak átalakulása nővé, a gyermeki vonzalomnak szerelommé, az ártatlan leány homályos ábrándjai, álmai az esti lovaglás óta, mikor a király lovára emelte, ismét szép és finom lélekrajz.

Violetta honvágyának festése a hangulatos leírásba olvadó lélekrajz szép példája:

«Violetta is sokáig ébren volt, egy széket vont az ablak mellé s az ég tiszta ivaire tekintett fel ott függöttek a szép esendes éjvilágok, mint a magas campanile fölött, de a mennyezet fölötté nem bírt az Olaszhon tiszta kékjevel s minden, a mit itt mennyezetével borított, oly szennyelett, oly ki-s bedőlt, oly avult tekintetű volt a nélkül, hogy aggszerű lenne. Végre mandolinját vette s anyjának egy álom-dalt énekelt... Egyszerre összerázkódott, a mandolin ölébe hanyatlott, s éneke mint elmetszve halt el ajkain. Csitt! egy ismert sajkadal szűrődik az éj barmatszövetén át. A hölgy szíve édes nyomás alatt piheg, mintha palotájának márvány-tetején a narancsfák szárnyaitól fedve ülne hársönyvankosán, s a gondolierik esténcke emelkednek fel láthatatlan légszárnyakon. Egy érzet, leirhatatlan, bágyasztó s boldogító, egyszerre reszkete át ifjú keblét...»

Ha leszámítjuk a stilusnak korrall járó avultságait s itt-ott rikitónak tetsző színeit, az egészet finomnak találjuk.

Néha egész lélekrajzi tanulmányt végez, pl. *Csáky Gizella* lázálmának leírásához (Abafi I. Szeszély ez. fej.). A mai olvasónak természetesen különös, hogy magának a lázas álomnak rajzát a jegyzetben hosszas magyarázatokkal világítja meg.

Mikola Margit Abafi iránti szerelme legszebb női lélekrajza az írónak. Mikor Margit megtudja, hogy Gizella szereti Abafit, maga is megbizonyosodik a maga szerelméről. Némi féltékenységet érez, de belátja, hogy nincs joga hozzá, Abafi nem szereti őt. Elhatározza, hogy eltitkolja szerelmét. Kezdi fontolgatni a dolgot: Abafinál idősebb, nem is tudná boldoggá tenni. Az ifjú csak baráti vonzalmat érez iránta s ez még erősödni fog, barátok lesznek. Feltámad benne a gondolat, hogy Gizellát s Abafit egymásévá kellene tennie, egymásnak nevelnie, egymásra érde-mesekké tennie őket. Gizella felgyógyulása után még gyöngödebb hozzá, gondoskodása szinte anyai iránta. Gyöngedsége nem engedí, hogy éreztesse Gizellával, hogy tudja titkát. Bámulja a leányka lelki erejét, melylyel érzelmeit el tudja titkolni, ő volna

gyengébb az erőselektű gyermeknél? Kezdi titkos tervén munkálkodni: lassan érezteti Gizellával, hogy ő Abafit nem szereti s férjhez sem fog menni, viszont hangoztatja az ifjú iránti becsülését. Mikor a fejedelemnő Abafit s Gizellát szép párnak nevezi, ez megdöbbeneti s rosszul esik neki, de mikor ezen rajtakapja magát, szégyenkezik. Hiszen maga is ezt akarja s ime mégis fáj neki. Aznap este, mintha megbántotta volna, kétszeresen nyájas és figyelmes Gizella iránt. Milyen finom megfigyelése egy nemes női léleknek!

A *könnyelműekben* sok lélekrajz van. Serédi melancholiája s életkedvének újraébredése a kissé erőltetett bánatba való visszaesésekkel, majd fellobbanó érzékisége, tartózkodó, számító viselkedete, Idali talányos, eredeti, könnyelmű lelke, mind érdekes lélektani problémák, melyeket azonban irónk nem fejt meg. Finom megfigyeléseket itt is ad; de az egész mozaikszerű s alapjában elhibázott.

Ugyanílyenek a benyomásaink Az *élet útjai* olvasásakor. Octavia eszes és emberismerő anyja hamar adja leányát Guarininek, noha jól ismeri Lindával való viszonyát. Hogy szeret bele Octavia Guarinibe s az ő béle, nincs elmondva, már csak a menyegzőre érkezünk az egy évi pauza után. Guarini kissé elhidegült már nejétől, de még mindig szereti, erőszakos fordulat tehát szerelmének olyan elementaris fellobbanása Linda iránt, ki őt annak idején megesaltá. Octavia remete élete igen szépen van rajzolva, s noha túlzás is van benne, elhiszszük az irónak, lord Belfordhoz való hirtelen férjhez menését azonban már nem. Ezt nem indokolja a lord különöz és erőszakos fellépése. Itt hosszabb lélekrajzra lett volna szükség. Belford szerelme, mely néhány szori látás után évekig tart, szintén nem valószínű.

A lélekrajzok, súlyos hibáik ellenére is bővelkednek sikerült megfigyelésekben és finom vonásokban (főként az Octaviáé). Fő jelessége, hogy a cselekvény, ha zökkenőkkel is; de mindig lélektani motívumokon gördül előre.

Az *Akarat és hajlam* hősnének, Sevillió grófnőnek, lélekrajza nem sikerült, pedig ezen fordul meg az egész mese valószínűsége. A tétel ez: egy nő leánya boldogságát akarja biztosítani s ezért a legkülönösebb utaktól sem riad vissza. A ezél nemes forrása az anyai szeretet superlatívusa, de eszközei nemtelenek.

Ez okozza a tragikus véget. Az irónak legfőbb teendője lett volna ezt a maniakus anyai szeretetet rajzolni, de épen ezt mulasztotta el. Folyton emlegeti Mária anyai szeretetét, melyet az örültséggel, mániával mond határosnak, de mi csak azt látjuk ebből, hogy leánya iránt hideg és szigorú s akarata ellenére akarja boldogítani. Regina tiltakozik is ez ellen s nagyon helyesen kioktatja anyját, hogy az önállóság, boldogság nem a nagy vagyonban rejlik, hanem önmagunkban. Mária rendkívül eszes asszonynak van rajzolva. Lehetetlen ilyen nőről feltennünk, hogy be ne lássa törekvésének abszurd voltát s a leánya által is kifejtett egyszerű igazságot. Így az egész történet s levegőben lóg s a mondott oknál fogva kellemetlen és visszás hatást tesz.

Telát azokból a regényeiből, melyek lélektaniak akarnak lenni (az utóbbit maga is „psychologiai regénynek” nevezi,¹⁾ az derül ki, hogy hosszabb s következetesen rajzolt, bonyolultabb lélekrajzra még nincs ereje.

Befejezésül még néhány szót Jósika lélekrajzaival.

Szereti a monológ-formát, mely igen gyakran dagályos, szónokias nála.²⁾ Szeret reflexiókból kiindulni s velük magyarázni. A lélekrajz a romantikus mesének megfelelően nem egyszer túlzott, valószínűtlen, néha szárazan fejtegető, másutt viszont finoman olvad egy-egy hangulatos leírásba.

Mint láttuk, hiba, ingadozás is van elég lélekrajzaiban. Mindenesetre jobb leíró, mint lélekrajzoló, de vannak finom megfigyelései s e megfigyelések kifejezésére találó szavai. Általában van érzéke a lelki finomságok, a cselekvény lélekrajzi elmélyítése iránt. Előtte igazi lélekrajzokat alig találunk. Fáty *Bélték* házában van néhány finomabb lélekrajzi megfigyelés s néhány Werther-utánozó novellánkban (*Fanny kogyomámpói*,

¹⁾ *Budapesti Híradó*, 1845. jan. 2.

²⁾ Tipikus példaként idézem ezt a néhány sort az *Ar utolsó Bátoriból* (III. k. 1. fej.): „Coelesta! — kiált fel Bátori — minő levél ez! minő angyali szelidség, de szerelemről szó nincsen! Minden feledve volna! Istennemre, a gyermek szívemben lakik! hányszor feledni vélem, mind annyiszor egy gondolat reá, egész szerelmemet feléleszti!... a hideg néma sorokban oly mély érzés! oly mennyei szelidség! Hy angyalnak ártatlansága gyermeki, talán nevetésges, de tőle szeretetnél isteni!”

BAJZA: *Ottília*, 1833. SZALAY LÁSZLÓ: *Alphonse levelei*, 1832.), de ez a néhány is aránylag gyenge s nem nagyobb szabású, nem sokoldalú. A sokoldalú, vagyis drámai mozgalmasságot, fejlődést mutató s különféle árnyalatokat feltüntető lélekrajzot ő honosította meg elbeszélő irodalmunkban.

XI.

IDEGEN HATÁSOK.

Jósika, mielőtt a regényírói pályára lépett, rendkívül sokat olvasott, a mint maga is mondja *Emlékirataiban* (II. 185). Itt nagyjából felsorolja olvasmányait, de ez a felsorolás nem teljes. A regényírók közül pl. csak AUGUST LAFONTAINÉ, CRAMERT, MEISSNERT, SPINDLERÉ, DE LA MOTTE FOUQUÉT, WIELANDOT, GOETHEt említi. Regényeinek mottói arra mutatnak, hogy jól ismerte a regényírók közül HUGÓt, SCOTTot, BULWERT, BALZACot, COOPERT, SUEt, PAUL DE KOCKot, DUMAST is. Természetesen még ez a névsor sem meríti ki regényolvasmányait. Bátran mondhatjuk, hogy nem igen volt nevesebb regényíró, kinek ne ismerte volna legalább egy-két munkáját, sőt a gyengébbektől is nagyon sokat olvasott.

Jósikának, mint többször említettük, alig voltak magyar mintái, viszont hatalmas külföldi regényirodalom állott rendelkezésére. Ha csak egy futó pillantást vetünk a föllépése (1836) előtti külföldi regényirodalomra (csak a XIX. század első évtizedeieit értjük), a nagy neveknek egész sorozatát s a kisebbeknek óriási tömegét látjuk.¹⁾

¹⁾ Scott, Bulwer, Cooper, W. Irving — Chateaubriand, Hugo, Alfred de Vigny, Mérimée, Balzac, Stendhal, Paul de Kock, Sue, Sand, Dumas — Zschokke, Jean Paul, de la Motte Fouqué, Arnim, Brentano, Goethe, Tieck, A. Hoffmann, Claron, Schmid, W. Alexis, L. Schefer, Kleist, Eichendorff, Hauff, Spindler. Mindenesetre sokat olvasott a ma már nagyrészt ismeretlen német ritterrománok, kisérteties történetek közül is. (Érdekes ismertetéseket magyar fordításainak bemutatásával I. Gyöney Lajos tanulmányában: *Egy fejezet regényirodalomunk történetéből*, *Egy. Phil. Közl.* 1913. 587.)

Legelterjedtebb s már elejétől fogva hangoztatott nézet, hogy WALTER SCOTT hatott erősebben rá.

Scott történeti regényeinek gazdag és realiztikus korrajzolásukkal s más tekintetben is az egész európai regényirodalomra tudvalevőleg nagy volt a hatásuk. Angol utánczói közül elég, ha ELIZA BRAY-t, HORACE SMITH-t, JAMES-t, AINSWORTH-t, BULWERT emlídjük. A francia történeti regények is az övéinek hatását mutatják. (A. DE VIGNY: *Cinq-Mars*, MÉRIMÉE: *Chronique du règne de Charles IX.*, BALZAC: *Le dernier Chouan*, HUGO: *Notre Dame de Paris*, DUMAS regényei stb.) A német regényirodalomra is óriási hatást tesznek különösen 1820 és 1830 között (fordításai már 1815-től kezdve jelennek meg). WILIBALD ALEXIS (Wilhelm Häring), WALLADMOR-ját (1823) mint Scott-fordítást adta ki. Későbbi regényeiben legönállóbb Scott-utánczónak bizonyult. HAUFF *Lichtenstein*-je (1826) az első kiválóbb és önállóbb Scott-utánczat. ZSCHOKKE, SPINDLER, TROMLITZ, VAN DER VELDE, REHFUES stb. igen különböző értékű munkái mind többekévesebb Scott regényeinek hatása alatt állanak. Még az olasz regényirodalomra is hatott (MANZONI: *I promessi sposi*, 1827).

Nálunk Jósikát sorozzák a Scott-iskola tagjai közé föllepése óta.¹⁾ Lássuk, jogosan-e.

Scott hatását Jósikára részletesebben FERENCZI ZOLTAN kezdte vizsgálni²⁾ s néhány párhuzamot jelzett (Abafi — Waverley, Dandár — Callum Beg, Deli Markó emberei — skót rablók, Ivanhoe — Zokoli, a zsidók rajza, Aminha — Rebeka, Serena — Rowena, Komoróczy — Front de Boeuf, varázslat-félék a Csehekben és Kenilworthban). ERDÉLYI PÁL viszont tagadja a Scott-hatást.³⁾ GYULAI csak általánosságban mutatott rá a hatásra Jósika-nekrológiájában.

¹⁾ SZALAY LÁSZLÓ. *Tud. Gyűjt.* 1836. VII. 113—20. — SZONTAGH GUSZTÁV: erkölcsi irányzatában a szerző »Scott Waltort látszik követni« (*Függetl.* 1837. I. 128.), »előadási módjában különösen Scottot, Coopert követi« (u. ott; 145).

²⁾ *Adatok J. M. trói működéséhez*. Az Erd. Múzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi Kiadványai (III. 1886).

³⁾ Szaák Lujza könyvről írt bírálatában. *Egy. Phil. Közl.* 1891. 544. Petrichevich Horváth László sem tartotta Scott-utánczónak (*Honderó*, 1843. II. 397.)

ZSIGMOND FERENCZ *Scott és Jósika* című örtökös tanulmányában (Irodalomtörténet 1913.) az Ivanhoe és Zokoli párhuzamot nem tartja fontosnak, mert az álarezos vivás, a fogadalmat tevő hős másból is sokszor előfordul, az Abafi—Waverley-párhuzamot sem, bár szerelmeik analógok (Abafi Christiernát szereti, őt Gizella, Waverley Flóriát, őt pedig Rose).

Csak egy határozott egyezést talál: a lovagi tornák leírását Abafiban és Ivanhoeban (valóban sok köztük az egyező vonás). Az elbujdosó s lovagi becsületét fedett arezezal kivívó Ivanhoe és Abafi közt is talál hasonlóságot. Különben bevallja Scott alapos tanulmányozása után, hogy egyenes hatása alig mutatható ki Jósikára. Más tekintetben azonban sok analóg vonást talál köztük (még életükben is). Így szerinte Jósika Scottól tanulta «a leírás útján való jellemzést», vagyis a hosszadalmas leíró modort, a történeti regényhez szükséges adatok, emlékek gyűjtését, nézeteit a regényről (morális tendenciája legyen pl.) ő is túlbecsüli az olvasók közvéleményét, hangoztatja a sok és könnyű dolgozást, ő is érdekes mesét sző, halmozza az ellentéteket a jellemekben, szereti a groteszk, farsa alakokat, folytonos meglepetésekre törekszik, a kritikát lebecsüli. A Jósikától igen kedvelt s általa meghonosított «neme» kifejezést (pl. nemével a meghatottságnak), is Scott hatásának tulajdonítja (a sort of . . .).¹⁾

Látjuk, hogy Zsigmond, a ki Scottot jól ismeri, kézzelfogható eredményt nem tud felmutatni. A mi a főntebb érintett analóg tulajdonságokat illeti, az sem mind Scott-hatás. Legtöbbet nem kellett Scottól tanulnia, mikor a Scott-utánpótlástól is tanulhatta vagy a francia romantikusoktól.²⁾

¹⁾ P. Horváth László germanizmusnak tartja: eine Art von *Händler*, 1843. II. 591.). Lehet, hogy a német regényirodalomba is Scott hatása alatt jutott.

²⁾ Morális tendencia, reflexiók nemcsak Scottnál, hanem BULWERÉL, HUWÉL s másoknál is vannak, vidékleírások mindenütt (pl. CLAUDE MÉRIMÉ-jében, 1816. már szép svájci leírások), váromantika szintén van előtte is, utána is (C. PROHLER-nél pl. magyar váromantika is). Az érdekesítő meseszöveg, rémség, titokzatosság sem Scott találmányai. Az ellentétes jellemvonásokat egy alakban Hugo még jobban kifejlesztette. Az ellentét különben a francia romantika egyik törvénye.

Különben Zsigmond is azt mondja, hogy a kettejük közti hasonlóságot akkor is megemlíti, «ha az egészen esetleges is.»

A Ferenczi által csak jelzett analóg pontokat kiegészítem azzal, hogy *A csehek* Ábrahámja s leánya, Aminha valóban nagyon élénken emlékeztetnek Scott *Ivanhoe*-jának gazdag yorki Izsákjára s leányára, Rebekára. Rablővárba kerülnek, pénzt akarnak tőlük kiesikarni, kinezzák őket, s a rablővár váratlan megtámadásakor szabadulnak. Ez a váratlan ostrom, Front-de-Bœuf s Komoróczy várának ostroma is analógnak látszik a különböző részletek ellenére is, épen úgy, mint az, hogy az elrabolt Rovenát de Bracy, Nankelreuthernét pedig Komoróczy ostromolja szerelmével. Halvány analógia még *Waverley*-ből Donald Bean Lean rablóbarlangja, mely a Csetátye Bolira emlékeztet s *Kenilworth*-ból a Leicester alakja, a ki nagyra-vágyó, diplomata udvaronc, a királynő kegyence s alapjában véve nemes jellem. Mintha Jósika István kissé emlékeztetne rá. (VIONY Cinq Marsa is ilyenforma kegyencz-typus, ki, mint Jósika, tragikusan bukik). Zályomi épen úgy szerepet eszél szolgáljával, mint Leicester Varney-val.

Jósikára Scottal egyidejűleg hatott sok más író is, s ezt nem szabad szem elől tévesztenünk. Scott hatását nem mondhatjuk túlnyomónak s a francia romantikusokénál erősebbnek, tehát, ha Jósikát Scott követjének mondjuk, ezt csak igen nagy általánosságban tehetjük s mindig annak elismerésével, hogy bizony pontosan megállapítani, hogy mi nála az egyenes Scott-hatás s mit kapott a Scott-követők közvetítésével.

Balwert is tanulható egyetmást, pl. *Rienzi*-je (1835), mint Jósika István, egy rohamosan emelkedő politikai pályának rajza, mely bukással végződik, s mindkét regényben sok a történelem és a politika, mely nem olvad szervesen össze a cselekvéssel. Jósika *Hercules*-n című novelláját mindenestire *The last days of Pompeii* (1834) inspirálta. A dialógok simasága és eleganciája dolgában is tanulhatott Balwertől.

Cooper regényeinek (pl. *The last of the Mohicans*-ének is) meséi olyanok, mint más romantikus regényekéi: kalandok, válságos helyzetek, melyekből a legkritikusabb pillanatban szabadul ki az illető, gonosz ellenség, a ki a jók ellen tör s ki elől menekülnek, átöltözések, meglepő fordulatok stb. Eredeti-

sége abban van, hogy indián milieu-be helyezi a mesét, az őserdők titokzatos világába, melynek hangulatát pompásan tudja éreztetni. Némileg az ő hatása érezhető A könnyelműek canadai milieu-jén s A két szomszéd című novelláján. Az indiánok különös beszédmódját is tőle tanulhatta.

A német Scott-utánzók is lehetnek rá némi hatással, pl. SPINDLERnek *Der Jude* című regényével (1827) mutat némi hasonlóságot. Gerhard von Hülshofen lovag ittasan térve haza, megsajnál egy kis fiút, kit fölszed az útról és hazavisz. Ugyanígy tesz, mint tudjuk, Abafi is. Wallrade fesztelen és parancsoló viselkedése rablóvárbeli fogsága alatt pedig élénken emlékeztet Nankelreutherné viselkedésére hasonló helyzetben. Ebben is vannak (Scott-hatás következtében) elnyomott zsidók, kik börtönbe is kerülnek. Ben Davidnak itt is van egy szép leánya, Eszter, ki finom és nemes alak, mint a Csehek Aminthája. *Eszther* című regényére is mintha hatott volna. Eszther és szigorú nagyapja, Lewi viszonya emlékeztet Spindler regényében Eszther s nagyapja, Ben Jochoi viszonyára. Házuk, gondosan elrekesztelt kapujával is olyanforma, mint a Jude-beli zsidóké.

A többi német Scott-utánzónak Jósika föllépése előtt megjelent regényei közül is elolvastam néhányat, de benyomásom az volt, hogy nem hatottak Jósikára.

A francia romantikusok közül Hugo mindenesetre hatott rá. *Bug Jargal*-jának (1826) hatását A könnyelműekre már Gyulai Pál is megemlítette egyetemi előadásában. Közelebbről vizsgálva a dolgot, valóban látunk hasonlóságot Motabu és Bug Jargal között. Motabu a szerecsen hős királyi vérből származik, végtelenül nemes, nagylelkű, szinte fenséges alak. A romantika ellentét-hajhászása is megvan benne: egy szerecsen s ilyen nagy lélek, a kapitány, kinek feleségét elrabolta, természetesen gonosz ellenségnek hiszi, pedig a legjobb barátja s feleségének megmentője. Motabu is királyi vérből származó s bosszuállásában imponánsan félelmes alak. Jósika szerecsene különben valószínűbb bosszúállásban, mint Hugoé nagylelkűségében. A milieu itt is egzotikus, ez is hathatott rá, mint Cooperé. Hugo is leír egy erdőégetést, Jósika is. A könnyelműek meséjének alapja különben *Sue Atar Gull* című regényéből (1831) van

véve. Atar Gullnek, a négernek bosszúja urán atyja miatt igen emlékeztet Motabuéra Serédin felesége miatt. Atar Gull is követi urát Európába, csak hogy lassanként teszi tönkre, míg Motabu a végén hirtelen áll bosszút. Még a tengeri vihar s az amerikai varázslók szerepeltetése hasonló vonások.¹⁾ *Egy kétemeles ház Pesten* című regényén, mint a regényről szólva már említettük, szintén Sue-hatás erzik, de ez inkább csak általánosságban s nem annyira a részletekben nyilatkozik. Hatása egyrészt egyenes, másrészt Nagy Ignác és Kuthy által közvetített lehet.²⁾

Modern tárgyú regényei egyáltalában sokkal jobban mutatják a francia romantikus regények hatását, mint a történetiek (az Akarat és hajlam s Az Isten uja is).

Balzac *La femme de trente ans*-jának (1831) angol szerelmese, ki távolról kíséri az asszonyt, igen közeli rokona *Az élet útjai* Lord Belfordjának, a ki ugyanilyen valószínűtlenül kitartó szerelmes. Pere Goriot, a maniakus apa, viszont mintha Seville grófnővel, a maniakus anyával volna rokonságban. Mind a ketten maniakusan önfeláldozók leányaik boldogításában.

Ifjabb Békési Ferencz, mint láttuk, az angol életképirodalomnak s német utánzatainak hatása alatt keletkezett.

Kelotü tárgyú novelláinak írására *Vajda Péter* novellái ösztönözték. Egyes elbeszéléseinek dagályos, eposzias stílusa pedig az ossianizmus kései hatását mutatja.³⁾

Ezekkel a megjegyzésekkel természetesen nem meritettük ki a Jósika regényeiben mutatkozó idegen hatásokat.

Mindenesetre még sok egyezésre rávezethet a véletlen s a további rendszeres kutatás. A végeredmény azonban más nem lehet, mint az, a mit már ezek után is kimondhatunk, hogy Jósika nem követett feltűnően egy külföldi regényíró t sem,

¹⁾A hatást részletesen Kovács János mutatta ki *Sue hatása a magyar regényirodalmra* cz. tanulmányában (1911).

²⁾Kovács itt is talál néhány analog vonást a részletekben is. Még Pygmalion cz. regényében lát erősebb Sue-hatást.

³⁾PARIS Dezső rámutat arra, de csak rámutat, hogy VIOXY *Éloa* cz. legendája hathatott *Helioé*-ra (*Egy. Phil. Közl.* 1911. 445—6.). Amely hatást látok, hogy Éloa is szereti a Sántánt (bukott angyalt), Helioé is Leviathant. Éloa Krisztus könnyéből lett, Helioéből pedig csillag lesz.

hanem majdnem mindeniktől tanult valamit impressionálható természeténél fogva: modort, hangulatot, különféle technikai fogásokat, s kölesönözhetett bizonyos milieu-k, motívumok és jellemek iránti vonzalmat.

Az általános hatások mellett találunk egyes közelebbi reminiscenciákat is, a mi akkora olvasottság és munkásság mellett természetös s majdnem minden regényírónál megvan. Ez semmit sem von le az ő mese-feltaláló és mesemondó érdemeiből.

Tőle is sokan tanultak: JÓKAI, KEMÉNY¹⁾, SZIGLIOETI²⁾ s mások, P. SZATHMÁRY KÁROLY pedig egyenesen az ő tanítványa.

Utána következő novellistáink és regényíróink mind tanultak tőle valamit, ha nem utánozták is szorosabban véve.

Hatásának részletesebb nyomonzására az illetők munkásságának méltatásakor lesz alkalmunk.

XII.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Jósika írói egyéniségének kifejlődésére életviszonyai is hatottak.

Előkelő főúri család sarja, regényes fekvésű, régi várkastélyban tölti gyermekéveit, majd a szigorú nevelés ellenére is vidám diáklelete következik, melyet a «vásott és garázda» kis báró ugyancsak kiélvez. Tíz éves korában már egy remekművet ír, melyet nevelője, a szigorú páter elkoboz és kijelenti, hogy szerzője «asinus». «E minőségben léptem az írói pályára» — mondja jóízű humorral (Emlékirat I. 119.).

Bármennyire igaza lehetett is a kritikusnak, ez a gyerekkori kísérlet mégis a kis Jósika élénk eszére és már akkor

¹⁾ A *Kodkopek a kedély láthatóan* meséjére *A könnyelműeké* hatott (Egy. Phil. Közl. 1909. 236.). Jósika hatását Keményre részletesen és finoman fejtegette PAPP FERENCZ (Bpesti Szemle, 1909).

²⁾ *Két pisztolyának tömlőszíjelenét* *A beke nemője* hasonló jelenete sugallhatta (I. IV. fejt.).

jelentkező írói hajlamára mutat. Ez a hajlama ettől kezdve folyton erősödik. Már gyermekkorában szinte körülveszik Erdély multjának legkülönbözőbb emlékei, melyek izgatják képzeletét. A hatást atyjának elbeszélései csak fokozzák. De bizonyára nemcsak sokféle fölvilágosítása és elbeszélése, hanem a szabad-olvú gondolkodású, mulatós, kártya- és asszonykedvelő szép gavallérnak egyénisége is erős hatással lehetett a fiúra.

A mult század elejének fényes erdélyi társaséletében korán résztvesz, vigan bálozik, szánkázik, lakomázik úri pajtásaival együtt, majd 18 éves korában felesap katonának. Sok földet bejár. Galicziában megismeri a sokszor keserves erőfeszítéseket és nélkülözéseket, megbámulja Tirol remek hegyvidékeit, majd felső Olaszországba kerül, hol másfél év alatt kigyönyörködheti magát a természet szépségeiben, a művészet és olasz irodalom remekében. Többször szerelmes, viszonyai vannak, párbajozik, vitézül harczolva kitünteti magát. Kívánhat-e pompásabb életet egy hevesvérű fiatal katona? Bécsben talán még pompásabb a dolga. A legfőbb körökben forog, résztvesz a bécsi kongresszus ünnepségein, szerelmi kalandokat hajszol, beharangolja Bécs szép környékét, írakkal, színészekkel barátkozik, színházba jár, rajzolni, spanyolul, angolul tanul, phrenológiával foglalkozik, rengeteget olvas, sőt drámákat is ír («három keserves drámát», melyeket Raimund lebecsült).

Majd vigan vonul Napoleon ellen s eljut Párisba, hol néhány hetet tölt.

Szerencsétlen házassága, melybe fiatalos könnyelműséggel ugrik bele, véget vet ennek a fényes fővárosi életnek. Kezdődik a sok kellemetlenség, csalódás, huzavona, családi perpatvar duhaj és szegényes gentry-környezetben, mely Bécs után szörnyű lehetett rá nézve. Keserűségét mulatozásba fojtja s noha már több-gyermekes családapa, új szerelmi viszonyokban keres kárpótlást, vadászik, lovagol, dárídózik, viv, gazdálkodik, majd végképen különvállik feleségétől, anyagi csapások, pörök, adósságok szakadnak a nyakáta. Mindez nem veszi el kedvét a mulatságtól, még kevésbbé a munkától. Minél idősebb, annál többet olvasgat és ír. Ez az írói ambíció, úgy látszik, nem hagyja nyugodni s elkíséri életének minden eddigi örömén és baján keresztül. Még a politika is elragadja egy időre. Mindent

megpróbált már az életben, ezt is megpróbálja s hevesen veti magát a szabadelvű politika hullámai közé Wesselényivel együtt. Megízleli az írói dicsőséget: két könyvecskéje jelenik meg, dicsérik, az Akadémia tagjának választja.

Íme ilyen volt Jósika életének változó folyása első regényének rendkívüli sikeréig.

Mindig sok volt benne a magyar virtus, ez tüzelhette regényolvasás közben is folyton. Nem tanult és tud-e ő is eleget, nem küzdötte-e át magát az élet minden viszontagságán, nem élte-e át minden örömét? Nem látott-e sokat a nagyvilágból, nem ismerte-e meg eléggé az embereket 40 év alatt? Miért ne tudna ő is regényeket írni? Versenyre kel a külföldi nagyokkal, hátha ő is meg tudná esinálni mindazt, a mit ők tudnak. Meg is próbálja az erejét és ügyességét s íme tud érdekes mesét mondani, szépen leírni, embereket, kort rajzolni, s a mi a legnehezebb, lelket is. Nem tud úgy, mint azok? Sebaj, azért magyarosan, úri könnyedséggel esinálja a dolgát. Olyan, mint a jó vívó, a ki magánál sokkal jobbal küzd. Érzí a másik felsőbbtségét, de azért megállja a helyét s kivívja, ha nem is a győzelmet, de ellenfelének s a nézőknek elismerését.

Eddig átélte a regényeket, ezentúl írja őket, kedvelt íróinak, a romantikusoknak mintájára s képzeletében folytatja eddigi kalandos, változatos életét. Maga már higgadtabb, nehezkesebb lett, de regényhőseivel azért örömmel megy titokzatos és kalandos utakra, merészen vágja ki velük együtt magát a veszélyből, velük küzd a gonosz intrikusok eselvései ellen, velük eped bájos és eszményi nők után, velük harcol a becsületért és a hazaért. Képzeletének szülöttei szívének is kedvesek, hiszen sokszor önmagára ismer bennük. A nővadász Zölyömiban és Bátoriban, a könnyelmű Serődiben, a magát derékké és nevéssé küzdő Abafiban nincs-e sok önmagából?

Általában Jósikában, az íróban sok van Jósikából, az emberből.

Edzett, testileg ügyes és ruganyos, nélkülözésekhez és veszélyhez szokott bátor katona-természet. Heves, érzéki temperamentum, melynek szüksége van arra, hogy kitombolja magát, de energikus és fegyvelmezett, ha kell. Rugalmas, csüggedetlen lélek, melyet sem csalódás, sem testi és lelki csapás,

még a nagy nemzeti összeomlás, a vagyonvesztés és szomorú számkivetés sem tud megfosztani munkaczejétől és munkakedvétől. Amilyen könnyelműen tudta idejét tékozolni, különösen fiatalabb éveiben, olyan rendkívüli szívósságot mutat később a munkában. Ety ezt írta emlékkönyvébe: «Ne vadászd nagyon magadon kívül az örömet és gyönyörűséget, mert elszokol azt magadban lenni föl.» — «Arany szavak! de melyekre én több mint 130 kötetnyi munkával feleltem» (Eml. III. 152) — mondja önérzetesen.

A mit a lélek rugalmasságának mondtunk, bizonyos tekintetben felszínesség is. A ki úgy él, mint Jósika, a ki szereti az életet magát, annak kimeríthetetlen változatosságát, élvezeteit, sőt bajait is, mert küzdeni kell velük, s a küzdés is edző és jóleső, az nem ér rá a gyakori lelki elmélyedésre, az inkább figyel az élet tarka panorámáját, mintsem sokat elmélkedik rajta. Mindent meglát és meglígyel, de nem akar mindent meg is érteni. Ezért jobb leíró Jósika, mint jellemző és lélekrajzoló. Szeret lelkesedni, mert nem szeret okoskodni. Érzései elevenek, de múlok s mindig új, meg új tárgyat keresnek. Lelekesedik hőseiért s azt akarja, hogy mi is lelkesedjünk értük, de elfeledi olyan gondosan megrajzolni őket, mint szeretnők. Neki az, hogy dolgozik, már maga is élvezet és megnyugvás, s azon nem is aggódik sokat, hogy művének belső értéke milyen lesz, «Én egy nap, mint más nap, ha beteg nem vagyok, vagy útban, egy ívet szoktam tele írni: — mondja nem minden dicsékvés nélkül — jó és rossz kedvemben, ezer baj közt, vagy baj nélkül, vígan és kedvetlenül, az ív tele íratik, se lassabban, se gyorsabban.»¹⁾ Tehát mindennap megírt egy ívnyi kéziratot inspiratio nélkül is, sokszor zavaró körülmények közt, esetleg szórakozottan s nem félt attól, hogy aznap munkája nem lesz sikerült, hogy felszínes lesz. Az is lett sokszor, de ő erről nem tehetett. Munkás, mozgékony, temnivágyó természete folyton előre hajszolta s nem engedett időt neki a túlságos fontolgatásra, töprengésre. Innen fogyatkozásainak nagy része.

Mint ember és mint író szereti a pompát, jó ízlést, úri módot és finom modort, a beszédben az arisztokrata választékos-ságot, a kellemes folyamatosságot és könnyed elmésséget.

¹⁾ Élet és Tündérhon, Előszó.

Jó magyar, ki minden pose nélkül szereti hazáját s noha eleget járt külföldön, lelkesedik Magyarország szép vidékeiért, eredeti, bár szegényes városaiért, nagy embereiért, nagy műtjéért s ki regényeiben sem kalandozik gyakran határainkon túl.

Élete eseményeinek forgatagában mindig komoly, egészséges erkölcsi felfogás vezette. A becsületről, férfias jellemről, a női tisztaságról és nemes lélekről, a haza és embertársaink iránti kötelességekről tisztultan és egyenesen gondolkodott, mint egy valódi magyar ír.

Mozzgalmas, fogékony s mindenek fölött költői lélek volt, mely a mindenünne nyert benyomásokat gyorsan feldolgozza, szakadatlan kombinálva, egymásba szöve, új meg új kapcsolatokba hozva. Méltán mondhatta, hogy egy külföldi írót sem utánoz.¹⁾ Valóban, noha tanult mindeniktől, utánozni egyiket sem utánozta s a nyert hatásokat egyéniségébe tudta olvasztani.

Ilyennek látom én Jósikát, az embert és az írót, s ilyennek látná őt egy elfogulatlan külföldi vizsgáló is. Nem mindennapi egyénisége a magyar irodalomtörténet szemüvegén át tekintve természetesen megnövekszik s érdemei nagyobbakká lesznek.

Az irodalomtörténet rámutat elődeire, kik majdnem mind tehetségtelen dilettánsok, kik nem tudnak se mielőt, se lelket rajzolni, se jellemezni, se kort rajzolni, szóval a valódi, egészséges realizmus, mely valóságos embereket rajzol valóságos környezetben,²⁾ mondhatni, ismeretlen előttük. Meseik gyarlók, naivak s csak olvasmányuk halvány vértelen reminiscenciái. S ezeket a gyarló, gyermekes történeteket még gyarlóbban, minden elbeszélő tehetség nélkül, dadogó nyelven tudják elmondani. Ezen a szigorú ítéletünkön egy-két sikerültebb kísérlet alig változtathat.

Hogy röviden legyünk: a mi hiányzott elbeszélő irodalmunkban, ő egyszerre megadja, pótolja. Regényeiben megvan mindaz, a mi eddig nem volt meg: elbeszélő technika, mely a külföldi jobb írókéval versenyez, a lélekrajz művészete s ezzel kapcsolatban az emberi jellemek rajza, művészi milieu-rajz s a forrástanulmányokon és költői intuíción alapuló korrajz. S mind-

¹⁾ Élet és Tündérhon, Előszó.

²⁾ V. ö. *Novellaismeretek Jósikáig* ez, már idézett tanulmányommal.

ebben nem a laikus tapogatózása és tökéletlensége, hanem a művész öntudatossága nyilvánkozik.

Eadrődi Sándor szépen mondja róla írt Strófaiban:

Dinadod az ő munkája,
Teremtő, újabb nemzedék.

Míg bentogatód ifjú szárnyad:
Nézz vissza rá s íszeld el apódat.
Ki zord időkben érted élt:
Te boldogabb, — talán nagyobb vagy.
De nálunk akkor még dadogtak,
Mikor ő megszólalt s beszélt.

Valóban az akkori dacogók közül egyszerre, meglepetés-szerűen emelkedett ki, mint a magyar elbeszélésnek kész művésze.

Költészetének fénye, mely a mult nemzedék munkáját homályba merítette, utódainak, az ifjú nemzedéknek, élesen megvilágította az útját nagyobb magaslatok felé.

Ez az értelme annak, mikor Jósikát regényirodalmunk atyjának, megalapítójának nevezzük. Tanulmányommal, mely bizonyára nem kimerítő, ezt a közkeletű, de már-már üres frázissá való irodalomtörténeti ítéletet óhajtottam tüzetes részlet-munkával nyomatékosabbá tenni (a mi eddig történt meg) és rohano, multat lebeszülő és meg nem érő korunkban Jósika halványuló emlékét felújítani halálának félszázados évfordulóján.

TARTALOMJEGYZEK.

	<i>Oldal</i>
Bevezetés	3
I. Történeli regényei	5
II. Történeli novellái	12
III. Társadalmi regényei	19
IV. Társadalmi novellái	28
V. Munkássága a szabadságharc után	37
VI. Regényíró-technikája	44
VII. Leírásai	61
VIII. Korrajza	82
IX. Jellemei	88
X. Lélekrajza	96
XI. Idegen hatások	106
XII. Összefoglalás	112